

Олег Лисяк

ВІДЛАМКИ

„ШИБКИ У ВІКНІ”

Олег Аисяк

ВІДЛАМКИ

„ШИБКИ У ВІКНІ“

Oleh Lysiak

BROKEN PIECES OF MY WINDOW

Copyright 1996

ISBN 1-895601-20-7

**Published by Veterans News
Toronto, 1996**

**Printed by Beskyd Graphics Ltd.
58 Vanevery Street, Etobicoke, On. M8V 1Y6**

Олег Лисяк

ВІДЛАМКИ "ШИБКИ У ВІКНІ"

Збір статей, оповідань,
нарисів і репортажів.

711223

Всі права застереженні

1996

Видавництво: Вісті Комбатанта
Торонто, 1996

Видавництво: Вісті Комбатанта

**Рисунки Едварда Козака, Мирона Левицького,
Мирона Білинського, Петра Андрусіва і Всеvoloda Ma'gas.**

Упорядник: Мирослав Богдан Бігус

ISBN: 1-895601-20-7

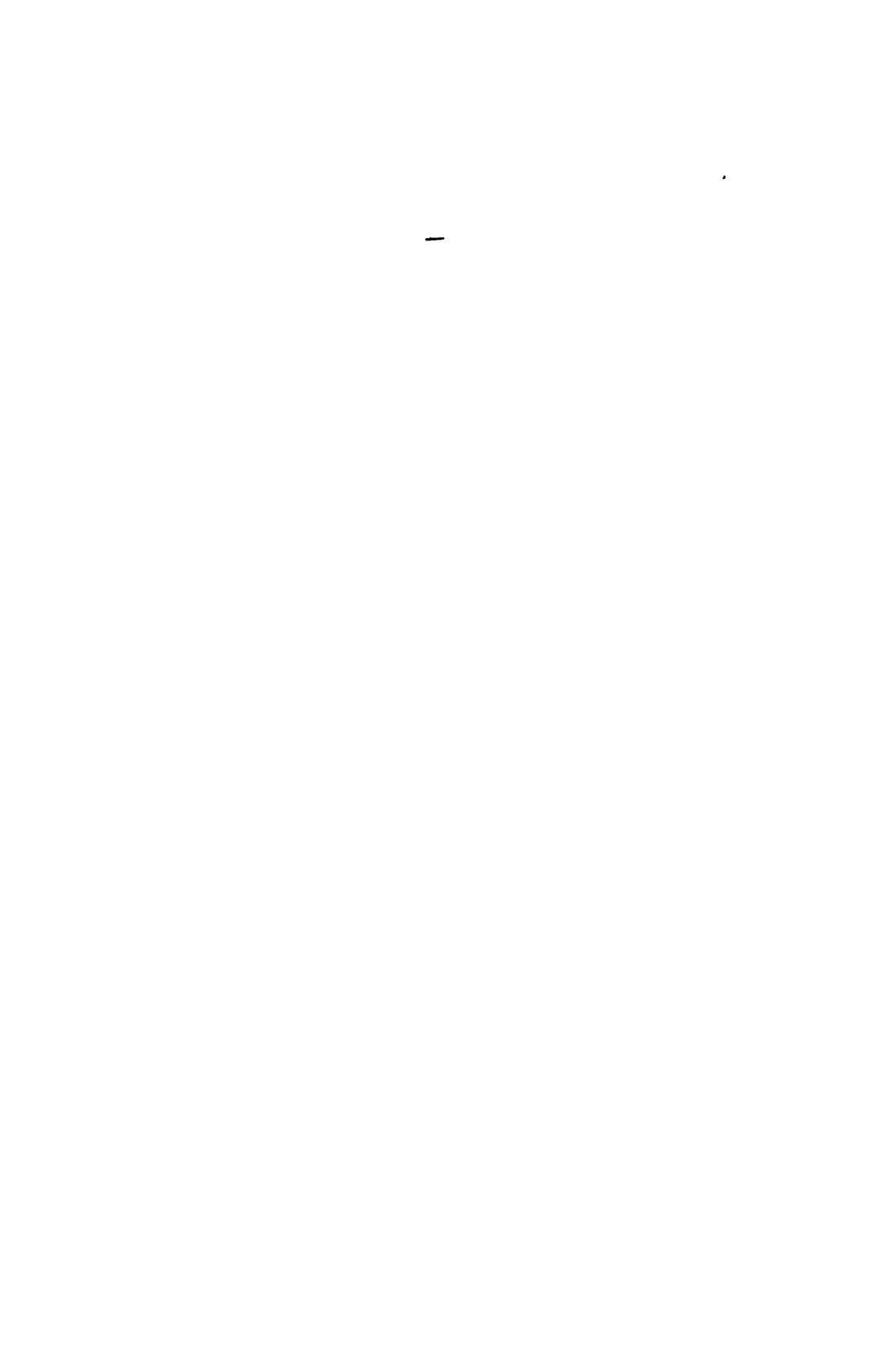
**Друк: Бескид Графікс Лтд..
58 Vanevery Street, Etobicoke, ON, Canada M8V 1Y6**

ПРИСВЯТА

Моїй Дружині Марії, акторці-співачці, яка випровадила мене на війну, а яку за виступи у вишкільних таборах Дивізії починаючи з Нойгамеру а опісля у Станицях Братства кол. вояків І УД УНА в Америці і Канаді нагородила Головна Управа Братства ЗОЛОТИМ Хрестом за особливі заслуги.

Автор

СЛОВО ВІД ВИДАВНИЦТВА

Ще 1953-го року Братство Дивізійників видало першу книжку нашого колишнього звітодавця Олега Лисяка п. н. "ЗА СТРИЛЕЦЬКИЙ ЗВИЧАЙ". Ота книжка з дивізійною тематикою мала великий успіх, наклад вже давньенько вичерпаний. В липні 1992 р. модода студентка Львівського Університету припадково прочитала ту книжку та написала чудового листа до автора. Ми здергувалися із перевиданням, думаючи, що ще немає читачів в Україні для таких творів. Та помилилися. Під враженням листа Оксани Вацеви та при піддержці побр. Ярослава Колодія (до речі "болільника" Олега Лисяка!), ми видали для нетерпеливих читачів в Україні ще 200 книжок зіроксовим способом. Згодом посприяли видавництву "Червона Калина" у Львові – і книжка з'явилася 20,000-ним накладом! Попробуйте знайти на полицях книгарень України хоч один примірник!

Тепер передаємо в руки читачів збірку писань Олега Лисяка, що з'являлися на протязі 40 років у різних журналах, часописах чи альманахах. В тому немало матеріалів споріднених з тематикою різних Олімпіяд – від світових до "ділівських".

Лисяк не новак у писарському ділі. Відомий вже і в Україні. Хай свідчить те, що написав про нього у матеріалах до енциклопедичного словника "Українська журналістика в іменах" М. Комариця. (Видання Національної Академії Наук України).

Лисяк Олег (27. 07. 1912, Львів) -- український журналіст, письменник.

Був членом пресового корпусу дивізії "Галичина" в 1943–1945 рр. Після закінчення війни працював у Мюнхені в редакції еміграційної газети "Українська трибуна" в 1946–1948 рр. та "Український самостійник" у 1950–1952 рр. Видавав тут також "Вісні" -- журнал Братства колишніх вояків 1-ої УД УНА.(1950–1952).

Після еміграції до Америки оселився у Філадельфії в 1953 р. і працював у газеті "Америка" (1953–1957), писав також статті й фейлетони до інших українських періодичних видань.

Написав дві новели про своїх сучасників -- галицьких бойових побратимів: "За стрілецький звичай" (1953) і "Люди такі, як ми" (1960). Був редактором збірника статей про дивізію "Галичина" -- "Броди" (1951).

М. Комариця.

Лисяк збирав та переховував свої письменницькі плоди без належної уваги. Входить, що наш Олег письменник, не графоман. Графомани свої "твори" пильно вибирають, навіть поодинокі речення десь цитовані – старанно зберігають в оправлених течках, заохочують датами, а то й годинами, де – коли й хто це друкував. У Лисякових

"витинках" ледве знайдете дату видання, назву журналу чи часопису! Самий витинок так докладно витягтий, що й крайні букви ледве відчитні, Якість повоєнного паперу всім видавцям знана, а ще коли взяти під увагу минулий час, то витинки майже розсипаються.

На брак ілюстраційного матеріалу не можна нарікати. Світлин і рисунків передав автор немало зараз на початку, та ще й постійно досилав протягом місяців часу.

Автор застеріг собі, щоб не давати цього збірника ніякому мовному редакторові. Таке застереження вияснив тим, що всі його статті були мовно виправлені мовними редакторами поодиноких журналів, альманахів чи часописів, а це були: Богдан Романенчук, Лука Луців, Вячеслав Давиденко, Григор Лужницький, Леонід Полтава та інші відомі знавці. Статті Лисяка переповнені вояцькими новотворами, львівським говором, чужословами – та без цього навіть зміст був би збіднений, бракувало би специфічного кольориту мови. Зрештою, нас "діяспорців" змушують вже привикати до "уроків", "Училища", "парти", "рейтингів", "консенсусів", "іміджів", "кафедри" і тим подібних неподобств. То може й ми дозволимо собі на "батярів", "ферайну" чи "фрасрів"!

Щира подяка Миронові Головатому за, сподіюся, успішну боротьбу з друкарськими чортіками.

Книга ця появляється у видавництві "Вісті Комбатанта" покищо накладом лише 1,000 примірників. Та налагоджуємо контакти для перевидання в Україні поважнішим накладом.

Торонто, серпень 1996 р.

М. Б. Б.

СЛОВО ВІД АВТОРА

Очікують від автора, щоб він сказав "кілька слів" про те, коли і як він почав свою письменницьку працю. Ага, і чому власне, він пише. Коли йде про мене, то я взявся до письменницького фаху зовсім випадково, а конкретно – через незакручену фільмову ленту у фотоапараті.

Коли мене, ще як фотопортера Першої Української Дивізії, вислала моя команда на фронт під Лопатином і Кам'янкою навесні 1944 року, де тоді стояв так званий у тому часі "П'ятий Поліційний" Полк Дивізії (це було ще перед Бродами), я, прибувши на фронт, з надто великого, назвім це, "зденервування" забув як слід закріпiti фільмову ленту в своїй "Ляйці". У висліді, сфотографувавши безліч разів недалеку большевицьку лінію окопів, наші становища й урочистість надання першим чотирьом воякам Дивізії перших бойових відзначень, я повернувся гордо до команди. Тут проявили очікуваній нетерпеливо фільм, і виявилося, що, замість геройських знімок, я привіз із фронту лише велику ЧОРНУ ПЛЯМУ, бож фільм не крутився...

Мій шеф, розпечений з гніву до червоного, гукнув: "Ой, Лисяк, Лисяк, що з вами зробити? Здеградувати вас не можу, бо як здеградувати рядовика? Хіба вас пішло до "Бавдінсту"! Або ні, якщо вже не маєте знімок, то бодай сідайте й опишіть "власними словами" те, що ви там бачили!"

Я написав "власними словами". Почитали, покрутили головами, подивилися спідлоба – і помістили у "Львівських Вістях". А потім – то вже пішло!

Моїм "військовим" писарським хресним батьком був ред. Михайло Острoverха. Він хрестив мене, і то нераз аж до болю, в редакції дивізійного тижневика "До перемоги" і мав майже завжди для мене ці слова: "З тебе, Олег, тоді буде письменник, як я буду, скажім, дяком ... і то в Америці!" Що й здійснилось – бодай, щодо нього. Він, здається, дякував у церкві на Лонг Айленд.

Першим моїм цивільним хресним батьком був померший улітку цього року (1962) Зенон Тарнавський*, один із нечислених, мабуть,

* Помер 8. 8. 1962 у Детройті.

українських журналістів усіх часів з вищою журналістичною освітою і мій найкращий друг. Він давав мені журналістичну школу в "Українській Трибуні". Йому саме я розповів колись на руїнах Мюнхену в осінні дні історію зо Львова про дзвони в день смерті Біласа і Данилишина. І Тарнавський сказав мені: "Мені здається, що всі повинні про це знати. Напиши це!" Так я починав свій шлях до письменництва.

Подібно малася справа з авторством моєї першої книжки. Йшлося про те, щоб першу повість про Дивізію написав не якийсь там цивіль, але конечно колишній вояка І УД. Тому, що я колись сказав у Німеччині своєму колезі, також передчасно помершому Любомирові Ортинському, що я хотів би написати книжку про нашу Дивізію, він, коли настала небезпека, що якийсь цивіль може нас перебігти, так довго пилував мене листами (він був у Німеччині, я в Америці), аж я забрався до писання. Коли я написав Йому, що я не знаю, як написати повість, він відповідав: "навіть не говори такого! Там у вас, у Філадельфії, стільки письменників! Запитайся когось, як то робити". Кінець – кінцем я повість написав, і так постала книжка "За стрілецький звичай" – перша повість про Дивізію. Потім щойно прийшли дальші, але честь Дивізії була врятована. Ми були перші.

А тепер до останнього питання, а саме "ЧОМУ" я пишу якраз про таку, а не іншу тематику, чому я не намагаюсь вийти з кола наших власних, хтось міг би сказати, вузьких українських зацікавлень, чому ця вічна героїка, страждання, борці, революціонери, весь цей патріотичний баласт, як назав це все один мій дискутант у приватній розмові. (Мій дискутант був дуже модерний, він усе охоплював у космічно-всесвітньому розумінні і твердив, що ми, українська громада і більшість тих, що пишуть, обертаються, в порівнянні до модерного світу, (у часі з-перед 60-70 років).

Я не хотів би, говорячи про питання "чому", вживати надто великих слів. Не хочу говорити патетично, ні про 1) "обов'язки супроти воюючої батьківщини", 2) ні про те, що ми "у другій лінії фронту", 3) ні про те, що "нас не стати на мистецтво для мистецтва", 4) що ми мусимо (хоч не маємо соцзамовлень) писати саме про ці проблеми, про наші проблеми. Але я, сподіваючись, що мені прийдеться дати відповідь на питання "чому", шукав відповідних слів, які говорили б за мене, відповіли б на це поставлене англійським поетом Теннісоном питання про "the reason why". І я знайшов ці слова, поглянувши на "Одноднівку" Братства Дивізійників, видану кілька років тому в річницю битви під Бродами, на обкладинці якої вжито, як мотто, моїх слів, написаних ще давніше. Ось ці слова:... "ЧАСОМ МЕНІ ЗДАЄТЬСЯ, що ВОНИ ПРИХОДЯТЬ І ГОВОРЯТЬ НАМ, ТИМ, що живуть, щоб ми не забули ні їхньої долі, ні їхньої СМЕРТИ..."

Тому я і пишу про них. Не лише про моїх друзів із Дивізії (бо я не хотів би бути "дивізійником у перманенці"), хоч я не можу забути й моїх товаришів зброй, що їм доля призначала ворожу кулю чи "велику мандрівку" по сибірських тундрах...

Я пишу і про цих знайомих мені дівчат, яким писався у книжці долі рутяний вінок, а яких увінчала смерть у партизанському бункері, чи в гестапівський катівні...

... Про тих "неполітичних" старших пань, приятельок моєї матері, вихованок Перемиського Інституту з минулого сторічча, що доля їх завела в "отдалюнніс лагери" Караганди й Кінгіру...

... Про цих сумуючих, колись веселих, батярів із львівського Середмістя, що десь у світі мріють про день, коли зможуть повернутися у тінь Преображенської церкви...

Про друзів, з якими вирушили ми в "Похідних Групах" на Схід у 1941 році, а яких постигла смерть під муром чи на шибениці...

Про тих, що їх залишили ми там ... у Рідному Краю: наших батьків, дітей, найближчих, рідних, що у щоденному геройстві, тихому геройстві, змагаються за краще завтра...

* * *

M. Левицький. Вояк у шоломі.

Покищо ця тематика мало цікава світові і в моєму, і в кращому від моого опрацьованні. Покищо світ цікавиться Дудінцевими, Пастернаками, Набоковими і "велика література" не має місця для нашої тематики. Але, може, надійде день, що це зміниться.

Але, якби навіть ще не скоро прийшов той день, нашою нагордою буде ваше признання, українська громада на чужині, і надія, що колись наші слова все таки знайдуть шлях до великиого українського народу на Рідній Землі. Покищо ми сповняємо наш скромний обов'язок без (на щастя) офіційних наказів і без соцзамовлень, без звання "інженерів людських душ" та без орденів (також на щастя).

Мені особисто вистарчала б надія, що колись, може вже тоді, коли наші порослі мохом могили западуться в землю, хтось десь напише про мене:

"Народився в Україні, прожив шмат життя поза нею у тузі. Писав про Львів і його людей. Людей таких, як ми".

Коли розлетілася "імперія зла" і Україна стала сувереною державою то тоді, як я попередньо писав: "наші слова таки знайшли шлях до великого українського народу на рідній землі."

Мої слова, завдяки добрим людям, знайшли шлях до газети Товариства Рідної мови "Просвіта" яку редактує визначна письменниця Ніна Бічуя і там почалися друкуватися мої оповідання і нариси з львівського і дивізійною тематикою.

Опісля заходами Братства І УД УНА "Червоною Калиною" перевидано мій "За стрілецький звичай", далі теж заходами Братства перевидано "Бій під Бродами" якого я мав честь бути редактором, чого ж можна більше вимагати? Таки "Лисяк повернувся на Україну!"

А ще в 1993 році мене прийнято до "Спілки Театральних Діячів України" (мабуть за моїх кілька муз.-комедій як "Найкращі хлопці з Дивізії", "О пів до другої години", переклади чужинецьких авторів, одну ставив великий режисер і актор Володимир Блавацький"), численні театральні рецензії і життєписи акторів.

Одним словом я, наприкінці мого життєвого шляху, уважаю, що я таки моєго життя не змарнував і можу сказати: "Non omnis moriar."

Oleh Ilchenko

ВІДЛАМКИ "ШИБКИ У ВІКНІ"

І це місто, улюблене місто,
Хто б із серця нам вирвати хотів,
Той не вирве, не вирве ніколи –
Бо із серцем вже зрісся наш Львів!

(Цитата із вірша "Лист зі Львова")

Олег Лисяк, після двох повістей, "За стрілецький звичай" і "Люди такі як ми" – уже не новик в нашій літературі. Але може найбільш характеристична для творчості Лисяка є саме збірка, в яку входить теж комедія із дивізійного життя "Найкращі хлопці з дивізії" – "Шибка у вікні". І коли ми хронологічно вирішили підійти до творчості О. Лисяка, то "Шибка у вікні" є першим його літературним твором, першою збіркою оповідань, ескізів чи навіть може й етюдів, порозкиданих по часописах і журналах а тепер зібраних і виданих разом.

Всі ці оповідання, драма, що тематично є вони різноманітні, акція їх відограється у різних закутках нашого широко світу, персонажі їхні багаті в характери й залежно від автора насвітлені від героїзму починаючи до сатири. Включно – всі ці оповідання мають спільну базу: Львів і наші Візволині Змагання.

Чи може краще скажім це словами із його етюду "Шибка у вікні" і "Моя шибка через яку я бачив вперше в житті українського вояка і синьковому "фану" на його шапці, була вже не потрібна. Вона виконала своє завдання. Виконала його ще тоді – Першого Листопада Тисяча Дев'ятсот Вісімнадцятого – коли мені було тільки шість років".

А відламки цієї "Шибки у вікні" – це творчість Олега Лисяка. І хоч літературний дорібок О. Лисяка численні критики й рецензенти стараються – часто згідно з правдою – підтягнути під "репортажний стиль", такий до речі сьогодні модний у всіх літературах світу майже панівний, важко нам погодитися із цим твердженням. Це правда, що дуже часто у помічаннях письменника можно побачити "репортерську жилку", як теж у репортажі можна побачити "іскорку творчості", але на нашу думку ці два підходи, якщо себе не виключають, то рівнобіжно не йдуть а тільки тут і там часом перехрещуються. Перехрещуються вони і в творчості Олега Лисяка, бо ж він ріс і оформлювався у цьому українському Львові, який завжди в історії Галицької Волості був символом невгнутості Українського Духа, залежно від епохи, чи

явно-збройного чи підпільно-революційного. А згодом, як воєнний звітодавець цього другого періоду наших Визвольних Змагань, якого досягненням являється "Українська Дивізія Галичина", Олег Лисяк був змушений обставинами, підходити до подій і явищ із "репортерським склом" в оці. Це може й відбилося тут і там на стилі його оповідань чи його підході до подій чи явищ життя, але сміливо можна ствердити, що в цьому двобою репортера з письменником, письменник вийшов переможцем.

Бо Олега Лисяка виховав Львів, його виховало "Мое середмістя", його виховали "Дзвони", що дзвонили по всіх церквах Львова, коли вели на страчення Василя Біласа й Дмитра Данилишина, його виховав навіть цей "шевський майстер Гуньковський", нікуди за все життя з Вірменської вулиці не рухався". І коли б усе виховання було однобічне, то може Олег Лисяк і лишився б співцем Львова, тобто хоч і дуже талановитим, але репортером, цим – як тепер "модно" звуть літературним репортером" – в подажах якого неодмінно мусить бути "слізинка в оці" й лірично-сатиричні настрої дійсних чи придуманих постатей.

І саме тому що цієї однобічності в творчості Олега Лисяка немає, що всі його образи зі Львова є неначе канвою, на якій змережана творчість вояка-письменника, що "Мое середмістя чи "Дзвони" й інші оповідання-етюди, це простий шлях до "В замку Гляйхенберг", чи "Коло Бродів", або "Як згинув десятник Стасенко" й низка інших, включно із п'есою "Найкращі хлопці з дивізії", саме тому, за виїмком тут і там репортажових прийомів стилю, Олег Лисяк в нашій сучасній літературі є одним із письменників, який своєю творчістю нав'язує до збройного минулого, без якого "визволенню не бути". В творчості Олега Лисяка гармонійно сплелися і притаманний столиці Галицької Волості, Львова, сантимент і збройне минуле Листопадових Днів і збройний підйом 2-ої Світової війни, Українська Дивізія ... Однаке – і тут саме треба зокрема підкреслити – творчість Олега Лисяка це не лише фактамонтаж спогадів "із недавно минулого" чи "старі часи на Україні", це жива дійсність і історичний документ і відповідь на те, що ніхто ще кличами, гаслами чи "лозунгами" своєї держави не здобув. І рівночасно, не патетичний і як часто голословний, якщо йде про правдививий духовний патріотизм, але про патріотизм, що його так поетично окреслив І. Франко "дух, що тіло рве до бою" є мова у творчості Олега Лисяка. І тому ця творчість є морально здорована й конечно потрібна. Хоч і жаль треба ствердити, що Олег Лисяк чи не самітній з усіх цих "krigsberikter"-ів, який не тільки залишився вірним своїй Дивізії, не тільки, кажучи словами письменника Зенона Тарнавського "взяв на багнети своєї Дивізії справу свою і України і поніс її у світ", але й в убогій, якщо йде про вояцькі мотиви, нашій літературі, побіч "стрілецького письменства", став основником "дивізійної літератури".

Григор Лужницький

*Помер 3 березня 1990 р. у Філадельфії

ПРОВІДНА МИСЛЬ ТВОРЧОСТИ ОЛЕГА ЛИСЯКА

Як кожній мистець, так і Олег Лисяк цікавиться різними ділянками мистецтва. Активно працює в тетральній справі, та є автором багатьох скетчів, гуморесок і творів малої форми. Загальна опінія твердить, що Олег Лисяк журналіст, але я думаю, що це хибна оцінка, расового автора фейлетонів, нарисів і новель. Це може провірити кожний, на основі видання цієї неповної збірки його творів.

Ставлю тезу, що творчість Олега Лисяка, відповідає усім критеріям мало у нас відомого, а то й ціненого жанру літератури, на який не має навіть відповідного окреслен-

ня. Є це письменник, який розповідає про події в час війни. Це його головна тематика. Рівночасно він бере участь у війні як вояк і свої твори пише по живим слідам історичних подій. Така творчість вимагає теж притаманного стилю і здебільш малих форм літературних. Аж у глибокому мирі, письменник переходить до оповідань і повістей з "цивільною" тематикою.

До того роду творчості, ми в останніх сто роках, а той більше, не мали особливого щастя, а з тим він у нас не поширеній і невідомий. Доцільно було б заки приступлю до оцінки Олега Лисяка подати читачеві в зарисі історію цієї ділянки літератури.

В старинних часах мæємо визначних авторів, що як припускають дослідники, брали участь у боях і передали їх у своїх пізніших творах. Є це грецькі і римські історики. В середньовіччю вибагливою формою цього жанру були лицарські баллади, в яких поети-воїни оспіували тугу лицаря до своєї укоханої, далі поезії й історичні описи. Дехто догадується, що автор Слова о Полку Ігоря був учасником бою над Калкою. В пізніших віках ще далі переважала поезія, у нас козацькі думи і пісні.

18-те і 19-те століття в Україні було багате на війни, але війни не в справі України, а її захватчиків. На мистецькі картини тут не було місця. Навпаки, з'явилася в нас нехіть до вояцького діла, що привело до певного роду антимілітаризму, явища, в якому звання вояка і його служба були чи не найбільшим горем, яке може стрінути людину.

Військовий письменник з'явився в перше знову у 20 столітті, а саме у формaciї УСС. Найвидатніші представники це Купчицький, Л. Лепкій, і Назарук. Але базою їхньої творчості була атмосфера Пресової Кватири установи, що в революційних умовах визвольних воєн не мала можливості існувати а письменники виявили себе. Кілька років пізніше воєнна література заняла перше місце з усіх родів літератури на Західних Землях, де до цього були кращі умови, як у комуністичній московській дійсності. А проте це були вже перерібки, оповідання сперті на колишніх переживаннях.

В той час і серед інших народів цей жанр мистецтва не був поширеній. Радіо ставило свої перші кроки, преса друкувала воєнні звідомлення статті і деякі описи боїв, що мали пропагандивний характер. Багато спроб залишилося недрукованими, бо після війни зацікавлення до них не було.

На Західній Україні існувала певного роду внутрішня потреба зафіксувати події для історії. З досвіду було нам вже відомо, що власне недостача історичних пам'яток подій, відбилася негативно на політичній свідомості населення. І нині москалі дбають до подробиць, щоб не просмикнулося до майбутності нічого, що зв'язане з визвольною історією України в минулому і в сучасному. А коли це стає неможливим, тоді події і людей представляють у кривому світлі московських імперіяльних інтересів. Тому все, що там появляється не має значення правди ні мистецтва.

До другої світової війни таки ніде не брали під увагу "репортажів" як одної з ділянок прози, чи то вони були друковані, чи голошенні у радіо. Інстинкт українства нашого століття наказав захопити при першій нагоді львівське радіо, а Зенон Тарнавський проводив в ньому мистецьке читання творів великих форм різних авторів з подій, що в той воєнний час відбувалися на нашій батьківщині. Між тими авторами був Олег Лисяк. Автор багатьох прозових мініятур воєнного письменника, Лисяк був консеквентним у своєму шляху. Знову з першою нагодою, він був добровольцем у І-у Д УНА і дістасе вишкіл воєнного звітодавця, як то цю діяльність переклали на скору руку в Дивізії. Тут, у час боїв і в запіллі, якщо таке в модерній війні існує, звиває подиву гідну енергію.

Хто з дивізійників не бачив його хоч раз у ті воєнні роки, з осібна ті, що стояли на різних фронтах у перших лініях. Лисяк не мав обов'язку поспішати там, де воєнна ситуація мала усі дані на повну безвиглядність, отже там, у місцях, які в військовому дивізійному жаргоні звали "могилою". Не мав, але завжди з'являвся, з дивним запалом і горінням ішов з четами в передові лінії і на розвідки, пильно помічував вояків і події, а згодом, коли вояки втомлені боєвими трудами засинали десь у клуні, Лисяк при свічці або ліхтарці – писав. Не для офіційного звіту, а з внутрішньої потреби Лисяк зарисовував перебіг переживання, вояків, нез'ясовані досі таємничі імпульси

людини в бою, погодженість духову людини з людиною. Речі і діла, які нині вже може не зрозумілі в наших умовах, але які мають зasadниче значення, коли нація стає до останньої ставки, до боротьби за свободу. Між воєнними письменниками, оцими "звітодавцями" були молоді люди з літературним ім'ям і такі, що невідомі загалові, але всі по своїх талантах і силах, старалися встановити і записати ті часи, дні години і хвилини, в яких молодий вояк стояв в обличчі смерті за ідеали, у часах, в яких долю України припечатали агресори і їхні дивні союзники.

Нині цей жанр мистецького слова не існує і є живим тільки у боротьбі. Перерібки і воєнна проза не цікавлять тут, а там, під московською системою не має нічого спільногого з мистецтвом.

Олег Лисяк писав і офіційні звіти, але більше часу віддавав свому улюбленному жанрові. Писав не рахуючи на те, що Лисяк писав до радія, те, що писав на гарячих слідах війни в повному більше не вдається.

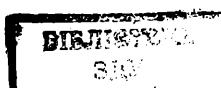
У збірці що перед нами маємо твори, які власне заховалися і ті, що їх автор відтворив пізніше, в наступних роках так званого "миру".

З літературного боку можемо оцінити тільки класичні мистецькі засоби але не існують ще ніде мистецькі канони для форми і засобів цього жанру. Можливо, що найближче підходить порівнання з драматургією і може тому зацікавлення Лисяка театром. Подібність має віймок, а саме, нема сцени, а є читач. Жанр не має тих можливостей, що інші ділянки літератури: час в опрацюванні, час у творі, можливість глибоких роздумувань, студій, змін і поправок. Ми мо цього, чи саме тому потрібно тут висловити нове, атмосферу моменту, мати бистроту обсервації і підхоплення відрухів людини в боротьбі, відчути людину на грані смерти, дати нові літературні вартості в нових непригожих до нормальної творчості умовах. Одним словом віддати і дію і внутрішнє життя людини, нема місця на описи подій світу, в якому живе автор і його товариши зброї. Вимогою є найвища кондензація мистецького слова: в описах в картинах, в характеристиці героїв твору, у трагедіях і скрайніх ситуаціях. Вимогою є велика сила вислову: відразу увійти у незвичні для нього ситуації, мусить бачити людей потенціяльне наснаження, чуттєвий простір, змогти вжитися у кондензат автора. Автор має оперувати дією, конструкцією і словами, які були зайві для офіційного звіту, але є конечні для передачі пережитих моментів.

Такий твір може з'явитися в автора тільки на тлі свіжої події. Неможливо або дуже трудно створити його у пізніших роках. Бо тут маємо до діла з джерельним матеріялом, повновартісним підхопленням людської психіки.

Такі твори є особливо типічні своєю інтензивною актуальністю. В цьому їхня вартість: це імпульси хвилин, які можуть ще прийти, а з

711223

ними і та сама доля людини той сам її перебіг і ті самі її варяції. (Її зміни). Час воєн і революцій.

Нема сумніву, що воєнна творчість того жанру прискорюють зникнення прикмет натуралізму, психологізму та інших залишків минулих стилів, які в нас існують далі з впертістю назадницьких інстинктів.

Така творчість вимагає від автора бути непосидючим, бігти всюди, інстинктом мистця підхоплювати подробиці в моментах найменш на це пригожих. О. Лисяк віддався вповні такому житті: його фасцинувала ця творчість.

Жанр воєнного письменника не має тягlosti. Родиться в часах боротьби і загибає в часах миру. Жанр такий згідний з історичними імпульсами нації.

Я обмежився у моїй вступній статті тільки до цього улюбленаого Лисяком жанру, бо в ньому Лисяк росовий і найбільше цінний.

Проте жанр невдячний. Автор в мирних роках стоїть як актор перед порожньою залею. Але це не є причиною щоб у часах упадку зацікавлення театром не поставали мистецькі драматичні твори. І у випадку воєнного письменника, він знаходить в собі покревну творчість, описи бурхливих часів у оповіданнях широкого полотна. Видання частини творів Лисяка зафіксувє для майбутності його один специфічний жанр. Коли у світовій літературі знайдеться для цього жанру відповідне місце ми будемо одні з перших, що його культивували. В тому заслуга Олега Лисяка.

Юрій Тис-Крохмалюк*

* Помер в Детройті 1-го січня 1994 р.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЕССЕЙ ПРО ОЛЕГА ЛИСЯКА

Філадельфія - 5 - грудня 1959
Детройт - 26 березня 1960

заликано споглядає на мури будинків, на зів'ялу траву квітників, з острахом слухає шуму води в міському водограї, що є підсвічений кольоровими лямпками для збільшення ефекту, особливо, коли ніч є зовсім темна, а звуки самоходових ріжків навіають страх і терор. І тільки поволі, поволі, піднімаючи шматки загубленого і затраченого в минулому, складаючи разом деталі, ми віднаходимо себе. Реконструємо себе. Наш мисловий механізм починає набирати ритмічного ходу, його динаміка стає виразна і гостра і тоді ми стаємо здатні до осуду, до аналізи, а передовсім до сприймання духових вражень і емоцій. Це відноситься в рівній мірі до нашого сприймання музичного мистецтва, як теж до нашого стосунку до образотворчого куншту, буде він висловлюватися у формі тверезого і промовистого реалізму, чи теж у формі рафінованої абстракційної композиції.

Мистецький твір завжди залишається одним, незмінним твором людини, автора, мистця. Дарма, що він, цей твір я маю на увазі, виріс і дозрів на тім чи іншім підложжі, на тлі тих або інших суспільних появ, виріс із конформізму а чи з бунту автора проти суспільства і суспільного конвенансу. Правда віднесені до пластичного і звукового мистецтва можна легко перетранспонувати в ділянку мистецтва слова, в ділянку літератури. Тільки із тією різницею, що коли мистці образотворчого мистецтва і музики у великій мірі можуть себе відокремити від свого оточення, письменник завжди мусить стояти у контакті із своїм середовищем. В контакті позитивному чи негативному, але живому, бурхливому, бунтівничому. Слово

письменника є тим дороговказом за яким іде громада, або іде проти нього. Але завжди у зв'язку. Письменник керує думками маси, висловлює її почування, часто навіть непрочувані, формує її емоції, висказує невисказане. Письменник завжди попереду маси, поруч неї, але ніколи позаду. Він концентрує в собі силу почувань громади, в якій живе, або від якої він відділений. В сьогоднішній час минулих пророків, письменник набирає ще одної прикмети, якої раніше може і не мав. Він диференціює громаду на різні відділи, дивізії, кляси духових емоцій і сприймань та рефлексій. Це мое визначення особовості письменника нікого не буде ні тепер ні в майбутньому зобов'язувати, бо я не повірю в те, що воно може дістатися на сторінки підручника для студій літератури в вищих учбових закладах. Я тільки хотів підкреслити мое містичне, часами повне побожного страху, відношення до літератури і літераторів. І я ніяк не можу рекомендувати молодим курсантам літературних факультетів спиратися на моїх окресленнях і дефініціях письменників. Я буду радий, коли вони припадково довідаються про те, що письменник це не тільки професія, а передовсім, власне передовсім призначення, і тому я в скрипті написав це розстріленим шрифтом, бо в нього власне окреслення я прикладаю дуже багато ваги.

Вчені теологи могли б справу скоріше і ясніше витлумачити, коли іде про відношення призначення до вільної волі. Стоять ці два поняття в конфлікті із собою, доповнюють себе, ідуть обоятно поруч себе, чи є ідентичні, я цього не збирався вияснювати, і буду радше вперто обстоювати думку про призначення. І тут в моєму ессе про письменника Олега Лисяка є власне визначене місце від якого починаючи, я старатисьму передати Вам мої враження від його творчості і літературної особовості. Мені буде приємно, коли ви звернете увагу на той факт, що я дуже обережно висловляюсь в цих усіх справах. Про Олега Лисяка будуть ще писати науково підготовані спеціалісти сучасної літератури на еміграції. Вони напевно забагнату пристосувати до нього всі міри академічного вчення, напевно схочуть його зашуфлядувати і покласти рівно на полицю поруч інших, на їх думку покревних ідеологічно чи стилево письменників. Я ніяк не можу цього зробити із Лисяком, бо він у моїм понятті живий, прорубує свої літературні стежки, різьбить своє літературне обличча. Він іде дорогою свого призначення, застосовуючи всі можливості, що випливають із привілею вільної волі. В моєму ессе я нераз буду робити відступи від головної теми, буду наводити цитати людей, яких ви може і не знаєте, які живуть десь у слабо освітлених закапелках міст, а може навіть тих, що померли давно і ніхто про це не знає.

Дигресії в цей чи в той бік мені потрібні теж на те, щоб накреслити тло картини на якій я спробую нарисувати перед вами Олега Лисяка, як письменника. А поза тим це моя звична форма, що в моєму перекопанні дає мені багато свободи руху і можливості

аргументувати навіть деякі абсурдні ситуації прикладами із моого загубленого минулого. Але мене завжди ще цікавить питання призначення. На вул. Кохановського у Львові ч. 83, проти вулиці Шевченка, коли вже іде про точне визначення топографічне, жив старший пан, що грав у симфонічній оркестрі на рідкісному інструменті, фаготі. Фагот, як пише "Британська енциклопедія" належить до родини обоїв в якій виконує ролю баса. Є інструментом технічно недосконалим і для того ціненим в оркестрах, бо вимагає від музиканта дуже доброго слуху, щоб добути чисті тони. З вікна моєї кімнати я завжди спостерігав моого сусіда, коли він виходив на пробу оркестри, несучи під пахвою свій поскладаний інструмент. Цей мій сусід не мав дуже доброї опінії в очах усіх нас, що жили на вул. Кохановського. Не те, щоб він пиячив, або грав в карти, чи по шинках волочився із дівчатами непевного соціального походження. Ні, зовсім не те. Ніхто не вірив, що він є надто мудрий і всю справу складали на інструмент, на фагот.

Це було нерозумне, хоч і в значній мірі логічне. Бо чому саме він вибрав фагот. Чому? Серед безлічі прекрасних інструментів, що їх міг спостерігати в виставових шибах музичних крамниць, він вибрав фагот. Тепер, коли він вже не живе, я хотів би усміхнутися до нього і сказати йому, що я вже більше із нього не насміхаюся, що я розумію його, бо це було його призначення. Так мало бути. Він вже при народженні був призначений на те, щоб в молодому і дозрілому віці, грati в симфонічній оркестрі власне на фаготі, цьому, рідкісному, і м'якому в своєму вислові, інструменті. Він ішов своєю дорогою в дні соняшні чи дощові, пестливо притуливши фагот до свого тіла. А я спостерігаючи на закруті Зеленої трамвай, прожогом вискачував із хати і завжди ще вспівав зловити малий, тремтячий трамвай, що віз мене до середмістя, що скрещував свої дороги з Лисяковим трамваєм. Я досить штучно тут наводжу прізвище Лисяка, бо ми зустрілися тільки в сірий вересневий ранок, коли московські солдати своєю появою перемінили наше місто в притупленого йолопа, який безрадно став танцювати всяких кривульок із нагоди революційних роковин. Але ми з Лисяком перехрещуvalи наші дороги. Можливо, що ми відпочивали під тими самими каштанами на Галицькій площі. Можливо, що сідали із дівчатами на тих самих лавках в Стрийськім Парку, чи швидко, кругою стежкою виходили на курган Високого Замку.

Можливо, що разом ми були в дружині короля Данила, коли він рубав город для свого сина Лева. Я не є певний, чи це не було ще раніше, ще в часах, коли в Грибовичах виростало стародавнє палеолітичне селище, а може воно було потім, коли ми продерхлися через мури Львова, в темну ніч прокрадалися до табору Хмеля і навколішках його благали, щоб наше місто взяв, як своє і влучив його до всієї України козачої. Тепер у Львові немає нас. В цю хвилину

можливо сніг паде на ринку. Всі ми знаємо, що там, в нашому місті все змінилося. Але я певний, що той, хто завдав би собі труду, на камінних дорогах Львова, на стежках парків, знайде відбитки наших стіп, і коли стане на хвилину в тищі почує наші віддихи. Віддихи, що були частиною міста, найбільшого у світі. Місто якого простір визначений між нашим серцем і небом на обрії. Сірий день вересня 39 року заважив на його житті і на нас усіх. Події, що прийшли були більші ніж ми могли винести і ніж ми були приготовані. І коли хтось цікавіший до деталів літератури спитається, чи автор завжди брав персональну участь у подіях, що він їх описує, то можна відповісти, що не завше, але коли іде про Лисяка, то треба відповісти, що власне завше. Бо ці події були поставлені на стежці його призначення: Дуже часто на маргінесі великих справ, зарисовуються деталі справ окремих людей, що можливо дають кращу вихідну точку для пізнання справ істотних. Поруч великих шляхів для швидкого транспорту покладені вузькі стежки для нормального життя, нормальних людей. Про те, коли Олег Лисяк почав писати імовірно він сам скаже. Але я не вірю, що він це робив ще на школіній лавці, як це часто можна зустріти в підручниках історії літератури, що в дуже скороченому виді подають життєписи письменників.

Мені цікавіше те, як він пише і його літературне обличчя. В моєму торонтському ессе, я називав Лисяка одним із перших, якщо не першим в загалі письменником націоналістом. І для цього я мав причини і тепер те саме обстоюю. Можливо, що я зробив помилку визначуючи його ранговість. Можливо, що є інші письменники націоналісти, були перед ним але я про них не думав і їм не приділяв спеціальної уваги. Натомість Олег Лисяк, хоч не пише і не говорить про свій і своїх персонажів націоналізм, він і вони ним живуть, це їхне вірую. Вони не афішується із своїми почуваннями. Це в них органічне і природне. Постаті його першої повісті "За стрілецький звичай" і нової повісті що вийде весною цього року друком в видавництві "Гомін України" в Торонто, це люди, для яких націоналізм є керуючим почуванням і дорогою до мети. Україна для його геройв це не є шараварний кошмар із бандурами із сценічнимі лаштунками етнографізму, куди нас хоче насилиу Москва запхати. Це поняття живе, дійсне, державне. Самозрозуміле. А головне, що Лисякові постаті із "Стрілецького звичаю" і з нової повісті "Люди такі, як ми" знають точно хто їх ворог.

Бачать його, бояться його, але затиснувши зуби стискають карабін в руках і мовчки ідуть проти цього ворога. Чи це буде в кітлі під Бродами, чи в пралісах В'єтнаму, чи в лісах Білогорщі і Карпат. Націоналізм, це не парадний ветеранський прапор, що його виносяться на святкові оказії на вулиці міста. Це твердий і щоденний обов'язок, це безконечний ланцюг мозольної праці, труду і посвяти. І коли Лисяк, говорить про людей, таких, як ми, то він говорить про

тих, що тепер живуть і тих, що вмерли, виконуючи цей обов'язок, як щось звичайне і натурально просте. Вони не нарікають на свою долю. Вони мріють про завтрашні дні в далеких місцях, далеких від гуркоту бойових машин, без крові і болю. Але приймають цей біль без прокльонів, дають обильно свою кров не споглядаючи і не міряючи своєї жертви. Вони повні сумнівів. Мордуються тими сумнівами так, як усі звичайні і прості люди, люди, такі, як ми. Ви могли запримітити, що в моєму ессе я не тримаюся сліпо одної визначеної лінії. Навпаки мені приходиться то тут, то там пристанути навіть зачерпнути повітря. Тепер я зроблю зарані сигналізований певний зворот для визначення Лисякового стилю. Очевидно Лисяк не наслідує нікого. Він творить стиль власний, бо це його літературне обличча. Стиль його є оригінальний, якщо в певних умовах можна взагалі говорити про оригінальність стилю, того, чи іншого письменника. Я міркую, що взагалі не існує оригінальний стиль з ніким і з нічим не співзвучний.

В цивілізованій літературі нашого часу, якщо появився б такий абсолютно оригінальний стиль, він звучав би абсурдно, як камбруми абсурду. Стиль Лисяка в моєму, дуже суб'єктивному розумінні справи є співзвучний атмосферою із стилем. Не так чужий, як радше рідкий в нашому письменстві. Я не знаю, як ви, але мені подобається оця галійськість стилю. Легкість вислову, нахил до парадоксу, латвість фразеології, посмак кпини, що смакує, як капля коньяку в філіжанці гарячої чорної кави. Погідність картини навіть і важкій ситуації духа, в скрутному положенні, до якого доведена акція. А ще передовсім видно цю прикмету в обдаруванні творити картини і персонажі в яскраво драматичному пляні, в пляні театру. Лисякова повість "Люди такі, як ми" швидко знайде своє театральне оформлення. Зробивши цей маневр я знову можу повернутися і говорити про Лисяка і про його нову повість, яку в уривках сьогодні зачитають митці театру. Мені іде про цих власне людей таких, як ми. Його люди живуть в Україні, в той час, коли проходить акція повіті, а потім, як ми всі розкинуті вони по світі. Багато із них померло, коли сьогодні вже можна спокійно говорити про смерть, як межу між життям і вічністю. Всі вони із різним спротивом приймали свої обов'язки до виконання.

І ті героїчні і ті люди звичайні. І власне Лисяк сягає в душу тих людей, виносить на світло денне, на сонце Боже, все те, що в душах наших, нас, українців, закрите, що ми щоденно із собою носимо і на що ми щоденно приготовані. Призначенням дана готовість сповнити свій обов'язок. Чи це буде простий вояк підпільної армії, чи журналіст, чи студент, чи молода прекрасна дівчина, що її природа створила для радості життя. Можливо, що хтось, хто привик до справ приглядатися крізь побільшаючі скла і має нахил до наукової аналізи, висуне питання фаталізму. Це можливе. Але цей фаталізм є творчий, конструктивний, ведущий до ясно визначеної мети. Кожний відповідальний за те місце на яке призначення його поставило.

Щедрою рукою обділяє характери своїх персонажів Лисяк. Вони в нього живі. Вони його приятелі з якими він переживає їхню долю. Не тільки спостерігає їхне життя, але творить його і сам бере в ньому участь. А життя людей таких, як ми не є легке і не є рожевого кольору. Лисяк сам на собі перевірив правду, що життя це не є подорож у невідоме із поворотним квитком у кишені.

На багнети своєї дивізії взяв Лисяк справу свою і України і робив і робить її справою світовою, а передовсім прорубує стежку до серця і сумління своїх таких земляків.

Оце було б усе, що я мав на увазі сказати в цьому ессе про моого приятеля, письменника Олега Лисяка. І я хочу застерегтися, що я не збирався і не збираюся давати критичної розборки творчості Лисяка. Це тільки мої персональні враження, це вислів моого стосунку до тієї цікавої літературної появі нашого часу, якою є письменник Олег Лисяк. Приїзд його до нашого міста, що визначається запашністю садів літератури і мистецтва, все таки повинен відкрите широко двері для подуву вітру, який мусить віяти від щирості таланту і розмаху вислову.

Зенон Тарнавський*

* Помер в 1962 р. у Детройті

АВТОРСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ВЕЧІР ОЛЕГА ЛИСЯКА

Філядельфія, Па. (ЛеШ)* – Гурток книголюбок ім. Наталени Королевої та Відділ ОЖ ОЧСУ зорганізував тут Авторський літературний вечір для Олега Лисяка. Ця імпреза відбулася в неділю, 5 жовтня 1980 р., в залі УСО "Тризуб". Прихильників Олега Лисяка зібралося досить багато, щоб заповнити доволі велику залю "Тризуба".

Олег Лисяк – воєнний звітодавець, журналіст, редактор, письменник (новелі, повісті, скетчі, музичні комедії) – популярна в Філядельфії фігура. Родовитий

львів'янин, що можна пізнати по його "балаку" й темпераменті, хоч він уже довше живе в Філядельфії, ніж колись у Львові. Почав писати в Дивізії воєнні звідомлення, але згодом написав безліч статей до різних газет і журналів, редактував газети ("Український самостійник"), журнали ("До зброї", "Вісті Братства колишніх вояків I УД УНА"), книжки (два наклади збірника "Броди"). Писав для радіогодин (В. Блавацький, Ю. Лаврівський), скетчі для ревів і цілі ревів, музичні комедії для театру у П'ятницю ("Найкращі хлопці з дивізії", "О пів до другої години"), перекладав п'еси для театру В. Блавацького (Іверса,...Вулиця Паркова 13"). Написав низку оповідань, з яких "Дієнбенфу піддається завтра" було нагороджено журналом "Київ" і згодом перекладено англ. мовою. Але до літератури О. Лисяк увійшов певно повістю "За стрілецький звичай" (Мюнхен 1953) і згодом повістю "Люди такі як ми" (Торонто 1956). Поза цими всебічними літературно-журналістичними зацікавленнями скривається "магістер утріюс юріс" – тобто юрист і по фаху змеритований фінансовий інспектор.

Повість "За стрілецький звичай" була українським бестселлером, бо її розпродано в кількості 8,000 примірників, небувале перед тим і потім, в український діаспорі, число. Вона мала чимало добрих рецензій, в тому, як цікаво, бо ще в 1953 році, гарну рецензію в польському воєнно-історичному квартальному "Беллона" в Лондоні (Х-XII, 1953). Рецензент, Ф. Сроковські призначав О. Лисякові, що його книжка цікава й добра, і що він "із сумної історії Дивізії видобував усе,

* (ЛеШ) - Лев Шанковський. Помер 25 квітня 1995 р. у Філядельфії

щоб вшанувати пам'ять своїх полеглих друзів, яким ця книга присвячена". Сроковські далі стверджує що Лисяк, на історичному тлі, " показав чимало чудово нарисованих портретів командирів і вояків Дивізії". Таємницю цього успіху розкриває в своему огляді літературної творчості О. Лисяка сл. пам. Зенон Тарнавський пишучи: "Для Олега Лисяка постаті його повістей є його колегами, що разом з ним є кільцями життєвої машини. Він з ними дискутує питання біжучого дня. Він разом з ними узгіднює орбіти, по яких вони мають іти до своєї мети. Він їм каже, що так буде краще".

Ми навели ці два голоси тому, що в деяких рецензіях на повість "За стрілецький звичай", дехто з поклонників великої літератури нарікав, що вона написана "репортажерським стилем". Вже проф. Григор Лужницький відмітив був, у своїй доповіді про творчість О. Лисяка, що такий стиль "став в усіх літературах світу панівний". Це вірно. Вистачить поглянути на сучасні бестселери англо-американської літератури, як Джана Геккета, "Третя світова війна", Фреда Форсайта, "Чортова альтернатива", Давида Грента, "Москва 5000", чи Де Борчгрейва й Мосса: "Ди Спайк", щоб зрозуміти правдивість цього ствердження. Отже, за своє вміння писати репортажерським стилем" літературні твори, О. Лисяк може бути гордий, а не навпаки.

1960

Олег (Лесько) Лисяк з Вірменської вулиці у Львові, в Дивізії вістун, в цивілію юрист, журналіст, гокейст, оптиміст і взагалі письменник.

ЛЬВІВСЬКЕ

ШИБКА У ВІКНІ (Листопадовий спомин)

Мені було тільки шість років і я, власне, не дуже цікавився новинами, які принесла цього ранку моя нянька Горпина. Вона прибігла з ринку, задихана, і з другої кімнати долітав її голос, коли вона сквильовано говорила до мами: – Прошу пані, на ратушу нема вже австрійської фани! Є наша, прошу пані, наша, синьожовта!

І навіть тоді, коли я зірвався і босими ногами плentaoчись у довгій сорочці, побіг до великого вікна, я не мав на думці дивитися на ратушеву вежу. Зрештою, її закривали високі кам'яниці вулиці Гродзіцьких, і цієї "фани" я так і не бачив би. А, крім цього, яке мені було до того діло! Мало я їх, цих усіх хоругов у своєму короткому житті бачив! Мене цікавило щось інше. З дальшої реляції Горпини, яку вона здавала мамі, віходило, що надворі сніг. Сніг! Боже, це ж для мене, що ніколи не бачив снігу (до того ми жили над Чорним Морем), було стократ важливіше за всі там "фани".

Справді, ціла вулиця Гродзіцьких, Ринок, далі вулиця Сербська, яку ми чомусь називали Зарваницею, та далека Бернардирська площа, вкриті були тоненькою верствовою білого пуху. Білі сніжинки сипали ще з сірого неба. З другої кімнати почувся голос батька:

– Справді, сніг! А сьогодні щойно перше листопада...

Я весь потонув у спогляданні білого чуда, забувши навіть за престороги мами ("Не стій бoso на зимовій долівці!") Сніг – Боже, а може мама купить мені санки?

Ралтом з-за рогу, з-за аптеки, що на розі Домініканської вулиці, ~~з~~цокотіли приглушені тонкою верствовою снігу кінські копита: на розі Ринку показалися два вершники. І в цьому теж нічого нового. Чимало я їх уже бачив! Донці, улани, австрійські гусари, білі "добровольці", німці – всі барви уніформів, усі роди відзнак, усяка зброя. А проте, ці були якісь інші. На них була сіра австрійська уніформа, через плечі перевіщені наопашки кавалерійські дольмани, в руках короткі карабіни. Вони скілялися на всі боки. Шапки ніби австрійські, але з вирізом спереду, а збоку якась кокарда. Зараз – як це казала Горпина: "синьожовта фа"... Постріли, що залунали десь з-під дахів, перервали мое роздумування. Засвістіли кулі, один з вершників перевалився ліворуч назад з сідла. Кінь чвалом рвонув вперед, І підімно мигнуло

викривлене болем обличча їздця, що зачеплений ногою за стрем'я, звисав із сідла, б'ючись головою об притушене снігом каміння. На вулиці гатили близькі постріли, і коли раптом дзенькнула наді мною шиба і почувся добре відомий "песенник"... я зіскочив з вікна. До кімнати вбігла маті з криком:

– Леську, ти смаркачу, тікай від вікна!

Вул. Вірменська ч. 19. Шибка на першім поверсі, перше вікно з правого боку.

Минуло кілька хвилин, і згодом усе затихло. На вулиці не було вже чути пострілів, навіть кроків, і ми з мамою виглянули знов через вікно. На снігу було видно тільки чорний слід, що його зробило тіло їздця, та кілька темних плям. Ага, і під статуюю Матері Божої, що стояла в заглибленні муру, лежала дивна шапка з синьожовтою, так – я це бачив уже тепер зовсім виразно, – синьожовтою кокардою.

Не думайте, що ця сцена була мені новиною. Нам, дітям світової війни, приходилося бачити вже таке. П'ятилітньою дитиною я швидався поміж обвішаними набоями матросами й за любки підкладав під трамваї патрони, що їх знаходив коло вбитих вояків. Я бачив уже смерть. Бачив понівечені тіла учнів "кадетського корпусу", бачив обшипані рибами трупи червоногвардійців, яких ніхто не витягав з води, бачив і інше.

Та, тепер мені стало дуже страшно, І я тихо спитав:

– Мамо, чи "вони" його вбили?

– Хто, синку? Ага, "вони". Та хіба так...

Я поглянув угору й побачив шибку в лівому вікні, розбиту кулею, яка застриягла десь у стелі. Шибка, не вилетіла, вона тріснула, а в середині була маленька дірка. Я звернув зір ще раз на вулицю, і мені стало шкода цього гарного юнака, а також чомусь і тих барв, – що їх на покиненій шапці притрушував сніг і що їх Горпина називала "наша фана". Мене почало душити в горлі, і я крізь слізоз подивився на розбиту шибку.

Багато дечого змінилося в нашему помешканні на Вірменській вулиці. Минув листопад, проминули місяці, а там і роки. Мені вже не було важко діставатися до клявіятури великого чорного фортепіано, яке щороку пересувалося в інший кут. Змінявся візерунок на стінах моєї кімнати, вставлено кілька нових дощинок у паркеті, мінялися сусіди, що жили напроти моого вікна, мінялися мельодії в кнайпі на розі... Але розбита шибка в лівому вікні – залишилася. Мама наказала її спершу заклеїти паском паперу, а потім, коли зайшов скляр, що склив інші вікна, мама, зустрівши мій погляд, поволі сказала:

– Ну, вона хай залишиться... Склляр вийшов, бурмочучи під ніс:

– Як пані хце...

Ішли роки. На ратуші висіла в святкові дні вже інша хоругов, і тобі з далекої Бернардинської площа долітали звуки оркестри та видно було натовп, поміж яким проходили відділи, що дефілювали. Деколи проходив вулецею Гродзіцьких гурт юнаків у вишиваних сорочках. Хлопці, йдучи до набору, співали: "Тобі вірненько присягнем"... – аж моя шиба радісно дзвеніла. Часом ішли такі самі юнаки в противний бік, у сторону судового будинку на вулиці Баторія, і тоді на їхніх руках клейнодами блищали сталеві кайданки, а біля них крокували жандарми.

Я ходив до чужої гімназії (даремно хотів батько хоронити мене від впливу "очайдухів" – долі і конем не об'їдеш!) Я слухав на годинах

історії про гайдамацькі бунти, про "різунів і молойців", читав "Огнем і мечем" і пізнав тих, хто скритовбивчими пострілами вбили вояка з синьожовтим на шапці. Не раз приходилося мені гірко, не раз сумніви огортали мое молоде серце – але коли я повернувся до хати і, за звичкою дивився через "мое" вікно, все ставало мені знов ясне і просте, як ця переділена надвое шиба.

Одного дня місто заворушилося. Пішли чутки, що знову в нашому місті зацвіли синьожовті прапори. Вони мали нагадати місту про Листопад, що був десять років тому. Реванш прийшов швидко. Защаруділи руйновані жалюзі крамниць "Маслосоюзу", запалали полум'ям книги в Товаристві Шевченка білими голубами злетіли в небо порозсипувані документи. Навчання в школах цього дня не було, і я переблукав весь день містом, дивлячись на розбещену вулицю. Коли я повернувся увечорі до хати, я застав у моїй кімнаті маму і Горпину, стривожених і схильзованих:

- Розбивають шиби і б'ють людей. Мабуть і сюди прийдуть...
- Тут же зараз школа Шашкевича...

З ринку напливав уже грізний шум юрби. Мама і Горпина притулені одна до одної дрижали. Чути було рев і удари. Вже за хвилину дзенькнули шиби в будинку школи, що стояв поруч із нашою кам'яницею. Полетіли з розбитих вікон папери, лавки... Натовп ревів:

- Даваць ту кабануф!..

Хтось мабуть спостеріг вивіску батька, а може підповіли добре сусіди. Задріботіли шиби, і безліч каміння ринуло через наші вікна. Ми з мамою й Горпиною стояли у фрамузі поміж вікнами. Каміння гатило через порожні вже віконні рами у кімнату. Горпина шепотила до мами:

– Прошу пані, прошу пані, то нічого... Тут вони не прийдуть... А ми їм, прошу пані, колись...

Я не спав цієї ночі в своїй кімнаті. Ранком, коли прокинувся, першою думкою було піти подивитися на "мое" вікно.

Кімната була закидана камінням, на землі валялися уламки скла, порозбивані вазони, земля, потоптані квіти й побиті образи. А моєї шибки – ясна річ – не було. В рамі стричали тільки уламки, і на них гралося проміння сонця.

Долівка скрипнула, і я оглянувся. На порозі кімнати стояла мама. Вона подивилася вслід за моїм зором і спокійно сказала:

- То нічого, Лесю. Вона вже непотрібна...

Мама мала рацію. Моя шиба через яку я побачив вперше в житті українського вояка і синьожовту "фану" на його шапці, була вже непотрібна. Вона виконала своє завдання. Виконала його ще тоді – Першого Листопада Тисяча Дев'ятсот Вісімнадцятого – коли мені було тільки шість років.

1951

"А ТАКИ ЛИСЯК ПОВЕРНУВСЯ ДО ЛЬВОВА"

Вельмишановна пані Редактор!

Дозвольте в першу чергу, подякувати Вам за ласкаве поміщення у "Просвіті" моєї "Шибки", одного з перших моїх оповідань, яких "наплодив" я за останніх 40 років чимало, друкованих у різних виданнях Німеччини, Америки, Канади і бозна – де ще – лише не в моєму Львові, де я народився й де провів шмат життя... Тепер, я з гордістю показував моїм знайомим переслані примірники "Просвіти" з моєю "Шибкою" і казав: "А таки Лисяк вернувся до Львова ... наразі лише на папері...". Ще раз сердечно дякую.

Пересилаю Вам, як казали за моїх часів на Вірменській вулиці – пару "кавалків", які могли б Вам придатися: святвечірній нарис "Вони прийдуть сьогодні ввечері", який друкувався (не пам'ятаю року) у торонтському "Гомоні України" – може, Вам придастися? Хоч два Лисякові "кавалки" в менш – більш одному часі – це забагато. А може дайте один якісь іншій газеті? Ну, але це вже Ваша справа; а також згадку про мене, написану з нагоди одного з моїх авторських вечорів. Мав я цих вечорів до лиха і трохи по різних місцях, але про цей, що про нього написав проф. Лев Шанковський (ЛеШ), був таки останній – 12 років тому. Минула мені вже 80-ка, то де мені до "авторських вечорів"?

Знаю, що редакція "Просвіти" розташована на розі Друкарської і Вірменської вулиць, як раз напроти моого будинку. Але Ваші вікна виходять, мабуть, на вулицю Друкарську (за моїх часів вул. Гродзіцьких), так, що моєї шибки від вас не видно. Посилаю знімку, на добрий "сусідський спогад" – через часи і простори... Перше вікно з правої сторони – це власне, вікно з "шибкою"; два останні з лівого боку – це вікна адвокатської канцелярії моого батька, д-ра Олександра Лисяка.

Бажаю вам Веселих і Щасливих Свят Різдва Христового і Доброго Нового Року 1993!

↗ Ваш новий приятель з-за океану

(З листа О. Лисяка до редактора
"Просвіти", письменниці Ніни Бічук у Львові)

МОЄ СЕРЕДМІСТЯ

Надворі погана погода, починає падати дрібний сніжок. Ще помити руки, скинути робочий одяг. і за хвилину поглине мене тиха ніч, що розпростерла свої вітром колисані крила над Країною Великих Озер.

Треба лише скрутити за ріг, і нема вже ні гудків, ні блискучих неонів. Червоні хатки з цегли, якісь поламані паркани, якісь обідрані вітром уривки афіш.

Зараз, як то було?.. Котра там тепер година?.. Шоста чи сьома ранку... Хвилину, хвилину – як то було?.. Так, тоді теж падав такий самий сніг... І так само гинули засипувані біленькою пудрою сніжинок кроки... Треба лише скрутити за ріг! Так, там кроки віднайдуться знову! Слід мусить віднайтись...

Слід кроків, що їх засипає сніг, губиться. Малий хлопчина, який у темряві листопадового ранку посугується уздовж холодних мурів камениць, тримтить усім тілом. Він так боїться! Ці кроки ведуть його просто, туди, уздовж заглиблення в мурі, де на висоті першого поверху видніє статуя Богоматері, попри цю велику каменицю на розі Ринку, а там далі до великого чотирикутного будинку з високою вежею.

Він мусить дійти аж до рогу, бо туди ведуть його напівзасипані сліди грубих підкованих вояцьких черевиків. Горпина, нянька, казала, що на ратуші висить якась нова корогва, синьо-жовта "фана", і казала, що "Україна настала...". Вулиця – мов виметена, і малий хлопець боїться. Він чує десь від Бернардирської площа постріли. Він знає вже цю музику і розуміє значення отого свистячого "пен-н-нь!" крісової кулі. Він, ще малий, йому тільки шість років, але він знає. Та він мусить побачити цю нову "фану".

І камениці, холодні з ховзькими мурами камениці середмістя хоронять малого хлопця. Він іде в першу самостійну мандрівку – за слідом вояцьких чобіт. Мури немов вглиблюються, малі руки знаходять опору в ховзьких стінах, дзвінке "пень-н-нь" затикає. Ще крок-два і він буде на розі, коло крамниці Хлядека... Піднеси голову, малий, піднеси голову! Он там ця "фана"! Так, це той клаптик невиразної матерії, що повіває на вітрі на вершку ратушевої вежі.

Він побачив її вперше серед мурів львівського Середмістя.

*

А вдруге заворушився Ринок вже роками пізніше. Блакитно-жовтої "фани" вже не було. Цього дня, казали, закладатимуть на вежу великого срібного орла – символ володіння окупанта. Хлопець не

йшов на Ринок, він тільки здалеку бачив, як збирається натовп на хідниках, як гудуть "вівати", як зриваються з голів капелюхи. Це ж приїхав "начальник панства" нагороджувати місто за оборону проти "гайдамакуф". Натовп радів, криваво-блі прaporи лопотіли на вітрі, парада йшла своїм порядком.

Ралтом щось сталося. Важко було побачити що, бо з рогу Вірменської видно лише частинку Ринку, але щось таки діялось! Люди хлинули в бік ратуші, а за хвилину Зоська з-під двадцятого бігла вже від Ринку вулицею Гродзіцьких і кричала на ціле горло до пані Гахової, дівнички напроти:

— Мамо, мамо! Русіні стжелялі до Пілсудського! Як Бога кохам, стжелялі!..

Про правдивий хід цих подій малий хлопець, котрий сидить тепер із стиснутими п'ястуками у вікні, довідається багато років пізніше. Тоді, коли носите сіру уніформу з левиком на рукаві, а його старшина, той самий "Смок", що того пам'ятного дня стріляв у "начельника", розкаже йому, що діялося тоді в мурах львівського ринку, розкаже про атентат, про бої, розкаже, звідки взявся на його губі оцей шрам, який зробила шабля польського поліцая, як упав ниць, збитий ударами юрби, на рідний брук, на те саме каміння, по якому стікала кров Івана Підкови, на каміння нашого Середмістя.

*

Треба перейти лише Krakівською вулицею вздовж затихлих у неділю малих жидівських крамниць, попри "оїца Бодека" на розі Вірменської і зараз, по лівому боці, сходи Преображенки. Тепер там правлять панаходу за тих, що полягли у листопаді 1918 р. На сходах стоять якіс хлопці й дівчата з пушками, при вході припинають червоно-чорні ленти.

Зайдім ще на хвилину в темінь вулиці Корняктів, між мурами церков і великою стіною комплексу Народного Дому. Отут якраз навпроти похоронного заведення "Харіс" в церковному мурі пощерблення. Бачиш? Там, на висоті першого поверху, кілька розірваних цегол, а на сірому тлі мури чорніє сталі гарматного набою, під яким хтось накреслив дату "XI. 1918". О, вони вміють говорити, мі мури нашого Середмістя.

*

Але чи тільки мури говорять? Увійдім у такий добре нам знайомий вузький провулок Вірменської вулиці. На розі — паркан, що стоїть уже роками після того, як завалилася велика багатоповерхова камениця. По другому боці — Вірменська катедра і довга переходідна брама, якою можна вийти на другий бік, на Скарбківську. Тут, у тих закамарках, воювали ми роками, граючись у "жандарма і збуя".

Нашим шефом завжди був Сташко, а його заступником Фусько. Мене рідко до того гонору допускали. Не вірили мої тверді руці у важких боях з противниками з Стрілецької площа і Бляхарської вулиці.

А тепер, казали, Сташко, повернувся з тюрми. Кажуть, що його били, вибили два зуби. Його мати, мала засушена Григорова з-під 17-го, вже кілька днів бігала з вісткою, що Сяхо вийде з криміналу.

А ось і Сяхо. Він стойть на розі коло шинку Ліхта і "ріже балак" з якимось незнайомим. Міцна постать боксера з "України" трохи пригорбилася, але його голос такий самий, як завжди, як кілька місяців тому, коли його, скованого, вели вулицею, а він лаявся з поліцаями. Тепер він гукав до мене:

— Сервус, Уесю (Сяхо не міг ніяк вимовити "Лесю"). Як се маш? Крий граби, фраєр! Цо слихаць "на світі"?

Сяхо говорить ці останні слова справді наче в лапках. Він по-українськи говорить рідко, і власне пригадую, що я чув його українську мову лише тоді, коли він стояв на розправі у судовій залі на Баторого і зізнавав перед судом, який судив його за "приналежність до підривної організації". Пам'ятаю добре, як він голосно і виразно вимовляв, дивлячись у вічі судді в чорній мантії.

— Я називаюся Евстахій Чемеринський... Прошу? Ні, не Чемеринські, а Чемеринський.

Але тепер Сяхо, коли бере мене за рукав і тягне під виступ муру коло шинку, сміється голосно і стиха промовляє:

— Але мі далі, браце, ці шмацяже, ментаче. України мі з лепети вибіяли. Тово мі вибійо! — Сяхо робить відповідний рух. — Не, Уесю!

Ні, ніхто не виб'є їм "з лепети" України, ні цей, ні інший окупант.

Пам'ятаєте, його перший прихід? Пам'ятаєте мури нашого Середмістя, коли на Сербську вулицю увігнався своїм зеленкуватим заболоченим тілицем большевицький танк, а брудні, сірі "бойци", замість робити свою пропаганду, лакомо поглядали на одяги і взуття людей, що оточували сталевого велета. Пам'ятаю бійця, котрий вихилився з вежі танка і гукав до мене:

— Ей, ти, слашиш! Где здесь получают такі ботінкі? — і вказував пальцем на мої черевики, які я вже давно вважав непрезентативними і тому якраз вибрався в них зустрічати "визволителів". Мені все стало відразу ясне, і людям, які стояли поруч, також. Вони почали помалу розходитися. Вони ловили все вміть, ці люди з середміських вуличок. Хтось голосно сплюнув:

— Ботінкі! А бодай ви скапали, як свічка, визволителі!

*

Потім прийшло нове, невідоме жахіття, закуте в залізо, чуже і непривітне. Вулиці зачорніли, околичками круглих кашкетів, з'явилися сірі уніформи з чорними ромбами й відзнаками "SD" на рукавах, зачорніли великі пістолі на поясах гештапівців, забагріли на

мурах старезних камениць "Бекантмахунги", що віщували наглу і сподівану смерть. Місто затихло, вночі від Ліхта не було вже чути розмашистої гармонії, а з'явилися вивіски "нур фюр дойче". Десь на вулицях чулася ночами знову луна пострілів.

Щораз частіше змінювалися червоні плакати коло кам'яних левів на Ринку про те, що "за сприяння бандам" і переховування членів ОУН присуджено до кари смерті таких і таких. Люди стояли на рогах вулиць і слухали і слухали, як гучномовець вискандовував прізвища. Ніхто не говорив ні слова.

Аж раз напроти мури, того самого старого муру Вірменської катедри, де так часто хлопці хovalися в своїх хlop'ячих "боях", стояло десяток гештапівців. Важкі, тверді, суворі і грубі, з вигодованими, червоними, налитими кров'ю мордами, вони замкнули з обидвох боків і заганяли перехожих під мур щораз тіснішим ланцюгом. А під Вірменами стояло десять сірих, утомлених людей. Напроти – два ряди гештапівців з автоматами, наготовленими до стрілу. Не буду розказувати видуманого патріотичного оповідання про те, як морітурі кидали голосно й виразно патріотичні вигуки. Ні, вони були такі втомлені і збиті, вони були навіть байдужі, що, напевно, не мали вже на це фізичних сил. Але я бачив, як у хвилині, коли вже відділ уніформованих собак підносив матові, чорні дула "емпі" на висоту грудей, один із смертників, малий худорлявий чоловічок, піdnіс раптом зв'язані руки із складеними трьома пальцями правої руки на висоту чола і переніс руки швидким рухом, наче лякаючись, що постріли не дозволять йому докінчити останнього руху, праворуч, на висоту грудей і рамен. Розкрита вже до крику губа гештапівського старшини мимоволі закрилась, а дворяд вояків, що стояв із широко розставленими ногами, затримався в піврусі. Два засудженці, які стояли побіч того, що хрестився, і які піднесли голови в ту хвилину, також швидко поклали собі двічі знак хреста. Втретє вони вже не вспіли, бо старшина, немов засоромившись своєї слабкості, махнув рукою і голосно крикнув: "Фаер!..." Сальва вистрілів, що з голосним гавкотом ринула в бік мури, була наче удар грому.

*

І прийшов останній вечір, такий холодний грудневий вечір, коли мряка проникає до кости, коли світла ліхтарів оповиті білявим колом, І люди кажуть, що певно буде падати сніг...

На другий день я мав працювати своє місто. Прийшов день, коли треба було вдягнути на себе мундир, і відходити, щоб колись, може, знову повернутися. Я пішов ще раз між каменицями моого Середмістя.

Я йшов вулицями, якими бігав колись малим хлопцем, тримтячи, поміж чорними мурами, перед кулями, що могли принести кожній хвилині смерть. Ішов попри наглухо забиті жалюзі шинку Ліхта. Глянув на перший поверх, на наріжне вікно кам'яниці на розі, і мені

здалося, що там стоїть сивоголова жіноча постать у чорному шалі. Я глянув під мур, де колись на східцях лежало тіло вбитого зрадника, погладив очами майоріочу у темряві чорну вежу, де блистіла колись "фана". Тут, на кам'яних кістках, лилась кров Івана Підкови, тут "Смок" своїми пострілами доказував, чиє це місто, сюди йшла влітку сорок третього заквітчана молодь "За свій рідний край"...

Гляньмо ще на мури тихої Преображенки, на гарматний набій у мурі та на пощерблені гештапівськими кулями мури Вірменської катедри... Ще один погляд на вулицю Гродзіцьких і на Стрілецьку площа. Багато крові всякло у мури мого Середмістя. Вони вчили мене, ці почорнілі, облупані стіни, того, чого не відбере ні чужина, ні ворог, ані ніхто: тут родився і тут зостанеться наш Львів.

Далеко від мене тепер це місто, на південно-східному кінці Європи. Місто, яким мандрували я дитячими ногами слідами воїацьких черевиків за невиданою досі "фаною" першого листопада 1918 року, коли сніг, як сьогодні увечорі, засипав чиїхось ніг за рогом вулиці.

*

Я йтиму далі чужою, далекою від мого міста вулицею. З темної віддалі приходитимуть до мене постаті. Давні-давні, у дивних строях, з кривавими ранами, у сірих стрілецьких плащах, у фасонових маринарках батярів, у сірих латах тюремників. Вони йтимуть, як від віків вони ходили нічною порою по вулицях нашого Середмістя. Вони ходитимуть аж до того дня, коли на Середмістя грянє Велика Вість – синьо-жовта "фана" залопоче на ратуші, щоб уже ніколи з неї не зійти.

Філадельфія, США
1954

ЛЬВІВСЬКА МІЩАНКА

Я не маркіза – ані навіть не шляхтянка.
Ні боярня, ні ніяка з славних дам.
Ось я попросту - львівська є міщанка,
І кожний з вас пізнає зараз сам.

Коли на Пісковій Горі стовпи вбивали,
Коли Високий Замок вбрався в частокіл,
Я там була вже – і я теж рів копала
Коли родився щойно древній город – Львів.

А коли Лева лицарі боролись,
Як ворог вже на замок наступав,
І там була я – воям помагала
Смолу гарячу лила на голови ляхам.

Літа минули – давні, давні дії,
Упав наш Замок – горде місто Львів.
І на віки упали мої мрії,
І на століття спів мій занімів.

Хто там ходив, які там були раті!..
Всі вороги – у зброях лицарів,
А в мене, на Підзамчі у міщанки,
Тремтів ще спогад – коли наш був Львів...

Вірмени і араби, й венеціянці,
Що з крамом міряли чумацький шлях
Усі львівській вкланялися міщанці
Ta серце було у моїх руках.

Аж раз – коли на Ринку кам'яному,
Козацькая Підкови лилась кров,
To в серці мому львівської міщанки
Сльозами закривалась любов.

Аж день прийшов коли зірвалась буря
Із над Дніпра ішов могутній Хмель.
Я знову віджила – я знову сподівалась
Що нашим стане Львів – у близку їх шабель!

Коли це Кривоносові полки козацькі
Стояли на Знесінні між гармат
Я теж чекала – так їх виглядала,
Та замість них лишивсь у Львові кат.

I шведи, і татари, і поляки,
Габсбурзькі чорнокрилі орли
Над містом цим крила свої звивали
Ta серця вони з міста не взяли.

I ні одному з них не дала серця свого
Я, львівська міщанка, дівчина проста
I хоч на Ринку крам я продавала
Непроданою залишилася – душа.

I ось – скільки це знову літ минуло?
Двісті, чи сто – чи, може, лише п'ятдесят?
Раз у ночі мое місто зірвалось,
Збудилось – щоби знову воювати.

Це був – листопад. Ах, як добре тямлю,
Листопадові ці осінні вечори!
Коли на вулицях наші стрільці вмирали,
Коли на ратуші зацвіли наші прапори!

Ta день минув цей – щастя птах відлетів.
Знов місто посіріло – і я з ним.
Bo наш Львів знов упав – і впала я зі Львовом,
На Ринку продавала – що? Життя полин?

Роки пішли, чи тямите, далекі,
Далекі мої друзі, десь у світах?
Важкі роки і шибенеці чорні
I чорні знов хрести по цвінтарях.

Білас, і Данилишин, і криваві,
Червоно – чорні букви: ОУН!
I боротьба – і я за них боролась,
У кожний, сірий, будний, львівський день.

I знову грім – та не для нас громіло...
Дивізії попри Львів майнули знов полки,
Під Бродами зацвів червоний мак у житі,
I хлопці знов пішли, щоб волю віднайти.

А потім в Білогорщі – як упав у бою,
Повстанський генерал – найкращий з всіх синів,
То серце міщенки знов забилось,
І серцем знов заплакав, підпільний, рідний Львів.

Тепер – на мені лиш совєтська ватянка,
І "трудоднями" звуться дні мої тепер.
Тепер я навіть більше не міщенка,
Я лиш "щасливая гражданка СССР".

Тепер – далекі ви – чи можете поняти,
В Нью Йорку, чи Чікаго слова оці мої?
Не зможе нас ніхто, ніколи подолати,
Як довго в мене в серці мрії ці!

А я – ніколи не забуду – не шляхтанка,
Ні боярня, ні ніяка з славних дам,
Що я на віки Наша є міщенка,
Львівська дитина, що в віках триває – ТАМ!

1956

Виконували:

Ірина Лаврівська (в Америці і у Львові, 1994), Марія Лисяк (в Америці і Канаді) Роксоляна Чорпіта (в Америці) і Ірина Залеська (Варцаба) в Австралії.

ЛИСТ ЗІ ЛЬВОВА

(В сорокову річницю Першого Листопада 1918)

Я листа вчора з дому отримав,
Штамп чужий і великий чорнів:
"Город Львов" на конверті дешевій...
Син питає мене: " Тату – це Львів? "

"Так, мій сину, це Львів, наше місто,
Наше місто від довгих віків,
Хмародерів у ньому немає,
Ta щось інше він має – цей Львів.

Наше місто, воно невелике,
Не рівняти до міст багачів,
Ta для нас воно, сину, найкраще
I найбільше, бо рідне – бо Львів!

"Львуф" – чіпляли йому чуже ймення,
"Дойчер Лемберг" – звати зайдя хотів,
А тепер – "Город Львов всесоюзний",
Та проте – кожний знає: це Львів!

Наше місто, воно невелике,
Не рівняти до міст багачів.
Та не важні оті порівняння,
Як рішатиметься справа про Львів.

Наше місто далеко, далеко...
І в душі жаль за ним накипів.
Міст, мій сину, на світі багато,
Та яке з них таке, як наш Львів?

Тут Данилові вої стояли,
Буревіем тут Хмель прогримів,
Тут Листопад... – Та пощо слова ці?
Найважніше одне: це наш Львів!

Фотографія сина автора "Кічки"

Так, мій сину, це місто далеко,
І в душі за ним жаль накипів.
Міст, як знаєш, багато, й великих.
Ta ні одне таке, як наш Львів.

Bo це місто хоч місто звичайне,
Наше місто від довгих віків
I хоча мільйона не має,
Aле щось він вже має – цей Львів.

І день прийде, мій сину, я знаю,
Коли щезне той штамп – "Город Львов",
Так, як щез "Львуф" і "Лемберг" безслідно,
– На той день, сину мій, будь готов.

Бо це місто, хоч місто звичайне,
Наше місто від давніх віків,
Хмародерів у ньому немає
Але серце він має – цей Львів.

І це місто, улюблене місто,
Хто б із серця нам вирвати хтів,
Той не вирве, не вирве ніколи –
Бо із серцем вже зрісся нам Львів!

1960

Пам'ятник Т. Шевченка у Львові.

ДЗВОНИ

Місто було насторожене від учора. Було холодно і падав час від часу сухий сніг і розносив його по камінні бруку. В грудневій мряці неслася цього дня не атмосфера згоди і миру – як це годиться в передсвяточний час – а відчувалось щось неначе эмішані флюїди: ненависті й любові, погорди й гордості, співчуття й зловтіхи. Люди йшли, оглядаючись один на одного, з поглядами, що в них крилася або злоба, або якась неуступлива рішучість. Коли одні зачували звуки мови других, вони зустрічалися поглядами, і очі лагідніли, коли зачували, що стрічні говорять тією самою мовою, або ж, коли в їх вухах звучала чужа мова, їх погляди кам'яніли і ставали гострі, як лезо меча, і гарячі, як розпечено залізо. Люди підносили голови, і їх очі наливалися барвою сталі, а потім вони йшли далі, закусуючи губи і стискаючи кулаки. Інші – всміхалися злобно або часом хитали головами.

Вразливою нотою проносився в повітрі грудневого полудня голос газетного хлопчака:

– Надзвичааай ... видааа! ... Вирок в процесі ОУН ...!
Надзвичааай...!

Ще минулого дня я даремно намагався прослизнути в судову залю, але не пощастило. Кордони поліції пропускали лише нечисленних вибранців. Але все таки знов, що сталося в залі, бо увечорі один із моїх колег, не зважаючи на все, що нас ділило, зустрівши мене, розповідав з мішаниною подиву й злоби в голосі:

– Я слухав їх останнє слово. Вони ж ніякі інтелігенти, а проте – я хотів би, щоб наші завжди вміли в такому становищі сказати подібне. Ви, певно – і тут його голос задрижав не то глумом, не то передчуттям невблаганного прийдешнього, – ви, напевно, назвeteте колись якусь вулицю в місті їх іменням... А це лише звичайні хлопці...

Кожна ніч перед важливою подією довга і важка. Але яка б ця ніч не була важка, і яка б не була ця подія – ви знаєте, що коли ви встанете з постелі, вас чекатиме цілий довгий день, ще один день життя. Ви знаєте, що перед вами ранок, нехай навіть такий сірий грудневий ранок, як був учора і що вам, мабуть, доведеться побачити захід сонця.

Важка є ніч перед найважливішою подією в житті. Важка є ніч, коли треба прощатися зі світом і коли на людині тяжить обов'язок витримати аж до кінця і не зігнутися в останній найважчій хвилині. Це важко зокрема – не визнаному, не офіційному героєві, а простій людині, – звичайним хлопцям.

*

Не пам'ятаю, що снилось мені в ту ніч. Не знаю навіть, чи снилось мені тоді щонебудь взагалі, але пам'ятаю лише, що кількаразово зривався з постелі вночі, і до мене підходила моя мати, клала свою холодну долоню на мое розпалене чоло і промовляла, як до малого:

— Спокійно, спокійно, сину...

Я засипав знову важким томливим сном, з думкою про двох, що їм ніхто не положить сьогодні холодної руки на розпалені чола, хоч вони за декілька годин стануть перед найважчою хвилиною свого життя.

Страчені 23-го грудня 1932 р.,
націоналісти-революціонери
Василь Білас і
Дмитро Данилишин.

Ще була темна ніч. Не знати, котра була година, коли раптом передранкове зимове повітря пробив могутній звук. Я зірвався з постелі. Гудів Дзвін "Преображенки" ...

Помалу розколихуючись, громів у нічній незвичайній порі могутній дзвін. Бам, бам, бам — розходилося у темряві.

За хвилину зліва відповів повагом срібний звук з ренесансової дзвіниці Волоської Церкви. Могутнім двоголосом промовляли обидві

дзвіниці. Десь там, з долини міста, від Підзамча, почувся дальший звук...

— Це Святі П'ятниці — відізвався хтось поблизу. Я оглянувся. Коло розкритого вікна стояла за мною мама.

А за декілька хвилин це була вже величава симфонія. Василіянки, Семінарицька Церква, Церква Петра і Павла... І врешті, геть здалека з гори, що панує над містом, понеслись владичі вдари Святого Юра...

Дзвони міста грали.

*

— Вони чують їх, сину.
Правда, вони чують їх?

Я стверджуваю рухом голови.
Не було потреби відповісти.
Вони чули їх напевне, ті двоє,
що стояли якраз тепер десь у
темному холодному подвір'ї
вязниці, з мотузом на ший.

Вони чули їх так само, як
чув їх кожен мешканець міста:

... їх друзі, що обіцювали
пімсту...

... ті, що присягали боро-
нити рідний край від кожного
загарбника...

... ті, що забули вже розу-
міти музику рідних дзвонів...

... ті, що їх "ойцець теж бил
русінем" ...

Ці дзвони чув і бойовик,
що стискав в руці держак зброй
готуючись до нових збройних
чинів, їх чули зденаціона-
лізовані Яськи — Івани, їх чули
ті, що кільканадцятими роками
пізніше мали гинути в рядах
легендарної армії, їх чули
маленькі дівчата, що ім, замість
рутяного вінка, писались у книзі
долі відбезпечена граната в
криївці, їх чули й ті, що в погоні
за щоденним шматом хліба —
загубили зміст своєї душі.

"Приречений".
Скульптура М. Черешньовського.

А мені здавалось, що мое серце виривається з грудей і стає серцем дзвонів і вдаряє в їх мідні боки, щоб віддати останній привіт двом "хлопцям".

А вони в тому темному, холодному в'язничому подвір'ї ступали якраз останніми кроками свого життя.

Але вони вмирали не самітні. Вони чули дзвони.

1950

ПО-ЛИСТОПАДОВІ РЕФЛЕКСІЇ

Тоді, у пам'ятному Вісімнадцятому, я очевидно, не носив ще окулярів, а про Львів (в якому я уродився) – я не знав, правду кажучи, нічого. Мені було тоді шість років життя, коли я вперше, малим хлопцем, приглянувся до Львова. Бо ми, наша родина – мати, батько, моя сестра і наша нянька Горпина, щойно повернулися вантажним транспортом з Великої України, куди нас занесла воєнна доля зі Львова, як втікачів перед горезвісним табором смерті австрійської монархії, Талергофом, де загинуло чимало жертв того концентратру, куда Австрія саджала усіх, хто не був надто лояльним до цісарського трону.

Мені після трьох років на Україні, більше в очах ввижався Київ (де на Володимирівській Гірці й я розбив коліно – близну маю досьогодні), Охтирка, потім Ростов над Доном, білі квітучі сади у П'ятихатках і таки дуже широкий Дніпро біля Катеринослава (тепер Дніпропетровське), де наш транспорт перестояв хіба тиждень – заки після кількох тижнів цей наш транспорт "репатріантів" опинився нарешті у Львові, восени 1918 року.

Я якраз почав ходити до школи, почув ще раз чи два цісарський гімн "Боже, буди покровитель" – але це не тривало довго. Одного холодного, осіннього ранку наша нянька Горпина, яка відбула з нами цілу нашу трирічну одиссею – прибігла з площі Ринок і принесла вістку, що на ратуші є якась нова "фана" – синя і жовта! І це був "мій" Листопад 1918 у місті моого народження – Львові.

Ішли бої, день і ніч гуділи постріли і вдари гармат, якісся вояки, яких я бачив вперше в житті, з синьо-жовтими розетками на шапках, ходили і виходили з недалекого Народному Дому – а в хаті йшли розмови про те, що є горою наші – а раз поляки.

Мій батько і наш дядько, якого ми звали часом "Вуйком стрийком", а часом "дядьком-атаманом" щось переговорювали, про щось нараджувались і я дуже добре пам'ятаю одну розмову, яка закінчилася запитом батька: "Ну, що ж, дядьку-отамане? Ідемо до Народного Дому брати карабіни?". Не пам'ятаю, яка була відповідь. Але, мабуть, вони задовго нараджувались...

І одного дня – сталося. На вулиці, від Ринку з'явилися жовніри, вже не в шапках з синьо-жовтими розетками, але в "мацеюфах" – поляки. Вони розбили двері у шинку Ліхта на розі вулиці і почався бенкет, який, добре пам'ятаю – тривав чи не три дні. Мама сказала: "Наші програли..."

Котрогось вечора, коли ми сиділи при свічках – електрики не було – почулися важкі удари прикладів рушниць у двері, стукіт підкованих чобіт і до нашого помешкання увірвалася зграя підпитих жовнірів з карабінами і револьверами в руках. Банда поводилася як у себе в хаті – вони робили "ревізію". Мабуть знадила їх українська вивіска біля воріт кам'яниці з написом "Адвокат крайовий" з прізвищем батька.

Коли вони зауважили т. зв. "вогнетривалу касу", що стояла в розі кімнати, наказали її відчинити і я почув, добре це пам'ятаю, про шукання "кляве шусткі" – себто шукали грошей. На протест батька, що ми щойно повернулися, що грошей у нас немає, батько почув: "Стуль писк, кабане!", а подібна репліка стрінула маму, коли вона протестувала, як один з "оброњцуф" вхопив за обріз матерії з крапиви, бож це було на "убранка для дітей" ... Коли вони почали виходити, гукаючи і погрожуючи, стукаючи прикладами об меблі – один залишився трохи позаду і оглянувшись, сказав до мами: "Не буй се, пані. Я також еstem русінем..."

Проходили роки. Часом до нашої хати заходили цивільні поліційні агенти, тепер вже із судовими наказами про ревізію. Один із моїх кузенів, повернувшись з нашої армії і закінчивши політехніку в Данцигу, замешкав у нас і мав напевно щось до діла з УВО чи ОУН. Коли приходили агенти і питали за ним і казали, що повернуться знову, мама по їх виході телефонувала до інженерської кооперативи ЕКОМП, де Юрко, наш кузен, працював, і говорила: "Юрку, нині у кіні є добрий фільм, Піди вечером до кіна..." .

Один з таких наказів ревізії я запам'ятив, бо агент прочитав його голосно батькові. Це було щось "в справі Северина Мади і товажиши"...

Я почав ходити до державної польської гімназії і тут мене вчили лектурою "Огнем і мечем" Сенкевича (за що я Ім вдячний), що я таки не "русин", але українець. Добра школа ця була для мене, хоч не згідна з інтенціями учителів. Лише одного разу, один з професорів, д-р Ольгерд Гурка (цей, що "розвінчув" Сенкевича), сказав до мене, ціла кляса мовчки слухала: "Паментай, Олег – же твуй іменнік – Князь Олег – пшибіл "черлені щити" на брамах Царгороду. Запаменташ?". І я запам'ятив.

А потім прийшли інші Листопади. У десятиліття – коли студент Юрко Старосольський* завішав синьо-жовтий прапор на будинку

* Юрій Старосольський нар. 28. 02. 1907 р. у Львові, помер 21. 10. 1991 у Вашингтоні, пластовий сеньор, Начальний Пластун 1972-1991.

університету, а потім у 20-ліття – коли на Святюрській горі з'явився прапор з трьома буквами О. У. Н.

А в міжчасі я довідався про цей Перший Листопад від його учасника, кол. старшини УГА, пор. Мартинця, який посвоючився з нашою родиною. Він, цей, що вночі листопадовій вивішував синьо-жовтий прапор на ратушевій یежі, розказав мені не одне. І тому, може, я так добре пам'ятаю цей день.

Але чомусь найбільше запам'яталися мені дві події з тих часів. Одна, це коли у гурті підпілтих польських жовнірів, що прийшли робити "ревізію" за "клявими шустками", знайшовся один з них "также русинів", який потрапив у правильний семафор свого життя. І може тому, що таких було більше – ми програли?

А друга подія – це були наради моого батька і "дядька-отамана" (пішов у періоді "українізації" на Україну і там десь загинув в казаматах ГПУ) – про те, що треба іти до Народного Дому і "брати карабіни".

Хто зна, що сталося б, якби вони обидва, батько і дядько і сотні інших "цівільних людей", таки пішли до Народного Дому і – взяли оці карабіни.

Але – вони не пішли.

1985

ПРО ЯЛИНКУ НА ВІРМЕНСЬКІЙ ВУЛИЦІ

Привезли мені книжку зі Львова "Ансамбл вулиці Вірменської", моєї "власної" вулиці Вірменської, де прожив я добрий шмат життя... Переглянув я крізь мої окуляри книжку, де описаний майже кожний дім "моєї" вулиці... і нагадався мені мій сусід, швець Гуньковський, добрий сусід Гуньковський...

Це не був звичайний швець-полатайко, це був шевський майстер Гуньковський з вулиці Вірменської, про яку книжки пишуть! Він завжди розповідав всім тим, хто хотів слухати його розповідей, що він нікуди за все життя з Вірменської вулиці не рухався. Тут він народився ще в часах, коли "найяніший пан", цісар Франц Йосиф був ще живий, а "наша пані цісарева з цісарського роду", як співалося у пісні, вже загинула від "шпинделля затроєного", тут він ходив до школи (за моїх часів вона звалася "Школою Шашкевича"), тут знайшов собі дівчину й одружився, тут було його Товариство Ремісників "Зоря", тут він пив що суботи в шинку Ліхта, на розі вулиці Гродзіцьких (тепер ця вулиця називається "Друкарська"), тут збирал позаушники від своїх однолітків з району "Чорних валів".

Тут і пережив він дві світові війни, бо тому, що він був "кривий на ногу", його до ніякого війська ніхто ніколи не брав, тут його заставали зміни режимів і ідеологій, і звідси він щороку шкутильгав у

передрідзвінний час, тягнучи за собою саночки, до найближчої крамниці на Ринку, де продавали ялинки, і з ялинкою на саночках він повертався у свої сутерини. Може майстер Гуньковський живе ще на вулиці Вірменській у Львові? Пишуть мені зі Львова, що наша вулиця не змінилася (хоч про неї вже й книжки написав автор – учений Л. Т. Липка). Лише внизу, там, де колись була велика кам’яниця на розі Krakівської і потім завалилася, посадили якісь цвітники і поставили лавки. Може ще й тепер майстер Гуньковський присяде часом на хвилину, де була згадана кам’яниця?

Не раз ми говорили з майстром Гуньковським, пізніше, і тоді як я вже виріс з “мікруса” і не раз він мені казав: “Бо то, бачите, пане Уесю (так він вимовляв мое “домове” ім’я Лесьо), на холеру мені рухатися з вулиці Вірменської? Що, я поїду у світ? А пощо? Також цілий світ до мене приходить на Вірменську вулицю. Були ціарські козаки з самого Відня, були царські козаки з самого Петрограду, були наші хлопці з Великої України, були мазурі з-над Вісли, прийшли чубарики з-за Уралу, потім німota з Берліну, таляни з Риму, мадяри з Будапешту. Скажіть самі: кожний прет'ється до нашого Львова – то пощо я маю кудись їхати? Кажуть е на світі якась Англія чи Америка – по якого біса їх мені? Я, знаєте, тоді звідси рушуся, як мені вийде час відкітувати і мене понесуть на Янів, на цвінттар ...”

“Бо то е так, – продовжував майстер Гуньковський свої міркування, – Я, знаєте, е важлива особа: про мене пишуть в книжках і газетах, без мене не обійтися. Я е те, що називається “місцеве населення”. Пише хтось про наш Львів і подає, скільки львовян (не знат майстер Гуньковський, що тепер пишеться “львів’ян”) і подає цифру. Ну, нехай Гуньковського не буде – ану ж його одного нумера забракне до округлої суми? Бачите, я е той “постійний”. Все міняється, навіть моя робота: раз я роблю “черевики”, раз направляю “тшевіки”, то знову “сарагі”, раз роблю “мешти”, раз “чоботи” – лише я завжди той самий. Ні, з шевця Гуньковського з вулиці Вірменської ніхто мене не скине!

“А вас, може – міркував далі Гуньковський, – колись ще сюде занесе. Ви, бачите, е знову інша позиція в рахунку. Ви е “мандрівний”. Ну, не так? Народилися ви тут, таки на цій вулиці, добре пам’ятю, гаряче тоді було – липень чи серпень, ще перед першою війною, і служниця від вас, як було її, та з Горуцька, коло Мединич, Горпина, так? Принесла тоді “мешти” вашої мами до підзелювання і сказала, що народився син і як смішно його назвали – Олій, чи якось – то, правда? Ну і зараз по тім вас понесло у світ, потім ви знову вернулися, а як вийшла друга світова війна, то вас кудись далеко дідько таскав, тепер ви знову на войну йдете, знову вас кудись пре і занесе. Може до той Англії чи як там ї – Америки?

Але я буду тут, не журіться. Певно, чоловік не вічний і прийде криска на шевця Гуньковського, як йому нумер вийде у Святого Петра.

То ніц, раз чоловік відкітувати мусить. Але мені ще отець Сваричевський казав, той, що вас " з води " у Преображенці хрестив: " Почекай Гуньковський, не журися, ти як навіть вмреш, зі Львова не підеш. Знаєш, як прийдеш там, на гору – тобі належиться йти на гору, ти ціле життя у сутеринах сидів – як там прийдеш, попроси Святого Петра, хай тебе хоч на час пустить на Вірменську вулицю. Скажи, що отець парох з Преображенської церкви за тобою просив..."

Гей, хіба не живе мій приятель Гуньковський? Але думаю, що він таки покажеться часом на Вірменській вулиці. Може й тепер тягне у цей Різдвяний час свої саночки з ялинкою з Ринку? Може присів на розі Krakівської вулиці, на лавиці, може просувається його тінь коло сутерини, де він колись працював у своєму варстаті, може заглядає за ріг, там, де Преображенська церква і де був колись парохом отець Сваричевський, що його підпис на моїй метриці...

Такий великий всесвіт, світляні роки, астрономічні безкраї, міжпланетні простори – а все таки коли настає Різдвяний час і паде дрібний білий сніг на землю, лине думка і серце до цього одного міста, міста, де родились і ті, що пережили цілке своє життя "в одній зміні", і ті, що їх доля повела у далекі сибірські простори, і крізь поля боїв, через моря і океани, і ті, що їх доля кинула так далеко від нас і від вулиці непромріяніх снів, вулиці Вірменської у нашему Львові ... куди вже тепер можна вернутись...

Ну щож, як не цього року – то вже на другий рік. Напевно! Треба ж ще хоч раз перейтися Вірменською вулицею і помолитися, як Господь дозволить, у Преображенській церкві...

ГУЦУЛЬСЬКІ ПИСАНКИ

На темному, горіховому кredенсі з великою мarmоровою плитою стояв завжди, як довго пам'ятаю, гуцульський різблений таріль і на ньому – писанки. Вони стояли так роками, ще в часах, коли мені важко було досягнути до берега мarmорової плити; вони неzmінно стояли і тоді, коли велика наріжня кімната з темним горіховим кredенсом стала "моєю" кімнатою. Коли після років помешкання вже змінилося і не стало горіхового кredенсу (хто ж буде тягати такі тягарі по поверхах?), тарілка з писанками залишилася.

Гуцульська тарілка і писанки – це було так невідлучне від моєї дитячої й opісля юнацької уяви про велиcodні свята, як і спів процесій, що кругом обходила Преображенську церкву у Львові, мою церкву, вечером у Велиcodні суботу, як сухий звук калатала, яким хлопці робили з усіх сил галас, сповняючи таким приемним чином наш святковий обов'язок на хвалу Божу, як Велиcodня сповідь або й нарешті як свячення пасок. Гуцульські писанки належали до ритуалу "моїх" свят.

Коли на маленькому городі позаду нашої Преображенки розкладали кошки зі свяченім і розв'язували білі скатерти, ми всі з увагою заглядали, що другий приносить до свячення. Ми гордо верталися з нашими білими скатертями через вулиці львівського середмістя, супроводжені ревнівими поглядами польських дітей, яким свята звичайно випадали раніше.

До колекції писанок прибуvalа тоді ще одна, репрезентативна і вона ярко блестіла між зматовілыми вже писанками з інших років, що стояли посеред мarmорової плити на гуцульській різблений тарілці.

Часом вдавалось "вирватися" на Велиcodні свята на село. Тоді земля пашила першими теплими подихами весни, на станцію висилали коні, а ми, прибульці з міста розмощувалися з повною сatisfакцією на "сидзеню", що його заготовлено з сіна і застелено новою веретою. Коні тъопали по ріденькому болоті шляху, між полями, а ми, молодші, негайно, ще поки коні рушили з-під станції, присувалися миттю до вожатого – "фірмана" і починали інтер'ю, щоб довідатися найновіших новин із плебанії: чи вже розмерзлися зовсім ставки і риба вийшла з дна? Чи вже кують зозулі і де можна найбільше нарвати "базьок"? Вечером ми повагом йшли всі разом у процесії і з гідністю тримали свічки, які нам, з поблажливим виразом вищості людини, що бувала у світі, – давав старший церковний брат, який бував навіть і в Америці і "щасливо з неї вернувся, паничу". В неділю по Службі Божій було вроčисте снідання з домашньою, запіканою у хліб шинкою, тортами і всякими добрами, без яких годі собі уявити було тодішні приходства на Західній Україні.

Коли прийшли пізніші роки і нас, непосидючих, почала манити щороку своїми чарами лещетарська мандрівка, ми не раз стрічали Великдень "на Гуцулах". На північних полонинах лежав ще сніг, весняний "фірн", розкіш лещетарів, а на південних зеленіла вже нова трава.

Яка ж вимріяна дорога в соняшньому блеску, між зимио і весною, між снігом і квітами в час, коли на полонинах чути звук великовідніх дзвонів, що налітають від дерев'яних гуцульських архітектурних чудес – церков! Оргія барв, райдуга кольорів, галерія мужніх облич легенів, шляхетних і гордих дівочих голівок, характерних масок старших газдів і газдинь. Перед церквою трембітарі піднесли вгору свої трембіти і дивний, незвичайний звук підноситься вгору, летить аж десь там під Попа Івана, на Маришевську, під Шпиці, під Говерлю... Гуде трембіта в Арджелюджкі, розносить великовідній привіт в Жаб'ю, товаришить великовідніому дзвонові в Косові і Космачі.

А на другий день, коли сміх і безжурний спів молоді запанує під церквою, коли ринуть з відер, з коновок, з дзбанків струй води – коли під церквою гору візьме молодість, радість і життя – на цвінтарях появляються ті, що йдуть поділитися великою новиною з тими, що вже не вчують трембіти. Старий газда побачить міського гостя і задумано, пихкаючи з люльки, скаже: "Дивіться, паничі і паннунці: одні обливаються водами – другі поливаються слізами..."

Ледве чи вчуємо сьогодні великовідній дзвін. Його заглушать фабричні гудки, сирени авт, гамір великих міст. Життя йде вперед, життя не має часу на сентименти. Щораз менше в житті місця на традицію, яка стає для багатьох лише сингементальним баластом.

Та не один згадає сьогодні й інші дні, так як я згадую тарілку з гуцульськими писанками з днів моєї молодості і слова старого газди: "Одні обливаються водами – другі поливаються слізами..."

Рисунок В. Maraca.

ВОНИ ПРИЙДУТЬ СЬОГОДНІ ВВЕЧЕРІ

ПЕРЕГУЛИ вже дзвіночкові звуки "Джінгл Беллс" по гамірних вулицях мільйонових міст, познікали вже платні від години "Санта-Клауси" з-перед дверей крамниць, зникли вже з вулиць декорації і герлянді, в бюрах порозмонтували вже плястикові незапальні ялинки і поховали до шухляд, щоб за рік їх витягнути – минув вже "Кріスマс Тайм" і "Юлтайм", усе набирає вже нормального вигляду. В великих фабриках вже думають про наступну велику випродаж з нагоди "Валентайн Дей", чи якогось іншого свята.

А думки вперто повертаються не до давніх часів (це привілей людей старшого віку), але до даліких просторів, до далекого Рідного Краю...

Чи пам'ятаєте ще ваше місто, ваше село? Місце, де ми виховалися, де ми зросли, де похоронені наші рідні: місце, де по нас, може й слід застиг? Ту, чи іншу місцевість в нашій Батьківщині, яку ви колись любили найбільше, місто чи село, до яких хочете, так дуже хочете повернутися? Подумайте! Сьогодні там, у цій місцевості чекають – так, як у цей вечір чекають усі українські родини у сьому світі.

Чекають на тих, що не вернуться з бою, не вернуться з УПА, не вернуться з кривавого кордону, не вернуться з далекого табору, не вернуться з чужини... Згадаймо сьогодні у Святий Різдвяний Вечір тих, кого нема між нами, ні між їх родинами в Батьківщині чи на чужині. Немає потреби нагадувати про мітичних, про давніх геройів нашої історічної давнини. Їх місце зафіксоване, вони житимуть у серцях українського народу з покоління в покоління. Але згадаймо тих, що ми їх знали...

Тих, що одного дня десь пропали з нашого гурту й кудись пішли, не попрощаючись...

Тих, що одного дня взяли зброю і сірий мундир і про них від дня Бродів вістки нема...

Тих, що їх ми знали дітваками, яких розірвала ворожа ґраната у повстанській криївці...

Тих, що їх у худоб'ячих вагонах, в тріскучий мороз, давно, давно, повезли на каторгу...

Тих, що в бою стояли Святвечірньої ночі і не дочекалися Різдва Христового...

Тих, що ще сьогодні не дочекаються просфори у ворожій тюрмі...

Тих, що на вулицях чужих міст впали від скритовбивчої руки насланого вбивці...

Згадаймо їх усіх – разом з тими, що не піддалися і, задля яких і досьогодні маємо право зватися ще народом, а не лише "емігрантами"!

На них чекають у Святу ніч всюди, про них згадують всюди, де лише засяде до столу українська родина. В Німеччині, в спекотливій Австралії, під хмародерами Америки, над берегами канадських озер – так само як і в Рідному Краю. Там теж чекає сьогодні мати сина, дружина чоловіка, брат сестру і сестра брата.

І вони прийдуть – вони прийдуть усі. Прийдуть і засядуть при нашому столі. Пам'ять про них, духи їх – загиблих і мертвих – стануть у Різдвяний Вечір між нами. Пам'ять і духи таких самих людей, як і всі ми. Таким самих, які так само як ми, любили життя, родинне тепло, ясне світло, теплу хату. Любили – і пішли в темряву ночі, у пекло бою, назустріч жертві і посвяті.

Не забудьмо сьогодні про них – про українських вояків, про бійців революції, про лицарів свободи. Вони стоять перед нашими дверма. Зробіть їм місце, залишіть для них лише одну тарілку і свічку коло тарілки при нашему святковому столі і – в наших душах.

Нехай пам'ять про них живе, нехай буде з нами сьогодні у Світливий Вечір Народження Христа.

ДІВІЗІЙНЕ

У 50-ЛІТТЯ ПОСТАННЯ ДІВІЗІЇ

“Це весна була, місяць був квітень
Місяць квітів, весни... і війни,
І був Львів, Юра Храм і привіт,
Бо на бій йшли батьки і сини...”
...За свій рідний край,
За стілецький звичай...

Не легко є з перспективи довгих років насвітлювати повстання Дівізії “Галичина”, одну з важливіших подій української історії минулого пів століття; зокрема трудно істориків і не політикові, писати про справу, про яку протягом майже 50 років дискутують відомі політичні “канони” – прихильні і неприхильні, чи навіть ворожі цьому питанню – питанню повстання цієї нашої військової формaciї у важких умовинах Другої Світової Війни, під чужою окупацією. А цих дискутантів, стільки за минулих п'ять десятків років набралося, що лише з них самих можна б сформувати як не добру сотню, то бодай кілька сот.

Коли мені доручено це завдання, то я можу дати лише мій особистий погляд на цю справу як звичайний вояк Дівізії, яка за час свого існування переходила кілька змін своєї назви від “СС Стрілецької Дівізії Галична” в квітні 1943 р. аж до кінцевих тижнів Другої Світової Війни, коли вона нарешті дісталася назву “Перша Українська Дівізія Української Національної Армії” і свою відзнаку – Тризуб. А цей Тризуб ми, вояки Дівізії і так носили у наших серцях весь час існування нашої формaciї...

Писав про це у книжці “Броди” 1951 р. у статті “Дівізія Галичина та й українське підпілля” о. д-р Іван Гриньох (напевно не прихильник творення Дівізії), переводячи паралелю між вояками УПА і вояками Дівізії, наступе: “Вояк воякові старався завжди в найбільш складних ситуаціях помогти чи порадою, чи зброю, чи навіть своїм життям. Різниці мали завжди більш зовнішній характер. Усі всіяки залишалися по суті, по своїй природі і душі воїнами одної великої української армії...”

Це факт, що велика більшість тих, що послухали голосів політичних провідників легального сектора Галичини, весною 1943

року були огорнені ентузіазмом – бо нарешті ми мали дістати в руки зброю і то не лише піхотну легку зброю, але й артилерію наземну і протилетунську, правдивий вишкіл, якого мало хто мав, а то й більшість, не мала ніякого взагалі.

Ми, ці що пішли за покликом Військової Управи не знали або дуже мало знали про те хто розпочав цю справу, чи проф, Кубайович, чи губернатор Вехтер, але для нас це все і так не було важне. Ми пішли до Дивізії, бо так було треба, "хтось там мусів піти", бо і так УПА ще в тому часі не могла була охопити такого числа людей, які поголосилися до Дивізії з цілої Галичин і навіть з поза неї.

Відомо було, що після Сталінграду Третій Райх паде і, на мою думку, навіть організатори Військової Управи вже не вірили в перемогу Німеччини (а зрештою, що вона, ця перемога, була б дала нам?). Недаром були голос (навіть з легального сектора), що не треба сподіватися ніяких "універсалів" ані української армії. А тим часом до кордонів України сунула вже московська навала, яку ми всі пам'ятали добре ще з часів першої совєтської окупації, тисячі розстріляних, сотні тисячі вивезених, кривавий терор останіх днів московського панування, наповнені трупами жертв тюрем НКВД – ввесь жах, який залишили по собі большевики.

Ну, що ж – чи чекати на мобілізування до "добресної" Червоної Армії, або бути вивезеним до німецького концентраку, або в кращому випадку на каторжні роботи до німецьких фабрик під аліянтські бомби? Не знаю, чи так думали всі, що йшли до Дивізії – дехто мав вже старшинський чи підстаршинський вишкіл у чужих чи своїх арміях, дехто мав найкращу нагоду зникнути з очей СД чи Гештапа, дехто йшов з доручення підпільного Проводу – але всі не могли піти, як тоді казалось: "у ліс".

Це зрештою не є "вправдування" мотивів дивізийних добровольців – ми просто пішли, бо ми вірили, що це буде наша служба Україні і що може таке статися, як сталося при кінці Першої Світової Війни, що обидва противники заломилися і так, як тоді, з первоочину УсуСуСів постане стотисячна армія, яка відограла таку велику роль в збройних змаганнях за Українську Державу. Як писав в збірнику "Броди" інж. Богдан Підгайний, сотн. I УД у статті: "Два - шляхи – одна мета": "Справу постання Дивізії висвітлять компетентні люди, які самі в цьому брали участь"... і далі: "І не було в Дивізії ні одного вояка фронтовика, як не було ні одного вояка УПА, які вважали б себе взаємно за щось інше ніж за тих, що пішли і вибрали тяжкий кривавий шлях вояка, так як і члени збройного підпілля, щоб вибороти краче завтра для свого народу.

А щодо самої концепції творення української збройної сили в цих умовах, по боці упадаючої Німеччини, то це, як каже Кіплінг: "Це зовсім інша історія".

І тут пригадалися мені дві події: одна, з кінцевих днів війни на фронті коло Гляйхенбергу в Штирії, а друга з перед 38 років, коли я увійшов в полеміку про цю справу (мабуть одиноку в майому житті).

А ну розкажім покоротці про що йшлося.

Якось в останніх днях війни, я з моїм добрым другом, сотн. Богданом Підгайним, відвідали оточений тоді московським військом славний замок Гляйхенберг (який переходив з рук до рук). Це було 28 квітня 1945 р. (мабуть в річницю повстання Дивізії). Цю дату я вирив на малій мосяжній старовинній іконці св. Миколая, яка впала мені в руки під час обстрілу замку советськими гранатометами (і яка знаходитьться тепер в архівах Української Католицької Митрополії у Філадельфії). Коли ми обидва разом з сотн. Підгайним виходили з замку, ми зауважили кілька хрестів застомлених у жовту глину під муром замку і на них були незугарні написи "хемічним" олівцем на дощинках:

"Поляг за Україну у квітні 1945 р."

Майже 10 років пізніше в жовтні 1954 р. інж. Вогдан Підгайний помістив в газеті "Український Самостійник" статтю "Легіони чи незалежні збройні сили", де він м. і. писав таке: "Організатори Дивізії навіть в 1943 р. вірили в німецьку виграну і очікували, що Німеччина змінить свої пляни щодо України". Не знаю у що вірили творці чи організатори Дивізії, але з протоколів засідань Військової Управи (мені відомих) не виходило, що б вони, ці панове, в це вірили... але хто ж це знає?

Мене вразило що інше, написане моїм другом інж. Підгайним, а саме: "Дивізія була одною великою нісенітніцею, яка мала бути лише середником для кар'єри губернатора Галичини, Вехтера".

Я нагадав Богданові у моїй відповіді на його статтю, його слова із збірника "Броди" (цитовані попередньо): "І не було в Дивізії ні одного вояка фронтовика....що б вважав себе за щось інше ніж за тих, що пішли і вибрали тяжкий кривавий шлях вояка, що б вибороти краще завтра для свого народу." Я нагадав йому теж ці жовті глиняні горбки коло замку Гляйхенберг, що на них були на дощинках написи: "Поляг за Україну 1945 р.", і запитав його, як мого доброго друга: "За що полягли ці під жовтою глиною? За Україну чи за нісенітніцю для кар'єри Вехтера?"

А Богдан відповів мені у статті "Не мішаймо понять!", пишучи м. і. таке: "Завдяки свідомості і поставі вояків і старшин Дивізії ми вийшли з тої авантюри з гонором і не сплямили чести українського вояка. І тому нема нині різниці між кол. вояками УСС, УПА, чи українцями Червоної Армії, які билися і гинули за Україну. Але різниця є в концепції і про це власне йдеться. Не дискутујмо нині в площині чи ми, вояки Дивізії в нашому переконанні, були готові згинути чи гинули за Україну. Це питання ясне і безспірне. Йдеться про політичну концепцію і це треба розрізнати. І я сьогодні як

фронтовий старшина Дивізії підчеркую: творення по стороні Німеччини Дивізію в тодіших політичних умовинах було таки політичною нісенітницею. З того ми повинні і мусимо витягнути науку.”

Стільки Богдан Підгайний.

Ця полеміка (єдина, яку я коли небути в пресі в цій справі провадив) була ліпше тому, що мій “партнер”, був теж фронтовиком, навіть більше, був моїм старшиною на фронті і я не провадив би її з ніким іншим, а лиш з тим, який теж мокнув з нами в окопах і кого жерли воші разом із нами в полоні.

А тепер, 50 років після повстання Дивізії і після 40 років від цієї нашої дружньої полеміки з сл. п. сотн. Богданом Підгайним, питання ще далі відкрите. Так, ми йшли “За Україну, за рідні права... чи “За стрілецький звичай..” як співалося у вояцьких піснях – але що з концепцією? Хай таки скажуть своє слово історики і політики, не такі як я, Щесняк і Шота з польського боку, чи кол. полк. Василь Кук з своєго боку, але об’єктивні люди? Хоча б такі як ред. Іван Рудницький-Кедрин, який писав 10 років тому у “Свободі” у статті “Українська Дивізія – як військо і проблема” про “недискусійні і дискусійні” питання в справі Дивізії.

Щодо мене – якби мене хтось запитав, тепер після 50 років, коли я вже “сеньор ситизен” з тягарем 80 років на плечах, як дивлюся на ці справи: дискусійні, безспірні, недискусійні, концепційні, проблематичні, тощо – чи, якби повернути машину часу на 50 років, з цим знанням, що я тепер маю – чи я все таки був би пішов до цієї “дискусійної” Дивізії – б відповів: “так, пішов би!” А чому? А тому, що вона, ця Дивізія була і хтось мусів до неї йти, бо як казав письменник Юрій Яновський у своєму романі “Чотири шаблі”: “Є лише момент коли птах щастя сідає на землю – тоді і його треба ловити. Програвши хвилину – будеш чекати довгі роки...” Такий момент – так здавалося нам 50 років тому – прийшов для нас, тоді ще молодих, і нам здавалося, що ми цього птаха зловимо. І як писав Богдан Підгайний: “Ми вийшли з тої авантюри чисті, з гонором і не сплямили чести українського вояка!”

МОЇ ТРИ ДІВІЗІЙНІ ВЕСНИ

Олег Лисяк в карикатурі Ека.

видатних людей"… – словом, темна могила!

Але підпис був, хоч не "Твій Любко", але всетаки "Любомир Рихтицький", себто, то таки був він. Ну, щож відписалося колезі так, "як книжка пише", прийшлося вжити деяких зворотів з багатої скарбниці моого дорогоого друга, старшого десятника Стася Ільницького, що володіє тепер газоліновою станцією десь в Чікаго, а крім того по майстерному ще далі стовідсотково володіє дівізійно-львівським діялектом на кілька поверхів – ну, і так вийшов мій лист – відповідь до "Референтури Преси Крайової Управи Братства кол. Вояків І-шої Української Дівізії Української Національної Армії" себто, попросту, мій лист до Любка.

Ну, а в ефекті – прийшов другий лист. Не було вже в ньому мови про "видатних людей", не було заливання про "мистецьке перо", ані не називав вже мене Пресовий Референт "Дорогим Паном Товарищем". Ми щасливо знову перейшли міст кількох років і все було по - старому, так, як коли ми починали з Ген'єм Шипайлом і Олесем Горбачем, а потім з Любком Ортинським, Стефком Конрадом, Фільком Кордубою і "Референтом Преси", – Любком Рихтицьким, рухати з місця колись цикльостилеві "Вісти", що ми їх рознесли потім до 32-сторінкового місячника...

Лист, що прийшов пару тижнів тому мав трохи незвичайний вигляд. Мав він багато поштових марок, між ними якусь українську філятелію, були якісь гасла, барвні написи... Дуже мені нагадав цей лист ті листи, які я колись отримував з Німеччини, коли колега Любко Рихтицький був генеральним поштмайстром цілої "Підпільної Пошти" і видумував щораз новий тип марок.

Але коли я відкрив листа – я був певний що я помилився. Лист був затитулований: "Дорогий Пане Товаришу" і в ньому була мова про те, щоби я вшанував якесь видання "мистецьким пером", називалося мене там в листі одним з "наших

"Окей. Окей." – писав тим разом Любко – "Дістав'єм, що мені належалося, але на еміграції стільки людей міняється і дещо чоловік вже стає непевний витягаючи сюди, чи туди руку..."

Правда, Пресовий Референте – але колеги лишаються колегами і тому, коли треба Тобі матеріялу до нашого власного неподільного і дивізійного видання – прошу дуже – вже пишу!

Кажеш, що придався б спогад з часів "коли залунала трубка про Дивізію". Ну, що ж, багато в мене з того часу спогадів нема, а позатим, ця перша "дивізійна" весна чомусь не згадується в мене ніколи сепаратно. Завжди доходять ще дві дальші весни, – ця одна, коли так званий тоді "П'ятий полк" Дивізії був в лінії під Лопатином і Кам'янкою на Великодні Свята 1944 року, а я з ним, і ця – остання "дивізійна весна" 1945 року, коли ми стояли на шкарпі з сином полковника Дяченка, старшиною щойно "інкорпорованого" до Дивізії, Волинського батальйону у підніжжі ліска, а на поляні перед нами хорунжі Роман Прихан і Роман Гавриляк клали руки на гранатомет і іменем цілої Дивізії присягали Україні... Не кому іншому, а Україні.

*

Так, перша весна Дивізії, весна 1943 – це була ще зовсім цивільна весна для мене. Я вже знав віддавна, що щось коїться, ще пару місяців тому згадував мені про те мій тодішній підпільний шеф, сл. п. Ярослав Старух – "Стяг", (який для мене був "Обухом" а я для нього "Скорим"). "Обух" казав, що готується якась нова затія з намаганням зорганізувати українську збройну силу під німецьким командуванням і що Організація ставиться до цього дуже обережно. Потім, Старуха арештували і мій зв'язок з підпіллям трохи зірвався і відновився щойно пізніше, за пару місяців.

А того весняного ранку, здається це було 28 квітня, правда? – ми вийшли з бюра в Управі Міста, – і пішли швидко в сторону Святоюрської Кatedри. Тут відбулося урочисте Богослуження, що його відслужив теперешній Йосип, Кардинал Сліпий, проповідь виголосив, оскільки пам'ятаю, о. Мітрат Лаба, пізніший перший Дивізійний капелян, цивільна і військова делегації відвідали Митрополита – на вулицях видніли вже афіші, що показували вояка в шоломі з машиновою пістолетою на грудях і роз хрещеними руками і українським написом: "Не ридай – а добувай!" – і на тому для мене перший день Дивізії закінчився.

Потім почалися перші зголосення, перші реклямації, перші виїзди на вишкіл – але я сидів на місці. Не казали, і не веліли, – покищо я лише дискутував з д-ром Степаном Біляком, українським посадником міста про те – що ще "з тої цілої Дивізії" вийде і – кінець.

Для мене показалося за пару місяців, що може з того вийти. Добрі люди остерегли в час, що якщо не зникну зі Львова – тоді, можу

ближче запізнатися з панами що працювали у будинку при вулиці Пелчинській і носили на рукавах чорні значки "СД".

Де ж було краще скритися, як не у Дивізії!? А до того ж, я таки чекав на якесь оправдання – бо до війська таки хотілось йти – чоловік був молодший і руки свербіли "до гвера".

Д-р Біляк навіть не був дуже здивований, коли я прийшов попрощатися, і лише наша персональна референтка, пані Таня Яросевич мала досить здивоване обличча, коли я прийшов по останню "магістрацьку" платню. Платню цю, ми з колегами швидко перемінили у пливкий стан і так почався мій перший дивізійний етап, коли вартовий на брамі вишкільного табору привітав мене іронічним: "На-а-а, філь шпас, Камерад!"

*

А друга весна була – як сказано коло Кам'янки і Лопатина. Тут вже були перед тим більшовики і наші відбили цей район від москалів, якраз по Великодніх Святах. Пахло весною, між лініями час-до-часу орали селяни, якби ніколи нічого не сталося і не діялося, часом перелетів совєтський літак і рубнув пару серій, часом якийсь "боєць" зденерувався і пустив кульку – а так ...

Але часом бувало інакше. Вони атакували, наші атакували – вони наступали, наші їх ганяли і так ... дійшло до того, що тут власне перші чотири вояки Дивізії, з цього п'ятого полка, який тоді, оскільки пам'ятаю, звався "Айнгайт Бінц" (від призвіща свого шефа) – отримали перші Залізні Хрести.

Чотирьох їх було, цих перших офіційно відзначених. Два прізвища забув, а два ще пам'ятаю: Василь Білецький, який під час контрнаступу на більшевицькі становища з ворожої протипанцирної гарматки обстрілював ворога, а опісля в часі бою "зорганізував" десь кобилу і притаскав гармату до наших ліній.

Другий був Василь Віклюк, який відбившись від частини, попав наsovєтську стежу і викінчив її цілу при допомозі ручної гранати, вкиненої через вікно хати, де засіли москалі. Добрі були оба хлопці!

Два інші – пам'ятаю, що один з них обороняв становище частини сам один, стріляючи з кулемета, аж доки не прийшла допомога, на ім'я йому було Богдан, а прізвище – забулося... Другий – на імення йому було Осип – здобув сам один в боротьбі з московськими диверсантами ворожий кулемет і викінчив цілу московську групу.

З недалекої більшовицької лінії попадували часом стріли, коли на лісній полянці уставилися ці, що їм надавали відзначення. Хмарки пливли по небі, десь за ліском повійокував дядько на коняку, орячи, як би ніколи ніщо, часом лупнув десь гранатомет.

Це була вже друга дивізійна весна, тим разом вже справжня, з фронтовою лінією, з вбитими і пораненими, з бойовими відзначеннями. Головна сила Дивізії вишколювалася в Нойгаммері – але бій

вже йшов. Як далекими видалися дні з-перед року у Львові...! Богослужба в Святому Юрі, промови, плякати, заклики, походи ... А тут – була чудова весна на українській землі, і справжня, кривава і жорстока війна – що ще раз наблизилася до нас.

А за рік – надходив вже кінець. Вже було після Бродів, після Словаччини, після боїв на Словенії, ще тримався залогою в Гляйхенбергу Козак, вже включили в Дивізію батальйон з Волині, вже мабуть розстріляли німці "Ворона", неофіційного провідника Батальйону і я вже познайомився з Юрком Дяченком, молодим, чорновусим старшиною Батальйону чи Легіону з Волині, що виглядав, неначе знятий з картини Репіна запорізький козак.

Ми стояли, слухали присяги що її проголошував о. капелян Левенець і в душу вбивалися слова:

"Присягаю ... Всемогучому Богові ... скрізь і повсякчасно під ... українським національним прапором ... зі зброєю в руках за свій нарід і Батьківщина Україну..."

Так мені Бог допоможи і Пречиста Мати, амінь."

Стояв чотирокутник хлопців з піднесеними до присяги правицями, приклади руки до гранатомета Гавриляк і Припхан, стояв трохи здаля генерал Шандрук з почотом...

І знову була весна і з першої лінії від Гляйхенбергу гаркнув десь кулемет, ще трохи далі на ліво від Ед застогнала земля...

А я стояв і запам'ятував присягу і думав, що якщо вже нічого більше не доведеться пережити в цьому житті, якщо нічого більшого не вдасться досягнути – то завжди залишиться для мене найдорожчим у світі той день – коли я мав найбільше щастя – присягати на вірність Україні!

*

Ось бачиш, Дорогий Друже Пресовий Референте – щось воно в мене не так вийшло. Хотілось написати щось веселе, що розважило б друзів у ці дні річниці повстання Дивізії і довгого перебування поза Рідною Землею... – але чомусь на серце приходить цей спомин...

Спомин про три "дивізійні весни". Три найкращі весни моого життя.

1956

МИ НЕ ЗАСНЕМ

Під Бродами маки цвітуть
І наш гріб значать;
а в небесах
Пісню свою виводить птах,
Як в дні боїв –
що в даль ідуть.

Ми є мертві. Не загудуть
Нам сурми знов в бойову путь
А ми – боролись у цих днях
В брідських житах.

Хай ті, що після нас прийдуть
Цей сам, що й ми,
вогонь несуть.
Якщо забудуть про наш шлях
Ми не заснем в наших гробах.

Хоч, – що рік маки
цвістимуть
В брідських житах.

1950

ДАНКО З ПІДЗАМЧА

1.

Ця пісня проста і зовсім звичайна,
І усміх в ній – та більше крові і сліз.
Вона про Данка, хлопця з Підзамча,
Що не в світі десь, але у Львові зріс.

Він робітник був – слюсар у варстаті,
Любив свій Львів – бо якже, не любить?
Він мав свій клич: "Тут моя шафа грає,
Я стою тут, а тут наш, брате, Львів стоїть!"

2.

Ішли роки – які, це кожний знає –
На ратуші мінялись прапори.
Та Данко ждав, бо: "Шафа ще заграє..."
І ми покажемо які ми і чий!"
І вдарив грім і хлопці брали зброю,
Під Броди йшли, де бій важкий шалів.
Пішов і Данко: "Тут я, брате, стою!
Хай перш мене скінчить, хто хоче взяти Львів!"

3.

На танки йшов у впертому відчаю,
А з неба і землі вогонь летів.
І впав, але кричав : "Ще шафа грає!"
І ще кричав: "Не дайте, там, за нами Львів!"

І падали стрільці між маки в полі,
І в багатьох на серці мак зацвів...
І хтось шепнув: "Ось тут кінець нам, хлопці,
Та даром не дали шляху на рідний Львів."

4.

Чи загинув Данко наш? Та хто це знає?
Вісток від нього з того дня нема.
Та кажуть , що гукав хтось: "Шафа грає!"
У рейдах і в боях – в рядах бійців УПА.

І був один – в день страйку на Воркуті,
У лагерях про нього гомонить,
Який гукав: "Гей, братва, тут я стою!
А хто свій хлоп, на смерть зі мною хай стой!"

5.

І тут кінець цій пісеньці звичайній,
Що усміх в ній - та більше крові й сліз –
Про давній день, як Данко із Підзамча
В далекий світ пішов, хоча у Львові зріс.

Та він вернеться ще і "шафа ще заграє!"
Під Бродами заквітне маків цвіт,
І встане Львів, що й небо запалає,
І всім синам пішло і заклик, і привіт!

1960

ФРАГМЕНТИ СПОГАДІВ З ДИВІЗІЇ

Це не будуть описи геройських вчинків, важких боїв чи тому подібного. Це радше спомини подій про які в тому часі не можна було писати. Спомини про події, які все таки були, хоч у більшості воєнних звітів про них не згадувалося. Зрештою зовсім зрозуміло.

Коли почався рух з Дивізією, весною 1943 року, я не мав великого переконання про всю цю справу, Остаточно, я вже не був вже юнаком, був по "тридцятці", мав вже деякі досвіди з німцями ще 1939-41-років. Зокрема з часу, коли мені довелося побувати в "Похідних Групах" ОУН на Сході України і лише з деякими труднощами вдалося вирватися з-під "опіки" панів з чорними відзнаками "СД" на рукавах. Мені ці досвіди дали неприємні спогади. Романтика "Червоної Калини", яку пропагувала Військова Управа під фактичним проводом полк. Бізанца з його: "Ти не маєш шльово", мене не переконувала, бо вона аж ніяк не надавалась до тогочасної ситуації, хоч від наймолодших літ я зачитувався у видання "Червоної Калини". Я завжди мріяв про військо, але поляки не хотіли мене у "своєму" війську...

А зрештою, після щасливого повернення з "Похідних груп" (після відомих арештів – розгрому ОУН 15-го вересня 1941 р.), щойно по кількох місяцях мені вдалося "зловити" зв'язок до Організації і виконувати деякі незначні завдання. Приблизно, в літі 1942 року я добився до зв'язку з сл. п. Ярославом Старухом – "Стягом", який для мене був "Обухом", а я для нього – "Скорим". Він давав мені дальші, знову, невеликі завдання.

"Праця з молодшою інтелігенцією міста Львова". Вже тоді говорилося, що після невдалої спроби з "Нахтігalem" і "Роляндом" будуть можливості нових спроб німців організувати певні українські військові відділи. Оскільки я знову – Старуха арештували (не пам'ятаю коли), а Легіон – розв'язали, після дій проти большевицьких партизан в Білорусі, декілька старшин на чолі з майором Побігущим перебували ще на Лонецького в тюрмі Гештапо. Мій зв'язок зовсім перервався, хоч свої дрібні доручення я далі виконував, але знову, що Організація до всяких більших спроб організування українських частин в рамках німецької армії ставиться негативно.

Особисто здавалося, що єдиною причиною чому я мав піти до цієї ще не дуже ясно окресленої формациї було те, що війна і так довго не потриває, а при кінці варто було б мати в руках якусь "солідну зброю, а не лише пістоля марки "Ортіс". (До речі, я привіз собі зі Сходу "Ф.Н." – а, але це таки було замало...). А тут, може, як у Першій

світовій війні – обидва противники – Росія і Німеччина програють, і тоді може бути всяке.

Прийшли урочисті проголошення повстання "Стрілецької Дивізії Галичина". Були різні паради, вийшли на волю старшини легіонів "Нахтігаль" і "Ролянд", та зголосилися до Дивізії, бо іншої ради не було; звільнився з-під арешту Роман Шухевич, і не пішли до Дивізії деякі інші, які вже перед тим перейшли до УПА на Волині. (Між ними – мій добрій друг Юлько Ковальський, який згодом загинув у боротьбі таки на Волині). Я цього усього не бачив – ані цих парад, ані пізніше – перших виїздів добровольців на вишкіл, бо я саме виїхав (на всякий випадок) до села Сівка над Дністром, де мав нагоду бачити з кукурудзи відділи Ковпака, які перешовши міст через Дністер, спалили його за собою, й пішли в Карпати, де дістали доброго прочухана, головно від відділів УПА. Так закінчився рейд "сильних духом" від "Путівля до Карпат". Тим часом далі йшли проклямації, а після них – "реклямації". Я очікував на місті і далі пошукував за перерваним зв'язком (мій зв'язковий в міжчасі пішов до ... Дивізії). Тим часом я лише дискутував з тодішнім "титулярним" посадником міста – моїм добрим знайомим д-ром Степаном Біляком про те, що з тієї Дивізії вийде. Він сам, хоч вже старший віком, зголосився до Дивізії і, очевидно, був "реклямований". За пару місяців виявилося, що може з того вийти: вишколи в Нойгаммері і різних містах Європи. Трохи було "дезертирів", які, очевидно, ішли прямо до УПА. Деякі з тією метою вступили до Дивізії, щоб навчатися стріляти, а потім піти в "ліс". Я далі ще виконував свої незначні організаційні обов'язки, але їх вже, мабуть, зауважили на вулиці Пелчинській, бо якось восени 1943 р. "добрі люди", які мали зв'язки з панами з "СД", застерегли мене, що ці панове щораз більше мною цікавляться, та краще буде як я зникну і в найкращому випадку – до Дивізії, де за мною ніхто шукати не буде.

Щастям було те, що мій добрій колега, Стако Кравчишин, який відбув вишкіл у першій чоті наших військових звітодавців Дивізії приїхав у відпустку до Львова разом з малярем Мироном Левицьким. Відвідавши мене в моєму бюрі, запитав: "А, ти, що тут робиш? Хочеш піді до кацету? Гуляй зі мною!" До нас долутилися: мій колега О. Луцький (швагер якого, Мирон Левицький, також вже відбув вишкіл), та ще кількох кандидатів на шоферів чоти звітодавців.

За кілька днів, десь в половині грудня 1943 року, ми заспівали (тихенько): "Хлопці підемо...", а ще за пару днів підтаршини на вишколі ганяли нами по полю і "давали нам в кість" по 24 години на добу. Ніякого спеціального вишколу наша група не проходила, але зате ми навчилися добре, а навіть дуже добре орудувати кількома зразками пістолів, включно з машиновою МП, рушницею, кулеметом, а також головно повзати по болоті і піску.

Тоді трапилася моя найнебезпечніша пригода за час цілого вишколу в Дівізії. Ми вчилися метати ручними гранатами (кожен знає як це робиться). Треба відтягнути шнурок з держака гранати, почислити 121, 122, і на 123 – метнути із зацементованого рова гранату, а шнурок задержати в руці. Один з вишколюваних металевників зробив докладно все те, але... навпаки! Потягнув за шнурок, і затримавши в руці гранату, кинув далеко від себе ... шнурок! Всі заніміли, попадали на землю і лише підстаршина – вишкільник вирвав "кандидатові на гранатомета" гранату з рук, і жбурнув її в повітря. Вона вибухнула в повітря, і на щастя нікого не зачепила. Це була моя найгрізніша хвилина в службі вишколу нашої славної 1-шої УД...

Так минула зима, яку ми провели на піхотинському вишколі, лише фоторепортери переглядали альбоми зі світлинами з фронтів, а майбутній фільмар – Володар Ратич (загинув під Бродами), часом брав мене на футбольні змагання, які для вправи фільмував.

Перебування на вишколі нам "уприємнювали" налети альянтських літаків: американських – вдень, англійських – вночі. Раз було тих американських "Лібераторів" майже тисячу – стільки їх начислив лежачи в капусті під час вправ за містом...

В міжчасі "добролесна радянська армія" підійшла до Галичини і не було по що вже далі вишколюватися. Кандидати на фоторепортерів перестали оглядати альбоми воєнних світлин, фільмар перестав фільмувати футбольні змагання, а ми, група "Слово", себто майбутні репортери, перестали складати кулемети і ходити на вправи. Перебуваючи на вишколі, ми добре навчили наших колег (шведів, вальтонів, флямандців, голляндців, французів) співати наших різноманітних пісень.

Так що під кінець вишколу вони вже добре "ревіли": "Льопчі під демо, воля і шлава, са Україну, са ріvnі права..."

Нас розділили на дві групи: одна стала "Чотою Галичина", а її члени після короткого перебування в Нойгаммері роз'їхались по куди: на фронт до Групи Баєрсдорфа; на вишколи добровольців по цілій Європі; як кур'єри – у різні місцевості, які ми знали лише з мапи Європи. Друга група – з якої зформували "Команду Галичина", від'їхала до Львова. Звідки (це була вже весна 1944 р.) ми виїздили в різні місця, де були тоді частини Дівізії (це було ще перед Бродами). Найбільше їздив Стефан Конрад, вже в той час професійний журналіст, а також Мирон Левицький, який пересидів тоді навіть щось тиждень в большевицькім запіллю, але щасливо повернувся і наші командири не знали, що з ним робити: чи розстріляти, як перебіжчика, чи дати хрест заслуги за відвагу. Але Мирон завжди ходив своїми стежками і цим разом дав собі раду...

У "Команді Галичина" у Львові з наших працювали: Конрад, Кравчишин, (радіорепортер), я, друкарка, цивільний перекладач О. Н., і письменник Михайло Островерх, з яким ми швидко подружили.

Він дав мені пораду: "Ти, Олег, мотай на вус і про все те, що не можеш тепер написати, колись напишеш..." Я писав тоді, вже не пам'ятаю що до дивізійної газети, яка називалась дуже гордо – "До Перемоги" (потім змінили її назву на "До Зброї", коли вже про ніяку перемогу не було мови і газету перенесли до Krakova, а потім до Відня). Мав я тоді один виїзд на фронт під Лопатин, де стояла в боях наша частина, яка офіційно називалася "Відділ Бінц" і, де чотирьох наших хлопців отримали перші бойові відзнаки. Повернувшись до Львова, я написав свій перший "бойовий" звіт, а пізніше, Кравчишин зробив з цими відзнаками хлопцями радіорепортаж, який передавала Львівська радіостанція. Мій звіт надрукували декілька газет, між іншими і "Львівські Вісті". І в цьому звіті в вжив цитату з повстанської пісні "Ми українські партизани", а саме : "В огні кується наша доля, встають заковані з оков..." Очевидно, цю другу частину цензура скреслила... Був ще мій другий звіт, про одного нашого вояка, який з кількома десятками товаришів вирвався з обложеного советами Тернополя, і за це отримав декілька високих бойових нагород. Між оборонцями Тернополя була одна частина Дивізії (мабуть, сотня чи навіть батальйон), яка з облоги не вийшла, крім цього одного стрільця. До речі, в одній з книжок-репортажів відомого совєтського письменника, теж військового репортера часу війни, автора книжки про оборону Сталінграда п. н. "Дні і Ночі", Костянтина Сімонова, є загадка про ці події. Він описує свій побут в обложеному Тернополі, де тоді велися жорстокі бої, і де він запитав одного з совєтських офіцерів, як б'ються обложені ворожі частини, і отримав відповідь: "Знаменито б'ються, такі сини..." Це мабуть, найвища похвала з ворожого боку і для наших оборонців міста – сотні чи батальйону, вояків Дивізії.

Незабаром прийшов бій під Бродами, де загинули більшість членів "Чоти Галичина" відділу наших звітодавців. Залишилися живими лише О. Луцький зі швагром Мироном Левицьким, Юрко Копистянський і прилучений до них наш хлопець на прізвище Фурман. Загинули: Володар Ратич, Володимир Заворотюк і інші. Решту, прізвищ я не згадую, бо не знати, яка їх стрінула доля і не знати чи може десь ще живутъ...

Вневдовзі довелося покидати Львів на день моїх уродин, у липні, і після деяких пригод (зустріч з совєтськими парашутистами біля Ярослава), через Перемишль ми добилися до Krakova, де заклалася нова "Команда Галичина" і де ми видавали газету "До Зброї", яку треба було розвозити до Дивізії. В нашому розпорядженні була квартира на вулиці Жешовській, яку німці перейменували на "Райхштрассе". Бюра редакції були на якісь іншій вулиці.

Звідси знову були виїзди на фронт, хоч не завжди до Дивізії, яка ще перегрупувалася в Нойгаммері, а потім – на Словаччину, під Дуклянський просмік, який Совети важко атакували. Про це я також щось писав, але де воно було надруковане – не знаю, крім одного звіту,

який зберігся в мене, п. з. "Зустріч з полоненими", себто з нашими людьми, яких більшевики силою забрали до своєї армії, в більшості не давши зброї чи набоїв до неї, висилали їх на бій із заохотою політруків: "Вперед, бандеровская сволоч!"

В міжчасі німці випустили з концтаборів українських політв'язнів обидвох оунівських груп, і в нашій столиці почали появлятися добре знайомі: Охримович, "Рудий Антек", Юрко Лопатинський, появившися на сам Свят Вечір "Смок", себто Степан Федак як старшина Дивізії (колись виконував атентат на Пілсудського). Тоді постала пісенька, яку ще пригадую:

"На Райхштрассе є халупа,
Там ся сходить ціла УПА,
Там приходять бандерівці
Заглядають теж і мельниківці"

Я ще відпровадив Юрка "Калину" Лопатинського (мого майбутнього кума, бо після війни він став хресним батьком моого сина), коли він вирушав темної ночі в Україну...

А десь в половині січня радянська армія підійшла під Krakів, і довелося серед паніки вибратися далі, через Богумін (той самий Богумін, який колись поляки в колаборації з німцями йшли відбирати від чехів в поході на Заользє, далі на Словаччину до Жіліни. Тут знову одні (зокрема Луцький), пішов відбирати від ворога Банську Бистрицу в групі "Тата" Вільднера, колишнього словацького чи чеського старшини. Мені приходилося ходити зимовими ночами з патрулями, які намагалися "ловити" советських парашутистів, зрештою без великого успіху. А потім – прийшов важкий марш-відступ – ночами й пішки, через засніжені гори. Але хто з нас цього не пережив? По дорозі пригод було чимало, але куди про це писати – хто пише про відступ? Я запам'ятав усе і "мотав на вус", за порадою Островерхи.

А потім знову далі: до Югославії, через Австрію, досить грунтovno збомбардований Грац, Лінц і нарешті ми засіли в якісь школі біля Цельовца на Словенії. Були знову пошуки за партизанами "Тіта-бандита", також без великих успіхів, відвідини в різних частинах Дивізії розташованих коло Марбургу. Були зворушливі хвиlinи, коли отець Левенець пішов відправляти Службу Божу до якоїсь місцевої церкви, здається в Цельовці, де парох мало не зомлів, коли бачив, як "німецький" старшина скидає плащ і переодягається у фелон, а два вояки служать йому до св. Літургії. Старий словенський парох розплакався.

Був ще один цікавий випадок, коли я і Конрад мали поїхати через ріку до якогось села, де Дивізія повинна була прийняти до себе, т. зв. "Волинський Легіон". Приїхали ми з Конрадом і дивізійною оркестрою до того села, застали на стовпах прaporи, знайшли між легіонерами чимало знайомих (м. і. я стрінув там Ореста

Городиського). Все було готовим для перебрання "Легіону", крім ... самого "легіону".

Вночі вояки "Легіону" – бистрі і відважні хлопці, заспівавши пісеньку "Ращтай меня хазяїн, я работать не хачу..." (а далі щось нецензурне), вийшли зі села, забравши кулемети і іншу зброю, мабуть, вирішивши злучитися не з Дивізією, а з "четніками" ген. Міхайловича. Не було ради, треба було рушати наздоганяти, щоб виперсадувати втікачам, що це не буде добре. Брав я тоді участь в цій "погоні" з сотником Макарушкою і сином полковника Дяченка (виглядав як справжній козак з картини Репіна чи Самокішина). "Пігнали" на конях, а я, вроджений піхотинець – на хурі. Вони волиняків наздогнали, я – ні, і в кінці сотник Макарушка їх перемовив. Вони повернулися, і їх включили до Дивізії, де виявилися знаменитими і відважними – бойовими, справжніми вояками. Але їх розділили по частинах, а пошукавши якусь видуману приключку, їх провідника "Ворона" – розстріляли. Якийсь час перед тим я ще говорив з ним, відвідуючи одну з їх частин, і він дорікав нам, чому ми їх не залишили в спокою.

При цій нагоді пригадую, що я мав при зустрічах з сотником Макарушкою незначні непорозуміння. Я завжди величав його не військовою рангою, а лише "Пане доктор". Йому це було не по нутру і одного разу "вибухнув": "Ми є у війську і не забувайте про те. Ви, ... Ви, пане магістер!"

В тому ж часі в нашій обителі біля Цельовца з'явилася людина в уніформі, хоч без зброй. З шляхетними рисами обличча – вона зовсім не "пасувала" до того цілого нашого товариства. Виявилося, що це приділений до нас славний маляр-баталіст Леонід Перфецький, який якимсь дивом став малярем-звітодавцем. Він ніяк не хотів одягати на себе цілого приписового виряду: шолома, газової маски і навіть карабіна. Всі, навіть німці, його дуже шанували і зверталися до нього через "Гер Професор". Коли мав відійти у свою дорогу – збирати матеріали для шкіців, він попросив, щоб я з цілим тим вирядом його трохи відпроводив, і, показуючи мені маленького пістоля, якого носив у кишені, просив, щоб все решту від нього забрав, кажучи: "Як мене, кіннотчика "Залізної Дивізії", большевики без шолома не викинчили, то я і тепер дам собі раду..." I справді завжди повертався, а я знову "обдаровував" його цілим офіційним вирядом.

Тим часом прийшла черга на бої під Штаденом і Гляйхенбергом, які і так всім відомими. Гляйхенберг я відвідував двічі. Вперше – із старим вусатим сотником Романченком (уса йому наказували голити), а вдруге – з моїм добрим другом, Богданом Підгайнім. Мав я пам'ятку з одних відвідин. Під час обстрілу замку ворожими гранатометами, де ми перебували, я впав на підлогу, і мені в руку влетіла українська мідяна іконка Святого Миколая XVII-го сторіччя, як казали опісля знатці). Тепер вона "спочиває" в музеї-архіві

Української Філадельфійської Митрополії. Були ще цікаві зустрічі з о. д-ром Гриньохом, який коротко прибув до Дивізії, щось говорив з Фрайтагом, і давав нам пораду, куди прямувати після закінчення війни, та тим часом відвідувати якнайбільше частин вздовж фронту, щоб ми носили вістки від частини до частини, від одних старшин до других, щоб всі знали по змозі "що пищить в траві". Я мав змогу це робити, бо мене "обороняла" чорна опаска на рукаві з написом "Звітодавець". Ніякий німець, навіть старшина не хотів зі мною зачіпатися, тим більше, що я носив дуже "неофіційну" уніформу: широкі офіцерські "райтки", саперські чоботи, під шию - апарат "ляйка", захисна блюза і такого ж кольору шапка гірського стрільця. "Хто його знає, що то за один?"

Багато тоді вдалося зробити, повідомляючи старшин з різних частин, що діється у світі, але писати про це - ані думки! Хоч газета виходила десь у Відні, а потім навіть у Маріборі, де нею відав Конрад. Що там в тій газеті тоді писалося, бігме не пам'ятаю. Прийшло тоді теж доручення чи наказ від Миколи Лебедя ("Рубана"), яке приніс старшина УПА полковник "Гуцул", сл. п. Іван Бутковський, щоб роззброїти німецький склад Дивізії та пробиватися до Адріянику, до якогось порту і там чекати на англійців. Але цього не можна було виконати, бо ж ми були беспосередньо на фронті, а до того оточені німецькими частинами.

Виконуючи доручення о. д-ра Гриньоха, я почав "вештатися" по всіх можливих відтінках фронту. Разом з пор. Богданом Підгайним відвідав важку сотню пор. Чучкевича в день його уродин, був свідком як ці два "політичні противники" подали собі руки і обнялися...

Побував на нараді старшин запасного полку, де був тоді пор. Славко Малецький і, де я подав тим, хто зібрався, все те, що знов...

Був у ф'юзилерів Гуляка, частина якого на Великодні Свята "христосувалися" через делегатів з вояками з "другого" боку (здається, це був Кам'янець-Подільський стрілковий полк), обмінявшись святочними дарунками ... Чи можна було про це писати?

Побував у Богдана Бігуса, був у Герасимовича, де якийсь вояк-гармоніст з передового окопу награвав советчикам різні мелодії, а ті заохочували його: "Ей, галіchan, заграй ще дещо." – аж поки не повідомляли: "Довольно, політрук ідьот".

Бував у пор. Козака, коли він стояв ще під самим замком Гляйхенберг, де він влаштував для мене концерт пісень, які співали його вояки. Там, під Гляйхенбергом загинув підстаршина сотні Козака, десятник одесит Стасенко. Рятуючи життя свого командира – відкидаючи гранату, призначену для Козака, сам впав поціленій ворожою кулею... Чув я вигуки совєтських бійців: "Ей, Казак, виступай!"

Відвідав моого колегу з Карпатського Лещетарського Клубу, Ромка Гавриляка, який вибрався зі мною випробувати щойно

отриманий снайперський карабін і при цій нагоді знайшов сплячого на стійці (на залізничному торі) хлопця. Роман потиху відібрав у сплячого карабін і, повернувшись зі мною до своєї квартири, чекав, що з того буде... За короткий час прибіг спопелілий хлопчисько, впав на коліна перед Романом і почав лебедіти:

"Пане поручнику, даруйте життя: жінка, діти..." Мав щастя, що трапив на свого...

Пам'ятаю, як вдвійку з моїм фоторепортером Раймаром III. відвідали якусь батерію, обслуга якої особливо відзначилася. Ми повинні були її сфотографувати, а потім й описати. Але з цієї оказії ми з (цілою обслугою батерії) напилися "по вінця" мосту і, повертаючись, залізли аж до таблиці з написом: "Внимані! Враг наблюдає!" Себто, ми були вже по чужій стороні... Ой, як ми звідти віяли ... незважаючи ні на що.

За декілька днів перед закінченням війни я зайшов до "Асика" – пор. Тараса Чмоли. Був сам полудень, коли він з дванадцятьма добровольцями якраз вибрався на розвідувальну стежу до противників, які сиділи через сад яких метрів 60. "Асик" запропонував мені: "Хочеш, підемо з вами! Бойовий хрест запевнений!" Але, що березовий хрест був певніший, я чемно подякував. Але Чмола повернувся без втрат, і ще, майбуть, з ворожим "язиком". (А, може, таки треба було піти з ними?).

Одного разу большевики таки виразно "полювали" за мною. Якраз я зійшов з гори Штраден і спокійно мандрував по болотистій долині. Аж раптом навколо мене почали вибухати набої з гранатометів. Больщевики, мабуть, підготовляли черговий наступ, і, зауваживши через далековиди дивну постать в офіцерських "райтках", вважали вартістним мене викінчити, коли я лежав у болоті, шукаючи пам'ятковий золотий перстень. Довшу хвилину я копирсався в болоті, шукаючи перстня ... доки нарешті не знайшов. Вороги були певні, що я вже "готовий", бо лежу в болоті, й припинили звертати на мене увагу та перенесли свій вогонь на іншу ціль...

Нарешті прийшов час, коли нас відвідав генерал Шандрук. Він щось переговорював з Фрайтагом, але про що – ніхто не зінав. Ми спали у Маріендорфі (недалеко від фронту) разом з генералом. Він – на єдиному ліжку, а ми – на долівці, на соломі: Луцький, Головко, Копистянський, я і наш шофер Герасимович, званий "Юзько", якого я раз добре "зібрав", коли побачив, що генерал під студнею чистить свої чоботи, а "Юзько", розкривши рота, приглядається...

Говорили ми з генералом день чи два. Він показував мені документи з часів служби в польській армії, а потім – витягнув з валізки український прапор. Цей прапор повис на імпровізований щоглі біля нашої хати.

Генерал відвідував фронтові частини Дивізії, а за пару днів недалеко від лінії фронту відбулася присяга на вірність Україні в його

присутності. Крім генерала було кілька німецьких старшин, ад'ютант генерала – сл. п. пор. Роман Цьолко. Отець Левенець, капелян Дивізії, на збудованій трибуні, оточений чотирикутником вояків проголошував текст присяги. Перед трибуною стояли два гранатомети, на які поручники Гавриляк і Припхан поклали руки. Вояцтво стояло з піднесеними правицями і кожен голосно повторював слова присяги, з якої я лише запам'ятав кілька фраз: "Присягаю всемогучому Богові ... під Українським Національним прапором... зі зброєю в руках ... за свій Нарід і свою Батьківщину – Україну... Так мені Боже і пречиста Мати допоможи..."

Словам присяги акомпонували недалекі гуркоти кулеметів, а часом зі сторони Ед стогнала земля від удару важкої гармати...

Я стояв на шкарпі, поруч – Юрко Дяченко ("Де ти тепер, Юрку?"). Обое разом ми сказали: "Так, ми присягли Україні!".

З нотатником в руці я підійшов до групи старшин. Один з них (мабуть, це був д-р Арльт), побачивши на моєму рукаві опаску "Звітодавець", сказав! "Але про це, звітодавче, не можна Вам писати!"

Прийшов останній день. Відступ через гори. Продовжувались обстріли тітовських літаків (хоч війна вже й закінчилася). Перегони з большевиками – хто скорше зайде чи заїде до "безпечної границі" альянтської зони. Різні, більші чи менші пригоди, аж до дня, коли в місцевості Поллінг в Баварії німці відокремилися від нас.

На закінчення полк. Баєрсдорф оплюгавив нас останніми словами, коли ми стояли на мокрій толоці під сторожею трьох американських танків, а пор. Любко Ортинський повинен був перекладати ці ганебні слова нашого "товариша по зброй"...

Так закінчилася моя звітодавча епопея. Не можу вмістити усього на кількох сторінках. А написати те, що було тоді – теж годі було під німецькою цензурою ("А цього Вам, звітодавче, писати не можна!").

В американському полоні я не думав сидіти задовго. Їсти не було що. Ми збиралі квасок і траву. Звідкісь притаскали польову кухню, застрілили коня, варили зупу, били воші, і ... нудьгували. Одного дня я і мій друг Луцький (так як пішли разом до Дивізії в грудні 1943 р., так само разом "висмикнулися" з табору), і стали "цивілями"...

За пару років в Мюнхені постало наше Братство. Ми почали видавати наші "Дивізійні Вісті" з Шипайлом, Горбачем, Конрадом (потім до нас приєднався Любко Ортинський, зробивши докторат в Австрії). Можна вже було писати. Вийшла книжка "Броди", і як казав Любко: "Треба розколисати дзвін". Коли я вже ішав до Америки, Любко на від'єзді сказав мені: "Ти вже є правдивим журналістом, і хіба письменником. Напиши про те, про що ти не міг писати перед тим. Напиши як це було направду. Напиши, щоб "яму вирвало!" Так постала книжка "За стрілецький Звичай". Не думаю, щоб тоді, в п'ятдесятих роках, в діаспорі вона "яму вирвала", але якусь діру в умах людей хіба таки зробила.

Тепер – книжка дісталася до Львова і один її примірник (один!) мандрue з рук-в-руки по моєму місту. До мене вже приходять листи від молодих людей "звідтіля".

Ось уривок одного: "Шкоду, що ми не мали змоги (я кажу – молодь) прочитати це раніше. Направду кажучи – це перша така книга про ці події, описані Вами. Так ж це – справжня історія, я складаю дяку Богові та Вам, що Ви таки зберегли її для нас і донесли її хоч би тільки до мене... Що говорити, коли твір з української літератури на атестат зрілості ми писали по роману "Пропороноси". А Ваша книга – це ж з душою написана історія для нас – таких же молодих, якими є Ваші герої... Велика Вам дяка..."

Може все таки слова Любка Ортинського справдяться, якщо навіть лише у кількох молодих серцях в Україні ця книжка "вирве яму". Але це вже, як каже Кіплінг, – зовсім інша історія.

*Авторка листа до автора, львівянка
Оксана Вацеба*.*

* Тепер про-ректор Інституту Фізичної Культури Університету ім. Івана Франка у Львові.

МИ ПОВЕРНЕМОСЬ!

Далека Ти, а близька і єдина,
О, Батьківщино, в зелені степів,
Донбасу шахти, Київ, Верховина,
І найдорожче в світі – місто Львів!

Ми від Тебе відходимо з боями
і ми в боях повернемося знов!
Задзвенить наш залізний крок шляхами,
заговорить в цей день і сталь і кров!

Вкрилися могилами простори
за верх Говерлі і за Чорне море
І Броди бачили нас у бою
Дивізія віддала кров свою.

Із хмародерних міст, з лісів Канади
з замрячених британських островів,
Зійдемось знов в дивізії й бригади,
І Ти почуєш наш у марші спів.

Ми від Тебе відходили з боями
І повернемось в боях ми знов!
Вже дзвенить наш залізний крок шляхами,
вже знов промовляє сталь і кров!

1958

КОЛО БРОДІВ

Я пригадую – це був літній вечір 1946 року. Я прибув на якусь чергову театральну премєру до табору українських скитальців "Зоммер Касерне" в Авгсбурзі – і доходив якраз під браму, коли я завважив цю жінку.

Вже здалеку я побачив, як вона зверталася до людей, що входили й виходили з табору і їх, мабуть, про щось питала. Але кожний із запитаних дивився лише якось дивно на жінку, крутив головою і, кинувши ій мабуть кілька слів, а то і без відповіді – відходив далі.

Жінка була одягнена напів по-селянському, з хусткою на голові, і не була вже молода. Коли я підійшов ближче, я завважив, що вона таки стара і виглядає дуже втомлена. Якраз черговий прохожий кинув ій нетерпеливе: "Та відчепися, бабо!" – вона невтомно звернулась до наступного.

"Якби то просмикнутися коло неї?" – майнула думка. – Це, мабуть, якась божевільна. А там зараз же починається вистава..." Але стара жінка стояла вже коло мене. Мабуть, чи не сотні разів вона вже повторяла сьогодні свої слова до прохожих, бо її голос звучав дуже втомлено й монотонно, коли вона запитливим тоном звернулась до мене:

"Пане, а може ви його виділи? Іван Зарічний, мій син... Ось такий буде, як і ви. Такий високий... Пішов до війська, пане. Вже три роки, як пішов... і битва, кажуть, була велика... Коло Бродів – чи як? Не виділи, пане?..."

Я став і раптом усе здалося байдуже: те, що я спішився, та навіть і те, що може, спізнаюсь на виставу. Стара селянка вже з надією, спричиненою моєю затримкою, говорила далі, а її виполовілі сині очі дивились на мене просто в вічі, з чимсь, чого я не зможу описати:

"Іван Зарічний, пане, чули? Ніхто нічого не скаже, ніхто не знає. Іх там, кажуть, багато впало... А тепер тих, що вернулись, замикають до гарешту... але ви не бійтесь – я нікому не скажу. Скажіть правду, не виділи моого сина? Іван Зарічний пишеться... Під Бродами був..."

Що ж я міг сказати матері, що очікувала сина при воротах біженецького табору в чужому kraю? Я не знав Івана Зарічного, а ще до того нас справді в цьому часі "замикали до гарешту". Я не міг дати їй ніякої відповіді. Кожне слово звучало б фальшиво. Я швидко минув браму табору. За мною селянка лепетіла до чергового прохожого: "Битва була велика... Коло Бродів – чи як ...?"

Мене часом питаютъ, чи не забагато робиться вже шуму з "циєю цілою Дивізією". Чи не забагато "творення легенди" коло битви, якої ми не виграли, коло бою, що закінчився нашим неуспіхом – і про який краще не згадувати.

Не моя річ судити про мілітарну чи політичну важливість бою під Бродами й участь у ньому українських вояків Дивізії. Це справа "великої політики", це справа майбутніх військових академій української держави, це справа "компетентних чинників". Але моя справа нас усіх колишніх вояків Дивізії, розповісти українському заголові про те, за що і як бились і гинули наші полеглі товариши. Розповісти про все і відкрити те все, що перетерпіли не лише ті, що стояли в бою проти ворога віч-на-віч, але й що витерпіли їх матері, їх дружини, їх нареченні, їх батьки і сини – під час довгих років прихованого перед людським оком болю за їх найближчими – добрими синами України – яких невдячний світ довгі роки "вшановував" мовчанкою.

Часом мені здається, що вони приходять і говорять нам, тим що живуть, щоб ми не забули їхньої смерті. Вони такі молоді, такі повні радості життя, такі усміхнені і щасливі, що йдуть у бій. Я бачу молодечі обличча моїх друзів Владка Заворотнюка і 17-річного Володара Ратича, бачу похмуре обличчя батька трьох синів Дзюбана, командира артилерійського дивізіону майора Палієнка і сотень інших, що їх імення не знаю. Може між ними було обличча Івана Зарічного, що його мати даремно ждала при воротах табору "Зоммер-Касерне" вліті 1946 року в Авгсбурзі.

Прийде час – і на підбрідських полях у стіп Маркіянової гори стане великий монумент для вічної пам'яті героїв брідського бою. Прийде час, коли матері не тинятимуться під чужими плотами, шукаючи синів, що загинули за краче майбутнє народу. Цей час прийде, і це таке певне, як певним є те, що недаремно загинуло під Бродами в липні 1944 року чотири тисячі українців у боротьбі за Свободу.

Рисунок Мирона Білинського.

ЗУСТРІЧ З ПОЛОНЕНИМИ

(Репортаж з Дивізії)

Ні, це не могли бути большевики! хоч їх зовнішній вигляд був майже зовсім такий, як і всіх "істиних" полонених. Ті самі брудно-сірі підперезані мотузом шинелі, обмотки, подерті залишки чобіт та валянків. Та зате обличча! Ані сліду "общесовєтської" байдужості на все і вся, ані сліду типової тупости.

Ідуть рівними трійками у колоні, а коли наше авто минає їх ряди, оглядаються цікаво та привітно усміхаються.

А вже цей юнак напереді, що крокує рівним військовим кроком та веде цілу колону, якби не був сам полоненим але старшиною – це напевно українець. Чисто виголене обличча з малим вусом, погляд блакитних очей, спрямованих на нас, коли його минаємо – ні, це не большевик!

– Стій! – кричу до товариша за кермою – це напевно наші! –
Авто здержується. Вискаю та прямую в бік колони полонених. Коли зближуються на віддаль декількох метрів, на моє привітання підноситься цілий ліс рук та хор голосів здоровить "Слава!"

Моє передчуття не завело мене. Це таки свої!

– Слава, друзі! Звідкіля Бог повадить та як сюди попали? Хто ви такі?

Змішаний хор голосів відповів:

– Українці ... Галичане ... Перебіжчики з совєтської армії. Кілька слів, сказаних конвоїрові, одинокому наглядачеві, що з боку колони, попихуючи люлькою та розмовляючи із одним старшим дядьком з полонених помагає і колона стає.

Конвоїр сміється добродушно:

– Земляки, знайшли себе, що? Правда, який світ малий?..

Миттю оточують мене полонені чи пак перебіжчики. Цигарка, цей найкращий засіб нав'язувати контакту допомагає розпочати розмову.

– А ви мене по чим пізнали, що по-українському здоровите –
питаю. – На мені ж німецький однострій?

Дядько усміхається, затягуючись запашною цигаркою:

– Ale ж бо ви дивні! A ви нас як пізнали? В очі подивицяся – в серце заглянеш. Свій свого через дошку розпізнає!

– Кажіть же ж, як там у краю, розказуйте, що чувати, як вас сюди занесло!?

Запитання викликає повний замішання шум і гамір. Кожний тиснеться, кожний хоче перший розказати, докинути, запитати.

— Гов, хлопці, так не піде — розлягається різкий голос юнака, який провадив колону. Я говоритиму за всіх, а потім кожен може, як схоче, ще щось доповісти.

— Я сам з Рогатинщини, з фаху кооператор. Усі решта також з Галичини з різних околиць, з Львівщини, Станіславщини, Тернопільщини. Знаю, бо списував учора всіх для команди. Є тут декілька українців зі східних областей, а також кілька москалів, що там позаду йдуть.

Коли прийшли до нас червоні, зразу ж проголосили мобілізацію всіх мужчин від 18 до 50 років, все одно, здоровий чи каліка. Люди не йшли. Кличуть вдруге і втретє — люди не йдуть. Тоді понадждало до села НКВД в супроводі міліції та жидів. Кому вдалося — втік до лісу, кого вбили, як тікав, хто потрапив до рук, ось як ми.

Погнали нас через Львів на Перемишль, там переодягнули у це барахло, що на нас, та й дали "ружйо". Патронів не давали.

Звідтіля погнали вже далі більшими групами, по 1000 осіб. По дорозі десь за Ряшевом запитали: "Ну, хто стріляти вміє?

Зголосилося душ із 60. Тих відділили, а решті дали по два патрони, якийсь "младший" показав, як заряджати, а потім казали два рази бухнути Господу Богу до вікон. Буде ще раз дві години викладу про газ-маску, але дати її не дали. От вам і цілий вишкіл.

Так загнали нас до містечка Д., — це вже тут, у горах. Там розділили по полках та ротах, та так, щоб забагато "бандерівців", як це большевики всіх галичан називають, вкупі не було. По двох днях дали українцям по 120 патронів на голову (всі інші мали автомати) і — махай на "хront"! Ідемо ми сумні, невеселі на цей фронт та й думаем: якби б це втікти? Раніше не можна було, грозили, що, як хто втече, рідно розстріляють. Ідемо ми, а тут уже наші із цього "хrontу" вертають: "Ідіть, ідіть — кажуть — як вам пощастиТЬ, вернетесь завтра так, як ми, каліками..."

Прибули ми в окопи вночі. Ранком приходить наказ: "В атаку! Вперьод!!" Як це тобі вперед іти, коли сиплять німці вогнем та градом!? Аж тут ззаду політури з автоматами: "Вперьод, бандеровская сволоч!" Тут певна смерть, а там може пощастиТЬ, переведе Бог через це пекло, все одно, — пішли ми вперед. Що ж Вам багато розказувати, пощастило перейти через це все, а як там є самі знаєте. Може де й Ви самі на нас стріляли, хто його знає? Перейшло нас з нашої роти шістькох — а решта залишилась там у горах. Не побачать уже України!..

— А як там взагалі в краю? Опустив народ голову і руки?

— Чи опустив, питаете? О ні, про це ані мови! Певно, що жити тяжко. Але край кипить. Відділи У. П. А. (Української Повстанчої Армії) всюди активні і то в такій силі, що для боротьби з ними мусять

большевики вживати цілих дивізій. Наші мають і тяжку зброю, танки, гармати. Не дають червоним спокою ні в день ні в ночі. Напади на транспорти з боеприпасами, звільнення рекрутів це буденні речі. У половині вересня визволила У. П. А. коло Рогатина транспорт рекрутів з 900 душ. Це в нашому повіті; але всюди по цілій Україні злітають у повітря поїзди і склади боеприпасів, гинуть комуністи і поодинці і цілими відділами. Не зазнають вони в нас спокою!

— А яке тут у полоні ставлення до Вас, скажіть, не приховуйте, як з харчами, чи не голодні Ви?

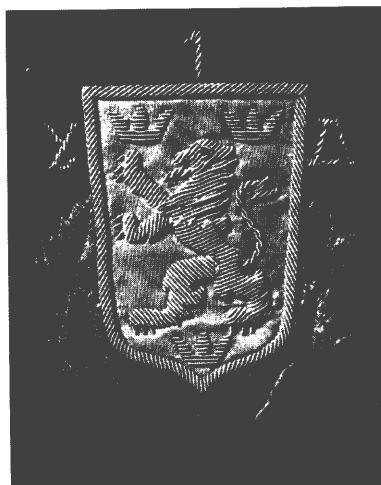
— Ставлення якнайкраще. Їмо те саме, що й вояки. Хліба маємо доволі. Трактують по-людяному ба, мало того, зовсім не як полонених. Бачите самі — нас сотка тут, а один вояк біля нас, та ще й я на чолі йду, мов офіцер який. А зрештою не думаю я в полоні віку вікувати.

— А що ж задумуєте? — питают.

— А чи ж не тільки Вам цю уніформу носити? Правда, хлопці, підемо до Дивізії?

— Підемо, підемо, щоби тільки взяти хотіли!.. загуло навколо, — не будемо в таборах віку доживати. Краєві на допомогу треба йти!

1944

В ЗАМКУ ГЛЯЙХЕНБЕРГ

— Тату, від кого ти маєш ту "Бозю"? — спитав мене недавно малий син, дивлячись на бронзовий прямокутний медальйон-іконку, що висить в хаті на килимі понад дивізійною відзнакою.

— Цю "Бозю", — сказав я, беручи в руку невеликий шматок бронзу — цю "Бозю", тато дістав на війні, сину. А від кого? Бачиш, я не знаю — але мені здається, що "бозю" дала мені така сама "Бозя", сам наш великий Бог і Хоронитель.

— Але це українська "Бозя", правда тату? — Я усміхнувся — Українська, може ні, але цей медалик-ікону зробили на Україні, давно-давно, коли нас ще не було на світі, в Києві ходили козаки, а Україна була вільна.

Справді, знавці, що бачили цей невеличий шматок бронзу, на якому видніє подобіє Святого Миколая, розповілі мені, що його зроблено мабуть в Печерській Лаврі, років тому із триста. Мені попала вона в руки, ні я отримав її якраз сім років тому, весною 1945 року на австрійській землі, коло колишньої славянської оселі, яка колись звалась як переказують "Князь", а яка тепер носить імення Гнас, коло замку Гляйхенберг, два тижні перед кінцем війни. Це було так...

*

— Лежи тихо, лежи тихо, не крутися — засичав ззаду за мною якийсь здушений голос — не бачиш, що як будеш підскакувати, то нас тут всіх зараз шляк трафить?!

Я ще більше втиснув голову під кам'яний мур і гірко, гірко пожалував за моїм щоломом, який замість охороняти тепер мою голову від відламків гранат, вистрілених з недалеко розташованого міномета, лежав тепер беззупче в стодолі десь в другій лінії. Не можна було вже відрізніти поодиноких вибухів. Большевицькі гранатометчики розізлились мабуть иенажарти і почали незвичну в цій порі канонаду таки зовсім на добре.

— Не підскакуй, холернику, щераз кажу — медалі і так не дадуть! — хріпів той сам голос позаду, голос поручника з "Шостого Відділу". Ми лежали всі шнурочком, кинувшись під мур замкового подвір'я, так як застав нас перший удар гранати, яку вистрілено з під самого замку, з віддалі не більшої за сорок метрів. Якраз на стільки були віддалені становища ворога від наших, які були розташовані в замку Гляйхенберг. Я, правду сказавши, зовсім не дивувався большевикам, що їм увірвався терпець, і що вони почали канонаду в білий день, точніше в само полуднє, на що звичай і права (щоправда, не писані),

позиційної війни аж ніяк не дозволяли. Хто видів починати пальбу гранатометів в 12 годин в полуднє, коли сонце гріє, а вояки втомлені нічним боєм сплять і лише стійкові та снайпери вигріваються на весняному сонці? Нормально, більшевики ніколи такої дивовижини не робили...

Нас лежало п'ятьох і то вже майже 10 хвилин, як ствердив я, поглянувши на годинник, на замареній болотом руці. Рівно п'ятнадцять хвилин тому, ми вийшли з густого лісу, що окружував майже зі всіх боків замок, минули малий фільварок, пробігли швидким кроком від фільварку через малу галечину, де на дереві прибито таблицю: "Увага! Ворог бачить!" і перейшли коло кількох могил під замковим муром. На могилах стояли білі березові хрести і на дощинках хтось незугарним письмом нашкрабав побіч прізвищ, слова: "Полягли за Україну в квітні 1945 року".

Ми не хотіли побільшати своїми особами числа могил, і тому ми, себто поручник з шостого відділу, другого батальону, два вістуни, один виздоровленець, що вернувся до частини і я, на причіпку – ще швидким кроком перескочили останнє лісне місце перед муром і почали бити в залізну браму замку. Власне, кажучи, це не було дуже потрібне, бо стійковий і так вже нас через якусь дірку зауважив, але ми почувались трохи глупо під брамою лише кілька десять метрів від ворожих становищ, що з трьох боків окружали замок.

Нарешті, брама відкрилась і перед собою ми побачили прохід між стінами воріт, за якими було видно широке подвір'я замку. Прохід застелено грубо килимами, на яких стояли в двох рогах брами два кулемети, коло яких розмостились вигідно стійкові.

Вони не були зовсім захоплені нашим прибуттям і один навіть пробурмотів щось на зразок: "Який вас чорт в само полуднє тут приніс..." Справді, пора до відвідин була зовсім неприродна і стійковий мав рацію. Але і він, побачивши поворотця з шпиталю, який вертався до частини, розхмурився і втішно заявив:

– А, то ти, Микола! Добре, що вертаєшся – нам нині в очі одного чотового розвалили... В сам раз буде для тебе місце... Муніцію маєш?

– Та, є – кислим тоном вицідив Микола – вказуючи на два патронташі з шістьма магазинками до машинової пістолі, яка теліпалась теж в нього на грудях.

– Є, і власне я маю охоту подякувати тому сукінсинові, що мене тоді помацав, що мене аж до шпиталю возили. Може він десь там сидить під замком...

– Нагода буде, не бійся – сказав на прашання підстаршина при брамі. А тепер скоком через подвір'я. Вони не люблять як швендятись за дня...

І тут власне жадоба помсти поворотця Миколи завела його задалеко і стала причиною цілої історії, яка тривала вже десять хвилин і не дозволяла нам піднести носа з кам'яного подвір'я замку.

Він став стрибати перший. Він вже підготувався і зняв з шиї ремінь машинової пістолі, щоб не заважала і схилився за муром... коли раптом Микола переклав пістолю до лівої руки, розложив металевий приклад, приложив його до плеча і виразно націлювався. З усіх боків почулися не то шепоти, не то вигуки:

- Дурню, дай спокій!
- Хочеш зачинати карузелю в білий день?
- Що робиш, тумане? Буде гранда!

Але Микола махнув тільки рукою до заду і проїджив через зуби:

- Я мушу. Я обіцяв, що першого, якого побачу - як вийду зі шпиталю...

Тишину весняного полудня прошила раптом тріскотливим криком коротка серія з машинової пістолі. Ми не мали навіть часу перевірити, чи були які успіхи Миколиного пострілу, бо відразу - почалось. Може кілька секунд тривала мовчанка, в якій розлягався ще відгомін серії, як вже повітря роздерла перша сальва большевицьких гранатометів.

- Джіїїїюю - бууммм, джіїїююю - бууууммм! - загреміло навколо нас. Миттю ми лежали на землі і з жадобою споглядали на внутрішне подвір'я замку, де під аркадами залога мабуть якраз готовилась до обіду, від якого мусів її відірвати несподіваний високок пімsti поворотця Миколи.

І так було вже десять хвилин. Відламки падали щораз ближче нас. Больщовики красно знали звідки впав стріл і виразно керували вогонь за зовнішнє подвір'я під мур. Я нагадав щораз про шолом. Зпід підкутих цвяхами черевиків моого попередника, що лежав передімною в рові одного з вістунів - потекло кам'яним рівцем щось темне. Я підніс на хвилину голову і побачив що його рука, яка тримала кріс, якось ненатурально перекривлена, а зап'ятки черевиків нерухомі. Я торкнув рукою його ніг - але він не ворохнувся.

Не було ради. Як що ми не хотіли лишатися разом з вістуном під муром, треба було ризикувати і стрибати одним духом тих кількадесят метрів, що ділили нас від стін замку. Я почув, як мені напливає кров до голови, а в грудях стає холодно коли я схилившись під муром прибирав вихідну поставу, таку подібну до постави змагуна на біговій доріжці.

Щось вдаряло зправа і зліва, щось шуміло в повітрі, а перед очима літали якісь замазані плями, коли я нарешті опинився на внутрішньому подвір'ї, між бородатими непоголеними постатями, роздягнених до половини оборонців, які перед коротким часом мабуть спокійно вигрівались на сонці, чекаючи на обід. Під аркадами стояли вже розставлені м'які фотелі, на круглому столі пишалась графська

порцеляна з коронами, і скло яке тепер тихо дзвеніло в такт гранатометних сальв.

— Хто то був такий мудрий? — гнівним тоном запитав якийсь зарослий як медвідь поручник, коли вже нас чотирьох (п'ятий залишився під муром) стояло в застеленій килимами пивниці, де в кутку примістився телефоніст. — То може, ви — звернувшись до мене — шукаєте матеріялу до фронтового звіту? То подібне до вас...

Але спричинник цілої авантюри, Микола не дав мені дійти до слова і витягнувшись на весь зріст зголосив свій поворот до частини і причини інциденту.

— Ага, — то вас знову кортить зафасувати ... з'їдливим тоном завважив поручник. — Ну, що ж — ціла забава ще триває. Беріть машинку і двох стрільців і гоніть на гору. Остапе — звернувшись він до другого старшини, що саме защіпував пояс з пістолею — покажи йому звідки їх найкраще досягти, а потім піди там з кількома під мур і кропни їм пару гранат "на успокоення". Бо інакше не дадуть наших гостей почастувати борщем зі свининою. Панове почекають? — звернувшись він глянтно до мене і поручника з шостого відділу.

— Почекаю, — але на горі! — відповів я, стрибаючи по два сходи, щоби наздігнати Миколу, який тягнув з якимсь стрільцем обвантаженим скриньками набоїв, кулемет по розвалених артилерійськими стрільнами сходах на поверх замку.

"Музика" все ще не вгавала. Видно, більшевикам таки рішуче не сподобався постріл Миколи, який може і поцілив когось важного. До гранатометних сальв долутились тепер уже і кулеметні черги і починалися обзиватись зправа і зліва сусіди. Заговорила фронтова лінія. Я чув, як внизу в пивниці настирливо дзенькоїв телефон. Штаб цікавився пальбою в замку Гляйхенберг.

Порозбивані вікна, потрощені футрини, повно румовища на підлозі. Де - не - де ще тримається якимось чудом оксамитна заслона, де-не-де ще висить на одному цвяшку роздерта стрільном фіранка. Книжки в золочених оправах порозипувані з високих шаф, на стінах поштамповани полотна старих майстрів. Це, що лежало розсипане на підлозі лише однієї кімнати могло б на ціле життя врадувати серце філятеліста, те, що біліло порозкидане в другій втішило б до безтями душу бібліофіла. В одній з кімнат, через які ми перебігали, білі кляївиши кількох фортечнів, шпінетів, гармоній. Ах, коли б так заграти!

Але тепер було не до того. Грає інша музика навколо замку Гляйхенберг, який вже кілька разів переходив з рук до рук, і який міг ще сьогодні знову змінити власника. Треба було старатись, щоби тому перешкодити. Микола мостиився якраз із своїм "другим стрільцем" в одному розбитому парапеті, де вони уставляли "М. Г. 42". З вікна було дуже добре видно круту балку під замком і протилежний склін гори, покритий густим лісом. На подвір'ї, під замковим муром лежав

нерухомий труп вістуна і далі в його чудно загнутій руці спочивав кріс. Я почув, як Микола голосно зідхнув і взявши від стрільця кулеметну стрічку, вложив її на своє місце в кулеметі, спрямовуючи одночасно дуло зброї в бік, звідки з проклятим "Джіїннинь!" вилітали советські міни. Перша серія була коротка. Кулемет загавкав у розбитій кімнаті і на хвилину заглушив у наших ужах всю музику бою, що розгорівся таки на добре.

Вже після кількох хвилин, добре націлені черги кулемета Миколи починали примушувати большевицьких гранатометчиків шукати інших становищъ.

— Шафа грає! — радів Микола.

Але ці черги звернули теж увагу ворга на самітне гніздо, так високо, на поверсі. Вже кілька прецизійних "дарунків" снайпера бзикнуло нам над головою, а по хвилині стіна за ним вкрилась мозаїкою дір від кількох серій з "Максима".

— Мацають... — сіпнув Миколу "другий стрілець". Треба давати ногу, бо зарубають!

— Треба, — погодився Микола.

Ми як раз зводилися до "тактичного відвороту" з-під вікна, на "заздалегідь підготовлені позиції" під вікном в черговій кімнаті і Микола тицьнув мені вже в руки одну скриньку з муніцією — коли раптом щось звернуло на секунду мою увагу. Між розкиненим баражлом на підлозі, матово заблестів шматок бронзового металю. Я підняв його і взявши в руку спинив на ньому уважний погляд. Це був виразно медальйон — ікона і нагадував мені зовсім певно наші святі образки, точніше святого Миколая. Я показав образ Миколі, який в міжчасі нерадий з затримки, намагався стусанами в мій бік приспішити наш відворот:

— Чо' ти крутишся, жлобе — брикай, і то вже!

Але я зворушеній несподіваною знахідкою намагався все таки звернути увагу Миколи на неї, і хотів йому конечно сказати, що то прецінь наша ікона, що то його патрон, що звідки він тут взявся, що...

Оглушаючий вибух декілька метрів від нас, розложив нас "пляцком" на підлозі. Кулемет, муніція і інше причандалля полетіло з наших рук. Лише в мойому кулаці залишився — затиснутий бронзовий образець Миколівого патрона. Я тримав його відрухово немов останню рятункову линву, що могла нам гарантувати спасіння з цього пекла, що відбувалось чудового весняного полуdnia.

Коли впав дим і порох з розбитого муру, ми ще лежали на землі. Ми розглянулись довкруги, і наші очі зустрілись, очі всіх трьох. Вікно в сусідній кімнаті, вікно, що виходило на другий бік узgіря не було вже вікном, а черговою дірою в мурі. Вікно, куди ми мали перейти і перед чим затримав нас...

— Той образок — сказав зовсім виразно і голосно Микола, немов кінчаючи нашу спільну думку.

*

Годину пізніше, коли вже бій остаточно затих, а під стіною замку готовано місце для кількох чергових могил, ми сиділи разом з бородатим поручником і Миколою на фотелях під аркадами.

— Шкода, що ти не лишаєшся — говорив Микола. З тобою, я був би певніший. Або, хоч залиши мені моого патрона. Але ні, він твій, і ти повинен його зберігти. Це ж український Миколай і хтось мусить його занести там, де йому місце. Правда?

*

І ось тому висить в мене над ліжком, коло дивізійної відзнаки ма- лий, бронзовий образець Святого Миколая, з староукраїнським написом. Знавці кажуть, що його походження виводиться з Київської Печерської Лаври. Прийде день, коли хтось занесе цей образець на місце і повісить його у Києві як подяку за врятування життя трьох українських вояків, в одному бою проти комуни, весною 1945 року. Може Бог дозволить зробити це мені. А якщо доведеться, то зробить це напевно цей малий, що сьогодні питає:

— Тату, а хто тобі дав "Бозю"?

Тепер ця іконка-медалік знаходиться в Архіві Митрополичної Канцелярії у Філядеельфії. (Див. лист Митрополита С. Сулика з дня 14-го червня 1990 р.)

Українська Католицька Архиєпархія

827 NORTH FRANKLIN STREET, PHILADELPHIA, PA. 19123
(251) 627-0113

Ч. 521-90 СВ

Канцелярія Митрополита

(У відповіді покликатися на повище число)

Слава Ісусу Христу

14-го червня 1990

Високоповажаний
Пан Олег Лисяк
Філадельфія, Па.

Високоповажаний і Дорогий Пане Олег!

Я дуже зворушений Вашим дарунком – металевою іконкою св. Отця Миколая воднораз з копією статті про те, як саме ця іконка, чи радніше Господь Бог за заступництвом св. Отця Миколая врятувала Ваше життя під час воєнних дій Другої Світової Війни. Високо ціню цей так дуже дорогий Вашому серцю і Вашій Родині дар і буду його зберігати в архівах нашої Митрополичної Канцелярії на свідоцтво грядучим поколінням Вашої пошани і довірія до Вашого Митрополита.

Запевняю Вас, що буду молитися до св. Отця Миколая, щоб він надальше заступався за Вами і Вашою Родиною перед престолом Всешишнього і вимолював Божої опіки, охорони від злого, помочі і доброго здоров'я ще на многі літа.

Благословення Господнє на Вас!

Митрополит

ЯК ЗАГИНУВ ДЕСЯТНИК СТАСЕНКО

Притерта, вицвіла фотознімка, що й довго носили в кишенні в портфельці. На знімці фрагмент березового хреста, на ньому дощана таблиця, над нею і під нею два вояцькі шоломи. Тлом для хреста залиснене узгір'я і білі хмаринки на ясному небі. Ось ця сама знімка, що ви її бачите нижче.

Я впізнаю цю знімку. Я впізнаю цей лан блакитного льону, цей хрест з двома шоломами і цю дощану таблицю. Коли мені показують її сьогодні, я впізнаю її: це знімка, що я сам зробив шість років тому, в долині коло села Гнас в Австрії, декілька кілометрів від замку Гляйхенберг, за який відділи нашої дивізії зводили завзятій бій і який переходив кілька разів з рук до рук. На дощці написано чужою мовою:

"Впали за Україну 15 квітня 1945 квітня десятник Стасенко, десятник Билюляк, гренадер Попович, грен. Баранецький, грен. Кунишук, грен. Самолюк, грен. Приходько".

Стасенко, Стасенко ... Я ж пам'ятаю це прізвище... Зараз, зараз... Як це було...

Третя сотня 29. полку, що нею командував сотений поручник Козак, лежала недалеко від села Гнас, декілька кілометрів від замку Гляйхенберг і місцевості Бад-Гляйхенберг - за які від початку квітня йшли важкі бої з большевиками. Сотня скривавилась і відзначилася особливо в бою за Бад-Гляйхенберг, втративши більше за 2/3 свого складу. За ці бої сотений отримав опісля Залізний Хрест першої кляси, хоч як німці не любили нагороджувати наших вояків. Сотня вже двічі ходила на підмогу залозі замку, коли заходила небезпека його оточення.

...Годі сказати сьогодні чи це було 8, 9 чи 10 березня,

Могила десятника Стасенка з квітня 1945 р.

коли сотня отримала наказ ще раз піти на допомогу замкові, який большевики оточили.

...Щойно сіріло і ранок вже був недалекий. Сотений дав наказ третій чоті зайняти малий фільварок Марієнгорн, що складався з кількох будинків і був розташований у лісі у віддалі яких сто метрів від замку. Разом з третьою частиною спрямував сотенний Козак відділ тяжких кулеметів, який мав після вибиття ворога з фільварку дати вогневе забезпечення третій чоті, що пішла з сотенным в акцію звільнення замку, що його з обох боків оточили були большевики.

Друга чета залягла як резерва в рові поміж замком і фільварком.

Чотовий третьої чоти десятник Стасенко повів своїх людей разом з командиром сотні на допомогу друзям, що їх оточили большевики, які залягли обабіч замкової брами. Усі його люди мали повернутись з успішної дії. Не судилося вернутись лише Стасенкові...

Нема часу думати перед боєм про небезпеку. Не думав напевне про неї і чutowий третьої чоти десятник Стасенко. Хто зна, про що думав Стасенко: може про блакитне море, а може про рідну Одесу?

В сірій імлі ранку, що вставав, розляглись перші черги ворожих "максимів" і постріли протитанкових рушниць, що ними був озброєний ворог, та черги автоматів...

Пам'ятаєте Гляйхенберг? Зелений ліс, білі мури замку, важкий зводжений міст і залізна брама, і кулемет що за нею. Ось, здається рукою подати, ось іще лише декілька кроків і вони, третя чета вже там під замком.

Нешадно б'ють ворожі "дехтярі" через дорогу, а ось вже і в повітрі перша ручна граната, ось друга, ось іще одна...

Граната за гранатою летить на шлях. Коли перша з них падає і крутиться коло поручника Козака, він робить те, що вчать усіх рекрутів усіх армій: треба вхопити її і відкинути в бік ворога де вона ї повинна розірватись. Це ж таке просте!

На відкинення другої гранати нема вже в Козака часу. Вона скочується по його раменах, грудях... Ще уривок секунди...

Чutowий третьої чоти десятник Стасенко лежить коло свого командира. Спокійно, наче на вправах, швидким рвучким рухом він хапає гранату і відкидає наперед себе. Вибух що стрясає повітрям годі відрізняти від всіх інших вибухів. Нема теж часу на подяку.

– Після бою подякую Стасенкові, – думає поручник Козак. – Життя мені врятував...

Ось вони вже на тому боці шляху. Ось вже ведеться рукопашня з большевиками. Ось вже Стасенко вхопився рукою за ворожий кулемет, намагаючись вирвати його з рук ворога, що заляг і націлюється на друзів, що якраз перебігають шляхом.

– Пусти, – хріплять той і другий намагаючись вирвати один одному з рук смертельне залізо.

Оглянися, Стасенко, оглянися! Бережись десятнику! Подивись там, за дерево!

Не дивитись вже чотовому третьої чети. Не побачить він вже замку, що залізною кованою брамою опирається ворогові, не побачить він і рідної землі. Автоматна черга скритого за деревом ворога прошиває ранкове повітря. Одна з останніх черг бою, що вже затихає... Застигає на цівці ворожого кулемета рука десятника Стасенка. Не встане він вже, не побачить, як за хвилину відчинеться залізна брама і вийдуть з нього друзі, не побачить вбитих в бою ворогів, не потисне йому з подякою руку командир...

* *

*

Останнім поцілунком в обличчя прощався сотений із своїм чотовим, що в бою за замок Гляйхенберг врятував йому життя. На руках приніс він тіло десятника Стасенка на командний пункт батальону. Подякувати за врятування життя завжди треба. Живому чи мертвому.

Десятнику Стасенко! Повертаючись на батьківщину, твої друзі проходитимуть коло самітної братської могили в долині коло села Гнас, біля Гляйхенбергу де лежить вас семеро. Залізний крок твоїх товаришів зупиниться над вашою могилою, а повітрям стрясне грімка сальва на Вашу честь, честь тих що на чужій землі як каже дощана таблиця на Вашій могилі впали за Україну.

А поки що треба повернути притертту, вицвілу знімку власникові. Він заховає її в портфельку. Нехай нагадує вона йому як, коли, і за що загинув десятник Стасенко.

Могила десятника Стасенка і шістьох вояків з 3-твої сотні 29-го полку Дивізії, які загинули у квітні 1945 року.
Фото 1970.

СКАЖИ НЕНЬЦІ МОЙ...

Фотографія мами автора.

конфліктах, а твоя хлоп'яча гордість не дозволяла тобі признатися до того.

"Поможи мені, мамо..." – так як тоді, коли ти безрадний стояв перед важким завданням і ніхто, ніхто на світі не зміг би допомогти тобі – крім неї.

І так ішли роки за роками, приходили щораз важчі, "недобрий хлопець" набрав вигляду ворожого поліцая, життєві конфлікти ставали щораз більш і більш скомпліковані, з малого хлопця ти став юнаком, а там і дорослою людиною?

А вона завжди була однакова, завжди та сама. Вона мама.

Вона не переносила вигляду крові, але завжди підбадьорювала тебе, коли вона завивала твої хлоп'ячі рани. "Мій син терпеливий, не буде плакати..." правили тобі за найбільшу підтримку і ти закусував зуби.

Вона так не розумілася на твоєму улюблена спорту! – а проте тихцем читала спортивні повідомлення і ходила навіть на змагання, на яких ти виступав, щоб бути ще більше біля тебе, щоб краще тебе розуміти.

Не завжди вояки вмирають із громким: "Слава!" на устах. Бравурний порив атаки, громкі вигуки бою, запеклість і завзяття кінчаються, і їх заступають важкі останні хвилини на цій землі. Духовники, санітари, медсестри, лікарі не одне могли б сказати про вояцьку смерть. Не громкі вигуки, не завзяті поклики, а тихе, останнє: "Скажіть ненці моїй...", або просте, звичайне: "Мамо..." завмирають на устах бойовика.

"Мамо..." – так як у днях, коли ти був ще маленький і приходив до хати з розбитим коліном або коли інший, більший "недобрий хлопець" розбив тобі носа.

"Мамо моя..." – так я тоді, коли так важко було знайти правильний шлях і вихід у перших життєвих

Вона боязлива, боїться всякої зброї. Але хто ж, як не вона зуміє винести на грудях револьвер, коли ворожі жандарми переводять ревізію в хаті і перевертають хату догори дном?

Вона ніколи не любить "політики", ніколи не декламує патріотичних фраз. Але вона готова стрибнути до очей навіть власному братові, коли він заперечив би те, що ти, її син, почитаєш і за що готов би йти і на ешафот чи – "до бою темної ночі..."

Вона нарешті дуже не любить війська і її зовсім не захоплюють бравурні марші, що їх грають військові оркестри, коли відділи проходять вулицями, а люди кидають квіти під ноги тим, що маршують. Вона стискає тоді в руці твою руку, її рука тремтить. Вона – знає.

Вона, мати, знає, що прийде той день, і ти підеш. Підеш, одягнеш військовий мундир і візьмеш в руки холодний металь зброй, твоєю хатою стане сіра казарма, а потім поле бою і стрілецький рів, а твій куток у хаті залишиться порожнім. Вона відведе тебе на станцію і намагатиметься не плакати. Вона все своє життя знала, що цей день прийде.

Перед твоїми очима лишиться постать, що стояла на площадці залізничного двірця чи на порозі хати, і ти вже ніколи не забудеш цього образу. В кишені вояцької шинелі в тебе заховане foto, і коли ви обмінюютесь з добрими товаришами найприхованішими переживаннями, ти витягаєш це foto із словами: "А це моя мама..."

Часто приходять від неї листи. У них говориться про все: про хату, про сусідів, про те, що листя в парку вже зів'яло, або що розквітли квіти в саду. І завжди, на кінці – останнє, невідкличне: "Вважай, сину, на себе..." А ти всміхнешся і думаєш: "Коли б Ти, Мамо, знала..."

Але вона хіба мусить знати? Напевно знає, бо хто ж інший міг би випросити в Бога ласку витримати фронтові дні, не втратити нервів у хвилину, коли затинається кулемет, а ворожі обличча ось лише вже на пару кроків; хто ж інший молиться за тебе, коли ворожі стрільна розриваються так близько, а ти лежиш втулений цілим тілом у пориту кулями землю? Лише вона, – та що вчила тебе твоєї першої молитви, що перевивала твої перші рани, що стояла завжди за тобою. І пам'ять про неї живу чи мертву не залишить тебе і в цій хвилині, коли прийде твоя власна, вояцька смерть.

То ж не дивуйтесь, що не грімким "Слава", не патетичним вигуком прощається бойовик із світом. Останнім словом, що кінчатиме все дочасне, буде завжди: "Мамо!.."

СПРАВА ДІВІЗІЙНИКА ЧУМИ

(Розділ спогадів з незакінченої повісті основаної на життєписі
сл. п. Йосифа Хоми)

— Хто тепер наступний, Улля?

Хвилина мовчанки, а потім поцукрований голосок фройляйн Уллі Швайгофер відповідає знуджено, під акомпаньемент шелесту перекиданих паперів:

— Ах, знову якийсь українець, знову "юкі кейз"...

Старшина CiAiCi Даглес О'Даннел з трудом і з нехіттю підводить голову з-понад свого письмового стола, відпроваждуючи втомленим і неохотним поглядом групку щойно переслуханих кандидатів на виїзд до Америки. Щойно почалася сьогодні щотижнева молотільня переслухів іміграційних кандидатів, а він уже втомлений. Слухати весь день цих історій, виловлювати цих людей на їх дрібних брехнях, розкривати їх неточності, розшифровувати недоладно фальшовані довідки праці, народження і тому подібне... О, до біса, і так цілий тиждень...

— Покликати? — усіжно питает фройляйн Улля, як завжди охотна до послуг, чистенька і завжди на місці. Даглес О'Даннел з подивом оглядає її сильну, виспортувану постать, білу блузку і модну зачіску. Ale ж і голову має ця дівчина, до біса! Хто ж би сказав, що вона стільки випила вночі в "Каса Каріока" на прогулянці до Гарміш Партенкірхен. І тепер вона порається коло актів і писальної машинки, ніби взагалі цілу ніч провела в своєму ліжку, а не нічному барі на випитці...

— Почекайте, хай оці вже вийдуть, — похмурим тоном відповідає О'Даннел, спираючи сивіючи вже скроні на твердому, могутньому п'ястку колишнього боксера.

Він дивиться з-під лоба на трійку, що спинилася розгублено коло порога, не знаючи, чи прощатися вже з тим непривітним паном, що впродовж більш години намагався змусити їх призватися до справ, до яких вони аж ніяк не хотіли призватися. В літах вже чоловік, у зеленій фуфайці, трохи молодша за нього оглядна жінка в береті і кількарічний хлопчина, стоять нерішено коло порога. Повірив, чи не повірив їм цей американець, що так похмуро розсівся за тим столом, що вони дійсно народжені у Тарнові, в Польщі, а не над річкою Нетеч під Харковом?

— Ах, геген зі, ідіте, льос, мах снел! махає неохотно рукою мистер О'Даннел і трійка зникає у вузькому коридорі будинку на Терезіен штрасе в Мюнхені. Чути ще їх кроки на стрімких східцях, а потім і це замовкає, так як за хвилину замовкне швидкий, гострий

стукіт закаблуків фройляйн Швагтофер, яка пішла привести вже наступного до переслухання.

— Я не дивуюсь їм, — думає старшина Сі Ай Сі, — що вони так хочуть їхати до Америки. А хто ж не хотів би? Ах, охотно сам кинув би сьогодні усе те добро в цьому чужому Мюнхені і знову дихнув оцим поганим, задимленим повітрям рідного Нью-Йорку!

Перед його очима стає в уяві могутня лінія хмародерів, спогади заплутуються в лябіринті автошляхів поміж Елизабетом і Брукліном, в його уях вибухає фонтаном крик мільонової юрби в ніч під новий рік на Таймс Сквері і він чує гудіння голосів десяток тисяч, що наповнили Медісон Сквер Гарден на боксерському матчі.

Даглес бачить осяяній тисячами свічок прямоуктник рингу, через хвилину йому здається, що він знову, так як колись, підійде до мікрофону, що звисає із стелі і за момент на всіх телевізійних екранах цілої країни побачать глядачі його міцну постать колишнього боксерського чемпіона, а тепер "промотера" і почують його голос:

— Лейдіс енд джентельмен!

— Ах, що вони ці ДіПі знають! — думає втомлений після нічної випивки О'Даннел. Для них, для тих дивних людей, що прибули звідкілясь із "Раша", чи як оці ті всі країни називаються, не все лише пустий звук. Вони не знають, що скривається за цією славною лінією хмародерів, яку вони побачать одного дня з моря, о, вони не знають величі цієї країни!

Вони й не додумуються величі просторів, розмаху потужних автошляхів, могутності водопадів Ніягари, спокійної естетичності Вашингтону, безмежних степів Аризони, сніжних вершин Скелястих Гір, мальовничості Каліфорнії, тишини малих фарм на Середньому Заході... Вони хотять лише ВІЙХАТИ, закінчити своє нужденне, безнадійне життя у цих дощаних бараках. А якраз його, колишнього чемпіона і промотера боксерів з Нью-Йорку, поставила доля на сторожі, щоб виловлювати іх дрібні фальшивки, боротися проти цих людей, що стільки пережили і які своє право на життя зберігають за цими дрібними фальшивками. Аж, він вже стільки разів намагався зрозуміти їх проблеми, але ж вони такі важкі... і такі неподібні до його проблем, до проблем "лютенанта" О'Даннела, який нудьгу і туту свою запиває пивом "Левенброй" по суботах у барі "Каса Каріока" в Гарміш Партенкірхен.

Даг О'Даннел стає з-за стола і вдивляється з вікна третього поверху в блакитну лінію альпійських вершків, що їх видно на обрію. Ще лише три місяці і він знову опиниться у гамірливих вулицях метрополії. Ще лише кільканадцять тижнів цього щоденного молотіння, цих справ і вже буде можна повернутись до нормального життя і залишити цей клятий "Мюнік". Хоч, таки пива трохи шкода, думає ліниво О'Даннел, а до його думки вривається привітний і службово офіційний голос фройляйн Швайггофер:

– Можна впровадити?

– Можна – кидає О’Даннел і в цій хвилині він ловить себе на думці, що він навіть не переглянув актів цього наступного ”Юкі” і він навіть не знає, як цей чоловік називається. Швидко, ледве повертаючи голову, він додає:

– О, міс Швайгофер, випитайте ви. Я опісля ... – він знову повертає голову у бік блакитної лінії гір на обрію і не бачить, як Улля вирозуміло киває головою, вже на порозі заки ще відкриті двері. Ах, діз Amerikaner!

– Заходіть, комен зі райн! – знову чути її голос, але на цей раз він такий гострий і непривітний, що О’Даннел ловить себе на думці: чи я теж так міняю голос, коли розмовляю з моїми клієнтами?

– Сідайте. – слухає далі поручник О’Даннел і він чує, як хтось відсуває крісло. За хвилину зачнетися така йому вже набридла дискусія. Він знає, яким голосом почне зізнавати переслухуваний, він знає, в якій хвилині задрижить його голос, він міг би присягнути, в якому моменті переслухуваний почервоніє, коли прийдеться витягати документи, він міг би закластися, що переслухуваний побіліє, коли після того до нього заговорить гостріше. Він все те знає, далі робить це Улля. У відповідній хвилині вже він прийме справу у свої руки.

– Прізвище? – сухо звучить голос фройляйн Швайгофер і у відповідь чує О’Даннел густий, звучний бас:

– Василь Чума.

Голос є незвичайний і звучить таким зовсім інакше, як голоси щоденних клієнтів. О’Даннел робить рух, щоб відвернутися і поглянути на незнайомого, але він ще здержується. Нехай!... Краще буде вийти несподівано із заглиблення вікна у відповідну хвилину і того басистого пришпилити. Але він вже слухає з більшим зацікавленням басового голосу.

– Народжений у Станиславові, Україна.

Ого, тут вже знову приде до дискусії між Уллею і переслухуваним – усміхається під носом О’Даннел. Завжди на тему цієї України постають балачки. Улля завжди твердить, що це або ”Полен” або ”Раша”, а ці дивні люди впираються до останнього, що це Україна.

Але дискусії тим разом немає. Мабуть соковитий бас і рішучий тон переконав місс Швайгофер, бо розпитування іде далі.

– Не одружений, – продовжує відповідати на запитання переслухуваний і в цій хвилині Даглес чує, як голос Уллі м’якне, і вона не то жартівливо, не то офіційно запитує:

– Не одружений? Вам же, – вона заглибується в папери, – вже добре по тридцятці і ви не одружилися? Чому?

– Не було часу – відповідає бас і О’Даннел присягнув би, що в його голосі чути насмішку. – Воював.

– Ах, справді? – вдавано дівується Улля. Ну, що ж, розкажіть, де ви воювали.

Ну, аж тепер почнеться, – думає О'Даннел. – Зараз він почне плутатись і треба буде самому перебрати цю історію. Вистачить з неї.

Голос переслухуваного далі спокійний, коли він починає:

– Ох. це не така проста історія, – він хвилинку стримується, немов для того, щоб набрати віддиху, а потім починає:

– Отже, спершу була польська армія... – і він починає розповідь про польсько-німецьку війну, про табір полонених, коли раптом Улля не витримує.

– Не про це, не про це! Скажіть краще відразу: ви служили в СС-ах, чи в УПА?

Хвилинка тиші, а потім голос починає знову, немов пояснюючи щось малій дитині. Мабуть він говорив вже це багаторазово – думає О'Даннел, слухаючи звуків спокійного голосу, що тлумачить фройляйн Уллі різниці між військовими формаціями. Раптом, він відчуває ніби укол іглою гостру думку:

– Звідкіля я знаю цей голос?

– Ви повинні краще знати різниці між чужинецькими відділами і німецькими СС-ами, фройляйн – дещо наспішово звучить голос. Ви ж німка, правда?

О'Даннел сподівався почути якусь гостру відповідь як реванш за іронію, що зазвичала зовсім виразно в голосі переслухуваного. Але ні, фройляйн Швайтгофер мовчить. Ах, коби вони знали! І цей дивний кандидат на емігранта і цей американський шеф! Ще й до сьогодні вона тримає заховану в шухляді чорну нараменну стрічку із срібним написом "Дівізіон Вікінг"... Той, що носив її колись, загинув десь у березні 1943 року далеко на чужому, ворожому Сході, під Харковом. Ах, коби вони знали!... Фройляйн Швайтгофер мовчить.

– А що ви робили перед війною? – відзвивається знову її голос, жили в цьому ... Станісляв?

– О, не лише там, – спокійно відповідає бас і О'Даннел вирішує, що це вже крайня пора, щоб вийти із заглиблення вікна. Нема, щоправда, драматичного ефекту, але чорт бери, я напевно знаю цей голос.

– Я, бачите, – немов збирається до довшої розповіді переслухуваний трохи їздив по світі, був дванадцять разів в Америці...

– В Америці! – вдаряє в вуха О'Даннела і він виходить з-під вікна, не дбаючи про втрачений ефект та кидає запит на своїй рідній мові:

– О, до чорта! А що ви там робили?

Коли він виходить на середину кімнати, він бачить як за столом напроти Уллі, якої постать виглялає тепер маленька і тендітна, сидить могутній великан, що трохи здивований обертає свої плечі в бік голосу. Переслухуваний робить пів обороту у бік старшини СіАйСі і несподівано відповідає:

– В Америці? Я там трохи боксував...

Секретарка містера О'Даннела пережила вже багато під час переслухань, що відбувалися у службовій кімнатці на Терезіен-штрассе. Чула плач переслухуваних, бачила як вони блідніють, червоніють, бачила як протягом кількох хвилин ламається людська душа, бачила як розбиваються кунштовно складені життеві пляни, пережила це й те. Але вона ніколи не пережила ще нічого подібного як те, що сталося в наступній хвилині і вона ще довго розповідатиме своїм довіреним знайомим у своєму баварському діялекті, присягаючи, що "дас гоб і вірклі гзен..."

Американський старшина Даглес О'Даннел підходить поволі до переслухуваного українця, Василя Чуми і дещо здущеним голосом промовляє:

— Станьте, гей ви, як вам там на ім'я!... а по хвилині стається ще щось дивніше.

Переслухуваний Василь Чума підноситься з-за стола на весь зріст і не звертаючи вже найменшої уваги на фройляйн, обертається у бік американця. Він стає раптом такий великий і могутній, що при ньому навіть О'Даннел стається меншим. Василь Чума дивиться довго прямо в очі старшини, а потім витягає свою руку назустріч витягненій вже руці американця.

— Даг, старий друге! Це ти, це дійсно ти?

А суворий, непривітний шеф фройляйн Швайгтофер раптом губить десь всю свою офіційність і його голос звучить зовсім так, як минулой ночі в "Каса Каріока", коли він гукає:

— Бил, ю сан-оф-е ган! Де ж ти був весь цей час?

Секретарка Урсуля Швайгтофер знає добре, що вона вже сьогодні не має що тут робити. Вона встає з-за столу і починає складати папери. Вийти самій, чи зачекати, поки шеф не скаже?

А ті два, ще й далі стоять по середині кімнати і їх запити і відповіді схрещуються, немов удари шкіряних рукавиць на боксерському ріngу:

— Бил, де ж ти зник тоді, на місяць перед змаганнями з Кід Ренджером? Я ж усе давно був підготовив, контракт був вже підписаний...

— Хіба ж ти не знаєш, Даг? Війна вибухнула. Я був тоді в польській фльоті. Це ж був останній рейс "Баторого"...

— О, Боже, о, Боже! — дивується Даг О'Даннел, — ти, Бил Чам, борець, що мав здмухнути славу усіх чемпіонів, той, перед яким відкрився якраз ріng у Медісон Сквер Гарден, ти, тут, сьогодні переді мною, партизан, "Юкі кейз"... Що було з тобою, куди ти бродив тих десять років, Бил?

— Довга історія — посміхається ніжно великан і кладе свою могутню долоню на рам'я свого колишнього менеджера. — Довга історія, Даг. Історія про вогонь і воду, про живих і мертвих, про кров

і про зброю. Як буде час, розкажу. Тільки знаєш, це справді довга історія...

... Довга історія, – снується думка Урсулі Швайтгофер і в її очах стають палаючі бомбові ночі, виринає звідкілясь чорна стрічка "Вікінга" і самітня могила під далеким Харковом. Засніжені поля, чорні спогади і останній день програної війни.

...Довга історія – історія приходить спомин до "лютенанта" О'Даннела. Чорний День Перл Гарбору, вишкільний табір в Нью Джерзі, небезпечний рейс конвоєм до Європи, "Ді-Дей" на пляжах Нормандії, бої, переслухання полонених і повоєнні руїни у збомблениму Мюнхені.

...Довга історія, – надлітають спомини до старшини Дивізії і бунчужного УПА, Василя Чуми. – Кривавий липневий день під Бродами, далекий табір полонених за Кавказом, партизанські ночі у Карпатах, довгий рейд зі зброєю крізь пів Європи, остання повстанська пісня при похідному вогнищі, переїзд через Дунай, альпійські гори і, нарешті, табір ДіПі в Міттенвальді. Довга, справді довга історія.

– Ах, так, – звертається до секретарки О'Даннел, – фройляйн Швайтгофер, підіть, будь ласка вниз і попрохайте капітана Голдстейна, щоб не давав мені сьогодні більше справ, або ні, я сам піду, я йому скажу, він мусить зрозуміти, звертається О'Даннел до великанів, що стоять ще далі на середині кімнати й з усмішкою глядить на давнього друга. Я зараз...

– Світ малий, – мелянхолічно стверждє Улля, накладаючи перед дзеркалом капелюшок і підкреслюючи карміном лінію губ. – Але як це можливе, герр Чума, що він знає Ваше прізвище, як Бил Чам?

– Прочитайте мое прізвище по англійськи, фройляйн, – відповідає з усміхом боксер, сідаючи на крісло і витягаючи цигарку. Тоді вам все стане ясним.

До кімнати впадає задиханий О'Даннел.

– Все в порядку, все в порядку! – він майже співає вже від порога. – Сьогодні є день! О, ви не розумієте цього, місс Швайтгофер. Він знає Нью-Йорк, розумієте? Він боксував у Медісон, він ходив пінад Гадсоном і він був ... він був мій хлопець! Мій хлопець! Май бой, ю андерстенд? Я провадив його через джунглю нью-йоркських боксерських ракетирів. Я хотів зробити з нього чемпіона світу... А тепер, він приходить тут як український партизан... Ах, ця війна, ця війна!

– Вип'єм? – витягає з письмового стола пляшку і чарки О'Даннел. – Ясно, що вип'єм. Ні, ні, не багато, я на службі... І ви, Улля, напийтесь. Мусите, це мій великий день: я знайшов моого хлопця, моого найкращого хлопця... того, що мав бути світовим чемпіоном – Білл Чам.

Улля надягає плащ і складає ще дещо і чує загиблених у розмовах старих друзів:

— Впорядку, впорядку! Але яким чудом ти попав з Нью-Йорку, з того польського корабля поміж українських партизан? О вибач, я знаю, я знаю...

— Нічого ти не знаєш, — відповідає бас Чуми. Бо і звідки, ви американці можете це знати? А ось, зараз дізнаєшся...

— Ауф відерзеген, — прощається з порога Урсуля Швайгтофер. Ауф відерзеген, герр Чума, со лонг, містер О'Даннел. На все добре!

— На все добре! — відповідають згідно два голоси, баритон і бас і фройляйн Швайгтофер прощають два розсіяні погляди.

За хвилину, вже на порозі Улля Швайгтофер чує спокійний звучний бас Василя Чуми — Билла Чам:

— Бо то, бачиш, Даг, май бой, почалось ось так...

O. Лисяк в карикатурі Ека.

"ДІВІЗІЯ МЕНЕ ПЕЧЕ"

Він кашельнув, торкнувся рукою своїх грудей, легко постукав себе в місток і запитав:

– Котрого це сьогодні?

А коли почув відповідь, що це 17 липня, він легко посміхнувся і торкаючись ще раз своїх грудей, сказав стиха:

– Чек-а-й! Зашивидко цим разом. Твоя "річниця" ще не прийшла.

"Він" – це мій товариш праці, людина віці десь по тридцяти, один із тих, що про них ми звичайно кажемо: "О, це ще молодий чоловік", один із тих, що закінчили середню школу якраз десь перед 1939-м роком, почали студії за большевиків, продовжували їх за німців, потім попали у воєнний вир, а згодом прийшла еміграція, табори, Америка, праця тут і там... Вони їздять тепер модерними автами (мій товариш має Форда "Фейрлайн 500"), вміють висварюватися що найменьше в п'ятьох мовах, знають усе, починаючи від тригонометрії, а кінчаючи на спорті, або навпаки; одружитися – їм якось дотепер "не було часу", одягаються по-модному, так, що на вулиці ви не могли б їх відрізнити від першого з-краю американського "гая", і взагалі, не дають "наплювати собі в кашу" в ніяких умовах і никому.

Я не знав про що мова і щойно по хвилині, коли він ще далі тримав руку на грудях, я нагадав переоране чимось його праве рам'я і діру під правою пахвою та другу діру, що починалася по правій стороні грудей і якої вилету не було. Це я зауважив, граючи якось у теніс після праці. Ми поскидали сорочки, примушенні до того горячим пенсільванським сонцем. Я нагадав це і запитав:

– Ви ... з котрого полку, друже? А це – Броди, чи Гляйхенберг?

Ми ще не говорили дотепер на ці теми. Не всі люблять згадувати ті часи, не з усіма ще й тепер варто про це говорити.

Він обернувся в мій бік і сказав:

– По правді, то ви повинні всіх наших знати. Ви ж писали... А я ~~30~~-го. Тяжка сотня. Про це розкажу потім. Це – Дівізія мене пече.

УВЕЧОРІ НАД САСКЕГАНОЮ

Вечором, коли навіть пенсільвенська спека стає менш докучлива, і коли тягне трохи холодом з-над широкої річки Саскенганни, коли з другого її берега миготять світла і через шість мостів понад рікою безперервним шнуром тягнуть кудись в оба боки авта, можна знайти тихий кут на кам'яній набережній і поговорити та запитати про значення слів "Дивізія мене пече..."

— Ви питаете, що це значить? "Твоя річниця ще не прийшла?" Бачите, сьогодні щойно сімнадцяте липня... О, то я ще не ранений. Сімнадцятого ми маємо ще всі наші кулемети, ми, тяжка сотня і всі хлопаки, ще вкупі. "Це станеться щойно за пару днів, коло Підгірець, під хатою... Щойно тоді я отримав цей "дарунок" від чубариків, дарунок, що його ношу в грудях тринадцять років. Якраз тринадцятка.

Я не бачу обличча оповідача, алечу по голосі, що він посміхається. Блимає червону вогник цигарки, яку він перекладає в ліву руку і чую знову легкий стукіт його пальців по грудному містку.

— "Дивізія мене пече". Завжди серед літа, якраз десь так у річницю, коли ця куля забрила у мої груди і застряла на цаль від серця, — ось тут, — вона мене пече. І я тоді кажу: "Дивізія мене пече". Куля не дає забути пощо я пішов тоді у липні під Броди, не дає забути тих, що післиали мені її — цю кулю.

Саксеганна плеще об кам'яний берег, на якому сидимо у темряві. Часом проріже широке темне плесо моторівка, засвітить прожектор авта, що проїжджає через Фронт Стріт понад нами. І знов тиша.

"НІЧОГО ОСОБЛИВОГО"

— Що було особливого того дня, ви питаете? Та, нічого такого. Правда два дні передше було щось особливе. Падав дощ. Ну, а ви хіба знаєте, що як на фронті, в окруженні, падає дощ, тоді ворожі літаки не літають і можна пробиватися з кільця без турбот про вогонь згори. Згори, коли падає дощ, не чіпають, ви дбаєте лише про ворога спереду і з - заду та з обох боків. Згори не стріляють.

Почалося від того, що ще в окопах я забрав одному з мерців плащ — палатку. Один з наших дістав кулю з самого ранку просто в чоло. Навіть не мав часу здіхнути. Так, як був прикритий плащем від дощу, звернений у "московський" бік, так і присів — мертвий. Трупові не потрібна вже палатка, а ховати його не було вже часу... Я стягнув з нього цю палатку, хоч кажуть, що не треба забирати мерціям їх

власності, бо це не віщує нічого доброго. Але дощ так розпадався... А йому вже дощ не міг пошкодити. Ось і все "особливe" цього дня.

А куля? Ну що ж, ви знаєте, як це було, ви стільки вже про це писали: Десь під Підгірцями ми нарвались на чергове кулеметне гніздо Максимів. Стара байка: ми, або вони. Треба було перейти через них. Шістьох нас мало вистрибнути з - поза хати, викинувши гранати. Двох нас вистрибнуло, чотирьох залишилося за хатою, а з боку другий кулемет як жарне! Той, що вистрибнув коло мене, зразу впав, дістав у саму голову серію з Максима. Думаю, що ця куля, що тепер сидить у мене тут - під серцем, прошила перед тим моого товариша. Потім, перешла через мое праве рам'я, правий бік, не зачили легенів ні ребер і затрималась під містком - ось на три пальці від серця... Ну і сидить і сидітиме, - хіба...

ОДНА РУССКА "ПУЛЯ"

- Ні, я не дав її витягати. Не мали часу цього зробити лікарі в польовому лазареті, не зробили цього опісля у шпиталі: заблизько серця, казали, сидить. Так і сидить. Коли іхав до Америки, питали, чи везу яку амуніцію. "Одну русску кулю", сказав я і показав рентгенівську фотознімку. Засміялися і пустили: мене і кулю.

- Чи дав би витягнути? Може, як хотіли б забрати до музею. - Знову чую по голосі у темряві мій товариш посміхнувся. Але витягнули, коли б знаття, що зможу ще раз заладувати її в дуло кріса і послати "назад". Але добре зміряв би, поки послав би її туди. Цим разом вона не затрималась би на половині шляху.

А тепер вона сидить у мені. Сидить і пригадує. Особливо в липні. Може це вплив гарячої температури, а може вона ... сама "знає", коли її річниця, коли вона, дурна русска "пуля", попала в груди українського вояка. Ну і тоді я кажу: "Дивізія мене пече!"

В не одній країні світу, в не одному місті, на не одному континенті у ці гарячі липневі дні відзываються, щемлять московські кулі чи відламки московських гранат, що застригли у тілі українських вояків у липні 1944 року під Бродами. Нагадують, не дають забути, щемлять, печуть у ранах. І може тоді колишні вояки з-під Бродів посміхаються так, як мій товариш і промовляють стиха до себе: "Дивізія мене пече..."

І обіцяють відплату за бій, в якому згинули тисячі їх товаришів, що своїми грудьми боронили рідну землю перед московською навалою.

1961

ДІЕНБІЄНФУ ПІДДАСТЬСЯ ЗАВТРА

(Оповідання нагороджене І-ою премією літературного конкурсу
В-ва "Київ")

- Не стріляй! Не стріляй, дурню!
- Я не можу... Я не можу, П'єр!
- Ферфлюхт, Петер! Заткай того героя!..
- Вотта гел, хлопці!.. Чи ми справді?..
- Що далі, Петре, куди нам?..

"Джінь-нь-нь- джінь-нь-нь", – чути бзикання смертоносних джмелів, як лише трохи піднести голову понад землею, хихотять в повітрі один по одному набої, що вилітають роз-по-разу від становищ в'єтмінців. Темряву ночі роз'яснюють яркі жовті світла ракет, які помаленьку злітають з темних хмар на поорану вибухами стрілен землю, у болотнистий хаос, серед пірваних кільчастих дротів, і тоді трасуючі рожеві й зелені смуги кулеметних черг бліднуть.

Сержант П'єр, до якого спрямовані задихані вигуки, не відповідає. Він робить ще кілька рухів по болотнистому поземеллі, відкидає від себе якесь пошматоване кулями туловище й опиняється в глибокому, повному болота рові: Лише хвилинку триває, поки він знову виринає на поверхню.

– Сюди, сюди! Швидше, швидше! – задихаючись, півголосом кличе сержант убік громадки, що прилягла в болоті кілька метрів від рова.

Одна за одною стрибають темні постаті в яму. Після того, що діється там, на поверхні, знайдений сержантом захист видається певним пристановищем тиші й безпеки. В горі шаліє фурія ворожого вогню. Час-до-часу запацкають кулі у болотнистому обриві коло бруствера окопу, але позатим у рові спокійно. Чути лише приспішенні віддихи.

– За годину-дві, коли все успокоїться, я піду на розвідку, – озивається той самий голос. – Згода, мон лютенан?

– Згода, Терно, добре! – відповідає інший голос, втомлений і слабий. – Ох, моя рука!

– Вартуеш перший, ти, Гансе, – півголосом кидає наказ сержант.

– За дві години збудиш мене і поручника. Тоді він вартуватиме, а я піду. О шостій.

– Угм! – відповідає горляний голос.

Тиша, приспішенні віддихи переходять в сопіння, а там і в хропіння. Нагорі, над ровом, реве всією силою концентричний обстріл поля.

Минають години.

*

В передранковій імлі, з-поміж болотнистих, розритих пагорбів від становищ форту "Ізабель" доходить трісکіт кулеметів і глухі вдари гранат. Ву-вуум-м-м, ву-вуум-м-м, скандують басовими акордами мелодію далекого бою вибухи. Артилерія вже втихла, і всі четверо, що сидять у рові й прислухуються до відгуків далекого бою, здогадуються, як гаряче тепер тим в "Ізабель". В уяві виринають такі знайомі і від місяців відомі картини того, наступає тоді, коли перед брустверами ровів перестають виростати чорні гейзери артилерійської підготови і в імлі, з того, що колись було рижовим полем, а тепер з'оране тисячами кратерів, підносяться скілені постаті і проскаакують щораз ближче, ближче, між стовпами дротяніх загород. Кулемети спочатку ще захлистуються короткими чергами, а потім зближуються горляні, ненависні, як гавкання собак, вигуки "вмирайте, французи!" і сірі тіні підбігають ближче. Треба відкласти кулеметний приклад... Зубами витягається затички гранат, відрепетовується пістолі, береться спертій об глянисту стіну окопу карабін з насадженім бағнетом... Постріли вибухають ще тут і там, з мряки, що просто над головами, появляються над окопом замрячені постаті вояків В'єтнаму. Наступає метушня, чути тяжкі віддихи, стогн, десь вирветься ще один другий вибух ручної гранати...

В думках тих, що в рові, нема вже співчуття для тих, що в "Ізабель". Вони просто вдоволені, що вони тут, в цій забутій траншеї, якої якимсь чудом не відкрили ще розвідчики В'єтнамців. Вони такі втомлені. Щодня, щодня, щодня те саме: жахливий невпинний вогонь артилерії, що вже другий місяць сиплеється на їх голови, безупинні людські маси, щоранку те саме "вмирайте, французи!", що надходить із сірої мряки перед окопами, щовечора передачі на всіх мовах, в яких закликають їх, вояків Чужинецької Легії перейти на бік В'єтнаму. Вчора говорили навіть якоюсь слов'янською мовою, не казав П'єр Терно?

Очі вартового намагаються пробити смугу мряки на передпіллі окопу. Там, з-поміж розритих гляністих вирв, з-поміж сірого хаосу поломаних стовбурів дерев, порозкиданіх скриньок від муніції, з-поміж прикрого сопуху тіл у розкладі, має надійти сержант П'єр Терно.

П'єр Терно, найкращий підстаршина чоти. П'єр Терно, який називає себе якимсь іншим, довшим іменем.

...Зараз, зараз, як це було... – думає поручник Віктор Аппає, розглядаючись по порожньому, замряченому передпіллі. Навіть у

цитації, яку прислали три тижні тому до батальйону називали його тим другим, довгим іменем, стверджуючи, що "сержант П'єр Терно виявив геройську відвагу і поставу, гідну найкращих синів Ле Гран Насіон." "Але ж він не є француз", – стверджує Аппре, і приходить до переконання, що вислів "найкращі сини Ле Гран Насіон" не такий то дуже й щасливий, коли ніхто, здається, не знає якої національності П'єр Терно. Хіба цей малий, чорнявий Андре, той самий, що тепер у своєму стомленому передранковому сні скилився на рам'я грубого капраля Ганса, як йому там...

Тиша. На передпіллі скиглять-посвистують якісь пташки. "Цікаво, звідки тут пташки", – дивується поручник. Невже вони мають тут свої гнізда – серед того болотяного пекла?

Обличчя трійки, що спить, на дні окопу, сірі, обважнілі й утомлені, покриті щетиною, грязюкою, застиглим потом і кров'ю. Це все, що залишилось від патрулі, яка чотири дні тому вийшла з "Ізабель", щоб прослідити передпілля та визбирати що можливе з вантажу збитого вогнем ворожих зеніток літака, який упав між лініями.

Вісъмох з патрулі залишилось там, посеред "нічієї землі", посеред того хаосу, на який тепер упала плахта мертвої мовчанки, але яка ще дві години тому була пеклом. Пеклом, в якому черги світляних набоїв, удари гранатометів і жовті та зелені ракети творили жахливу феерію, серед якої ті, що вигукують "вмирайте, французи!" розстрілювали решту патрулі. Вісім з них залишилося там, серед того мовчазного простору, і лише чотири добились до цього забутого окопу. Чотири, плюс п'ятий, американець пілот розбитого літака, що чудом залишився живий серед руїн своєї машини.

"Ганс, Андре, я", – думає поручник Аппре, – "американець, і Терно, сержант П'єр Терно, який повинен уже повернутися з розвідки. Мряка незабаром піднесеться".

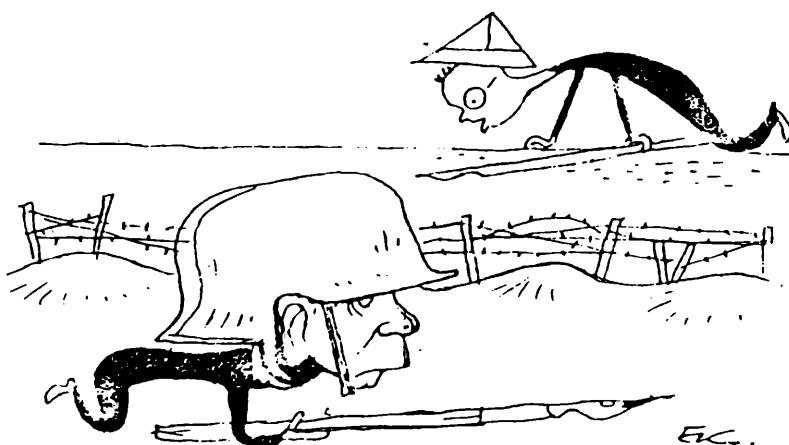
"П'єр Терно", – повертається знову думка до сержанта і поручника бачить в уяві велику постать сороклітнього мужчини з виполовілими синіми очима, повільними рухами селянина і незgrabними, сукуватими пальцями рубача. Ale повільні рухи П'єра стають блискавичні, коли він вахлярем, з бедра обсипует ворога чергами з автомата, сині очі сірють, коли він стоїть на чатах, або коли він повторює важкий до виконання наказ, а важкі руки стають руками штукаря, коли затнеться кулемет і треба в бою його справити. Тоді завжди хтось гукає: "Терно, Терно!" і він спішить повільними кроками, які мають в собі щось із швидкої повільності слона. Чи може – степового тура?

Щось ворушиться серед сірої мряки. Ні, здається, ніхто не йде. Аппре напружує слух. В мряці не можна ще нічого бачити. Видно тільки близчі стовбури дерев з поломаними гиляками. "Десь я вже

то бачив", – згадує Віктор Аппає... – "Ах правда, такі були колись декорації до "Макбета"..."

...Але ні, щось таки ворушиться. Ось почув уже й американець. Він кладе палець на уста і помалу підводиться, беручи в руки свого автоматичного Стена. Щось ворушиться, просувається в імлі. Легкий удар чоботом пробуджує й Ганса, а за хвилину друг сержанта П'єра, малий чорнявий Андре стойть уже разом з іншими коло бруствера. Він не має навіть часу поправити перев'язки, яка спадає йому з пораненої відламком літки.

Шерех, що доходить з передпілля, стає зовсім виразний. Капраль Ганс Шредер впихає обойму у свій автомат, а голосне "кілік"

"Шерех, що доходить з передпілля, стає зовсім виразний".

замку, що хватает в сталеву раму обойму, розноситься серед завмерлої тиші, як удар батогом на цирковій арені. Андре повертається гнівним рухом убік Ганса, палець на його устах тримтить...

У напруженій тиші чути лише свистіння-скигління пташок. В їх ритм вмотується ще якийсь інший посвист.

Дивіться на Андре, дивіться на нього! Ось він опустив вже свій автомат, його губи складаються до свисту і з них виходить зовсім подібний до того, що надлетів з передпілля. З мряки чути притишений голос. Що він говорить? Яка це мова?

– Я, Петре, я, ми тут? – відповідає легіонер Андре і, зловивши на собі погляд старшини винувато додає по-французьки:

– Ну завон ici, П'єр, ici...

Ах, хай уже говорять, як хочуть, – шибає в голові старшини. – Чорт з ними! Хайби лиш цей П'єр був з нами! Коли він з нами, все стає якесь інакше.

Сержант Терно вже над окопом. Він важко просувається по краю бруствера і зсувується по глинястому березі. Калюжа на дні окопу лише трохи розбрискується, коли він зіскакує в траншею.

Він весь мокрий і заболочений, і важко дихає. З подряпаних дротом рук тече кров. Він провадить швидким поглядом по всіх, що в окопі, і його виполовілі очі на хвилину наливаються теплом, коли його погляд спиняється на обличчі його друга Андре, але потім знову нерухоміють, зустрівши погляд поручника Аарає. Сержант ледве слідно випростовується, а його рука підноситься до шолома.

– Ах, лиши це, Терно, лиши! – махає рукою Аарає. – Доповідай!

Але Терно не зразу виконує нетерпеливий наказ. Він спершу завиває замок автомата у витягнуту з кишені хустинку, потім обережно спирає його об стіну окопа, далі здіймає з голови шолом, відслонюючи лисіючий череп, і перекладає затканий за пояс американський пістоль до кобури при поясі, закриваючи перед тим безпечник.

Аарає вже не нетерпеливиться. Він уже привик до того і знає, що сержант має рацію. Він же мусить по-господарськи опорядити своє озброєння, а щолиш тоді... Поручник жде терпеливо, коли сержант витягає з нагрудної кишені коробку чорних як смола "Гулюаз" і, затягнувшись димом звертається по-службовому вбік старшини:

– Пардон, мон лютенан... Ви розумієте?

– Розумію, – невиразно усміхається Аарає.

– Можемо сісти, – відповідає сержант. – Не треба вартувати всім.

Вистачить один. Там тепер буде спокій.

– Ваша черга, – звертається поручник до американця. – Юр терм. Андерстенд?

Пілот киває потакуюче головою і відвертається вбік передпілля, але він теж чекає на те що скаже розвідчик.

Глухі вибухи збоку "Ізабель" увірвались. Ще десь бахне окремий постріл, а потім знову тарахкотять кулеметні черги. Б'ють по втікаючих. Чвірка, що присіла на дні окопу, підносить голову:

– Щераз відбили, – мимрить капраль Ганс Шредер. – "Ізабель" тримається!

– Вже недовго будуть триматися, відбуркує під носом сержант, який саме вирівнює рукою шматок глинястої землі на дні окопу між заболоченими черевиками.

– Скажи, що знаєш, Петер, – знетерпеливився грубий Ганс. – Ти ж не говориш на вітер, дас вайс іх, я знаю.

Сержант глядить в очі німця гострим поглядом:

– Варте маль, Ганс, зажди, ще дізнаєшся, не бійся, часу досить!

— Говори, П'єр! — м'яко звертається молодий старшина тоном, яким говориться до "більшого" брата, коли не хочеться його розгнівати.

Голос сержанта вже спокійний і віддих рівний після останніх фізичних зусиль. Сірий дим цигарки, мабуть, дав йому, налоговому курцеві, велику насолоду. В голосі його нема нічого крім професійного спокою, коли він починає:

— Я зустрів патрулю... — він витирає болото з заболочених губ, — нашу патрулю, з "Ізабель".

Десь високо над ними у сірих хмарах, які торкаються верхів'я горбків, що переходять у джунглю, дрібно бренить літак. Його не видно, але той звук нагадує про світ що десь там далеко, поза тим розстріляним болотом, поза вогневим перснем дивізії Во Нгуен Гіяпа, поза сотнями кілометрів джунглі...

У віддалі кількасот метрів затахкали, немов захлистуючись кашлем, протилетунські гармати. Сержант продовжує:

— Завтра вже не будуть стріляти, — сказав він повільно, кидаючи на землю малесенький недокурок.

— Скажіть нарешті, П'єр, — знeterпеливився поручник. — Я вислав вас у розвідку на те, щоб чогось довідатись, особливо, де ми є та як нам вилізти з цього болота, а не на те, щоб ви бавились у пророка, ном ді Діє!

— Гаразд, гаразд, мон лютенан, якщо вам так спішно, — відповів сержант. — Ось вам моя правда: піддаємось.

— Піддаємось? — вигукають майже одночасно всі чотири, навіть американець відвернувся плечима до передпілля.

— Піддаємось? — бренить чимсь фальшивим у голосі капраля Ганса Шредера. Він боязко оглядається, чи не зачув цього тону хто з його товаришів.

— Піддаємось! — жах пробивається у вигуку Андре, чорнявого сержантового приятеля. В його очах пролітає якийсь блиск.

— Піддаємось, сиррендер? Кому? Тим брудним дідам? — скривлює своє обличчя пілот. — З тим всім, що ми вам тут наскидали? О, но!

Аппре мовчить. Він занадто втомлений. Своєю дворічною участю у цій "брудній війні", двома місяцями облоги, геройством де Кастрі, відповіальністю. Він навіть вдоволений, що не йому, але цьому великому слов'янинові довелось подати цю вістку.

— Піддаємось! — щераз повторив сержант. — Чого дивуєтесь? Хіба ще ніколи не піддавалися, правда, Ганс? Хіба ви чекали чогось іншого?

— Сказали тобі щось більше ті з патрулі? — питаете Аппре. —

Зрештою, що більше можна сказати?

— Вони йшли повідомити тих з "Габріель", щоб там усе понищили перед кінцем. Документи, чи що, поки піддаутися. А ми... ми зробимо те, що скажете ви, поручнику.

Аррає морщить брови. Мабуть, знову заболіла йому поранена рука.

— Орієнтуєшся, Терно, куди пішла ця патруля? І — де ми є?

— Вони вернулися до свого форту. Казали, що мають досить. Не хотіли пробувати, а радше ризикувати.

— Ризикувати, чого, сержант? — паде запит. — Чого ще можна пробувати?

Замість відповіді сержант починає креслити тріскою на болотистому дні окопу якісь риски і лінії. Всі голови схиляються. Американець теж нахиляється з-над бруствера.

— Форт "Ізабель" тут, — вказує сержант тріскою, яку тримає в подряпаний і покривалений руці. — Там "Габріель", а ось місце, де ваші пілоти скидали вантаж, — звертається вбік американця, який потакує головою. — Ці два горбки і шлях між ними зайняті в'єтмінцями. На горбках становища їх артилерії. Ті з патрулі добре це знали, бо вони під обстрілом з тих горбків. Туди підвозять цією стежкою амуніцію. По обох боках стежки густа джунглья.

Зенітки замовкають. Ще часом гавкне якась.

— Ніде нема так близько джунглі, — сержант випростовується і обкидає поглядом своїх слухачів. Мовчить.

Десь у горі, у хмарах, знову бринить літак і пілот спрямовує туди свій тужливий погляд. За годину цей Джов угорі буде в барі у Ганою, Ах, гаддем!..

— Ми тут, — вказує трісочкою сержант. — Під прямим обстрілом тих, що там на горбках. Якщо мряка піднесеться і вони зауважать нас у цій дірі, то вони можуть нас викинчити ще перед офіційною капітуляцією. А може вони ще не знають, що старий хоче піддатися? Ми ось тут. Десять хвилин від стежки в джунглі між двома горбками, на яких сидять артилеристи Во Нгуєна. Все.

Аррає підносить втомлений погляд на сержанта. Також і погляди решти немов шпильками вдаряють в його губи.

— Ну, і що, Терно? Що ти думаєш?

Сержант витягає цигарку і швидким поглядом перераховує решту цигарок в коробці. Шість.

— Що думаєш, Петер? — повторює питання поручника капраль. — Чи можливо?..

— Можливо — так. Але напевно не можна сказати, чи можна перейти. Трьох, чотирьох. Може п'ятьох, — додає він повільно, — могло б перестрибувати, коли вони зорієнтуються. А в джунглі... якщо є харчі... щастя...

— Зараз, Терно, зажди, — поручник з видимим зусиллям скріплює свій слабий голос, — підсумуймо те, що ти сказав. І, сержанте Терно, — дякую за виповнення завдання. Дякую, Терно!

— О, мерсі бен, мон лютенан, — Терно підносить руку з цигаркою до чола. — Дозволите мені?..

— Говори, Терно, — з видимим вдоволенням старшина приймає пропозицію. Отже?..

— Перша можливість, — сержант підносить голову, — це вертатись до форту...

— ...і дістати кулю подорозі! — кидає пристрасно малий чорнявець.

— Ти що, Петре?

Слова з трудом виходять з його уст. Він, видко, з чимсь змагається. Його затиснені п'ястки дрижать.

— Так, твоя правда, Андрію. Це було б навіть недоцільно перед почесною капітуляцією, — в голосі сержанта вібрує іронія, але його очі із співчуттям обкидують постать друга. — Друга можливість: сидіти і чекати в цій дірі, поки нас не заберуть жовті. Третя — стежка в джуглі і 130 кілометрів до найближчого форту.

— Вертатись нема сенсу, — цідить крізь капраль. — Але почекати тут на кінець забави — це ще не смерть.

— Це ще не смерть? — Андре з перев'язаною ногою нахиляється до обличчя німця. — Це ще не смерть? Багато ти про це знаєш!

В його голосі стільки набренілості і болю, що Ганс замовкає. Поручник мовчить також. По хвилині він підносить голову:

— Бен, ме'з амі, я не думаю наказувати вам у цій справі, — сказав поручник. — Я знаю, що ви не можете впасти в руки червоних. Зі мною інша справа. Але я ані не піддамся, ані не пройду з цим ліктем крізь джунглю. Перейти зможе чотирьох, правда, ти сказав, чотирьох, П'єр?

— Може й п'яťох, — опускає зір запитаний, здушуючи в багнюці цигарку. — Могло б і більше, якби щось відвернуло увагу в'єтів. Хто знає?..

— Я не хочу вашого рішення вже тепер, — говорить поручник. — Увечері, коли стемніється і коли зможемо пробувати — скажете, на що ви рішилися. Тоді я — а коли гарячка зламає мене, то він, — Аррає вказує на сержанта, — наказуватиме. А до вечора, — поручник усміхається криво, — повна демократія і кожний рішатиме для себе самого. — Ол-райт, пайлott? — Аррає кидає свій погляд на американця.

— Гаддем райт! — киває головою американець. — Але мені не треба так довго рішатися. Я роблю це швидко. Інакше я не був би тепер з вами у цій дірі.

— Я знаю, пілоте, — відповідає поручник, — але все таки почекайте.

Їх притищені голоси вмовкають. Поручник вичерпав, мабуть, уже весь свій запас енергії. Він мовчки поглядає на сержанта. Цей підноситься:

— Так, а тепер спокій, хлопці, як хочете дочекати до вечора і подати поручникові своє рішення. Спіть, іжте, але сидіть тихо. Побачити нас у цьому рові з тієї віддалі вони не можуть. Почути — так. Отже тихо.

— Чи я можу тепер спати? — обертається пілот до сержанта. Він уважає це зовсім нормальним, що цей великий гай обняв команду. Спати... сліп... күше...

— Зміни його, Андрію, — кидає сержант. — Увечері можеш мати гарячку.

Чотири заболочені, обдергі, сірі постаті з покритими щетиною обличчами розташовуються в окопі під глинястими стінами. Капраль Шредер уже знову закрив очі і звісив голову на груди. Мабуть, уже спить.

Сержант швидкими рухами перевиває поранену ногу свого друга, що стоїть на чатах, а потім підлазить до поручника. Не треба, — шепоче Аппре, — добре, що засохло. Витримаю. Сержант сідає на плащ-палатці, його голова спирається на руку. Пілот витягнув якісь папери, щось муркотить, потім і він вмовкає.

В окопі настає тиша.

* *
*

Що він сказав, той дурень? Що "це ще не смерть..." Хіба він знає? Хіба він бачив кров на вагонах, коли нас вивозили з Дахав "на родину"? Кров тих, хто перетинали собі жили по черзі одним вістрям?

Очі "малого Андре" відкриваються широко: ах, позбутися образу кривавої нитки, що стікає поволі по стіні американського вагону... Крові тих, що чекали в черзі на жалюгідну, самогубну смерть, лагіднішу від того, що мало б їх стрінути після передачі червоним.

Очі "Андре" зажмурюються знову. Червона нитка зникає. Замість неї в очах стає гладко зачесана чуприна майора МВД: "Не бось, падеш на родину! Родина прощає..." А його холодні, близкучі очі рибія іронічно сверлять Андрія Гонту. "Пращаєт!" Хіба ми, полонені, не викопували трупів з "Парку Культури і Отдиха" у Вінниці?

Думка вертається до малого провінційного містечка над Бугом: десятирічка, "відмінно" з українського язика", екскурсія до Москви, вистава "Правди" Корнійчука, увесь цей фальш і зневага, все це брехня, брехня!

А потім Фінляндія, Галичина, зустрічі з тими дивними юнаками...

І нова війна, відступ і довгий-довгий полон, "долина смерті" в Умані, відкупування вінницьких трупів, батоги і голод, побої з рук таких, як ось цей Ганс Шредер... Вербовники РОА і, нарешті, знову такі хлопці, як ті в сорок першому, лише цим разом з левиками на сірих уніформах. А потім капітуляція і кінець: дроти Дахав "родина прощаєт" і знову червона нитка, о, Боже, Боже!

А там перекрайні ніччю дроти, втеча в французьку зону і рятунок. Далі вербункове бюро Чужеземного Легіону, Марсилія, Сіді

ель Аббес, ще один вишкіл, морська плавба, сім років "брудної війни", палення рижових хижин, розстріли старців, дітей, стрибки з парашутом у джунглю, засідки...

Десь там над Бугом заквітають незабудьки - це ж весна, травень, ось там вони цвітуть коло монастиря, де Богун громив поляків, ось тут сад, де чекісти рядочком клали трупи у парку. Далека, далека зелена Вінниця!

Ні, Гансе Шредер, ні, поручнику Аррає - для Андрія Гонти нема полону.

* * *

*

Ні, це не буде весело впасти в руки цих жовтих крукс, як це вони власне називаються? Ще вчора в цій самій порі я летів як цей гай тепер, був пілотом вантажного "Ферчайлда", що скидав матеріял обложенім французам. Це ж був мій джаб, платили добре, іншуренс певний, пенсія для Дженет "в разі чогось" теж непогана. Але впасти в руки отим брудним дідам, о, но, сер, ніколи. А ще після того, що розповідали хлопці, які повернулися з полону в Кореї... О, но, сер!

Пригоди знаходиш, навіть коли їх не шукаєш. Хіба це пригоди гонили Боба Гіджінса над це болотисте пекло? Після Кореї фабрика не мала вже стільки роботи, звільніли "на якийсь час тільки". А тут Дженет сподівається бейбі, рати не плачені вже другий місяць, щораз важче зв'язати кінець з кінцем... А оферта для "цивільних пілотів", які мають доставляти матеріяли для війська в Індокитаю, знаменита: 10,000 річно, 25 ґрендс забезпечення, що може бути краще для безробітного пілота в ці дні? Зараз, де цей Індокитай, погляньмо на мапу - так, тут Ганой, а тут це, як йому там: Дієнбіенфу.

І знову так само, як колись ночами над Штутгартом, Карльсруге, Дрезденом... знову зенітки, знову вибухи гранат стрясають стінами літака. Треба лише мати щастя. На цей раз його не було, поцілили. Але могло бути гірше, спасибі тим хлопцям, що витягли потовченого.

Але йти в полон? Ніколи. Цей великий сержант, як йому, П'єр, добре каже: пхатися на стежку в джунглі! Треба лиш почекати вечора. До них в полон, до тих паршивих крукс? О, но!

* * *

*

Курт має вже мабуть дванадцять років, чи ні, може тринадцять?

Тоді, як я востаннє був у відпустці, в січні сорок п'ятого, він ... скільки ж він тоді мав? Можна б витягнути з шолома листа Аннемарі, але який сенс? І так вже знаю все на пам'ять, читаючи листа двічі на день впродовж двох місяців... Все відоме: Курт ходить вже до Обершулє, вона виходила вже всі пороги у французького комісаря в

Кобленці, щоб добитись звільнення з Легіону, усе безнадійне, але вона вірить, чекає, сподівається...

Та чи інший був шлях, думає унтершарфюрер "Ляйбштандарте Адольф Гітлер" Курт Браєр, який тепер став капралем Гансом Шредером. Ніщо не залишилось тоді в сорок п'ятому на весну, лиш вербункове бюро Чужинецького Легіону в Майнці. Забагато обтяжувало його кошто усе те, що діялося там, ім Остен, звідки походять ці два, що їх тепер називають П'єр і Андре.

... Задротована площа між пагорбами, коло шосе, довгі, вириті в'язнями ями... Довгі лави, на яких рядом сидять, одні за одним всуміш, роздягнені до нага, чоловіки, жінки, недоростки, старці... Один по одному підходять вони покірно, мертві, ще поки куля розвалить їм череп, на скрай гробу, викопаного їх власними руками. Цілий відділ вахменів має сьогодні спеціальний приділ. Ще зранку видали "шнасп" позачергово, дали "вурст". Зразу було відомо, що буде "екстра коммандо". Підпіті інакше дивляться на розбиті кулями черепи, руки інакше потискають гашетку пістолі, знову якесь тіло, якась сіра щматка звалюється у рів, молоді дівчата, старці, хлопці ... Один по одному на скрай рова підходять бездушні трупи, мертві ще перед смертю; довга дерев'яна лавка порожніє, чергова верства сірих трупів наповнює рів, вахмани приводять черговий відділ нагих смертників...

"Ах, постен, постен, ляссен зі міх байм лебен!" – лепече зблідими губами молода красуня, якій не відібрали краси ні обголена в таборі голова, ні посіріле передсмертним жахом обличча. "Даруйте мені життя! Ах, постен, постен!"

... А потім знову ті череваті жінки в бамбукових "кайнгас", дивні горляні вигуки, прохання, вогонь киданий на рижові стріхи, постріли, що вбивають старих жінок, спаралізованих старців, малих дітей. "Брудна війна!" Але хіба вона буває коли чиста?

– Чи вперше піддаєшся? – питав український сержант. Він щось знає, він щось підозріває... Як це говорили гучномовці вчора: "Дойче Камераден, німецькі товарищи Легіону, кидайте зброю, переходить до нас!" До вечора треба рішитись...

Зліва відзивається коротка кулеметна черга. Але ніхто не підності навіть голови. Щоправда,тиша сьогодні незвичайна. Замовкла навіть артилерія, літаки не скидають напальмових каністрів, замовкли гранатомети. Після двомісячної невпинної канонади такатиша вже ріже вуха. Вони ще, мабуть, не знають... Можливо, що увечері почнуть останній удар, щоб пом'якшити й приспішити рішення... Треба буде вирватись ще перед тим. Звичайно починають о дев'ятій.

* *
*

Якщо до дев'ятої не будемо в джунглі, – снується в думці поручника Віктора Аррае де Тревіль, – тоді ніколи не побачу тебе, Париже! Далекий шлях до тебе, як далекий шлях від весільних вечорів у Люксембузькому Саду, довгих диспут в алеях парку коло Лувру, довгих годин лінівства на кам'яних плитах над Сеною, нишпорення в дерев'яних скринях букіністів .. аж до зеленого маскувального оверолла параптуиста Чужоземної Легії в Індокитаю.

Там десь залишилося догаряюче блакитним полум'ям у передранкових годинах життя на Пігаль, Великі Галі, що пробуджуються на світанку, останні поцілунки в студентській мансарді, останні слізи Мадам Аррае де Тревіль, над ліжком якої висить червона стяжечка Почесної Легії її чоловіка, Вікторового батька, який не вернувся з Лінії Мажіно в сорок першому ...

Хто міг знати, що те, що він робив тут упродовж двох років, прибувши сюди як доброволець, буде лише "брудна війна"? Виловлювання фанатичних партизан, що гинуть з вигуками "Го Чі Мін житеме тисячу років!", палення сіл у джунглях, вбивання жінок, насилування, розстріли...

"Пошо ми тут?" Як то дивно сказав цей великий Терно із своєю спокійною усмішкою: "Ви, французи, воюете тут. Воюете за свою імперію. Ми, – він скинув оком на свого друга, Андре, – ми не воюємо. Ми боремось".

До вечора все рішиться. Щоб тільки мене не звалила гарячка. Якщо я втрачу притомність... Але тоді завжди залишається ще Терно! Що з Терно? Він, таки, мабуть, не сказав мені усього... Він щось криє, цей мовчазний Терно...

* * *

*

Якби ти лиш знов, думає, споглядаючи з - під примкнених повік Петро Тернович, якби ти знов, – бідний, малий, розчарований герою! Ні, ми не зможемо прорватись усі, ціла п'ятка. Ніяк не зможемо. Я не сказав вам усього. Один мусить залишитися. Залишитися, може, навіть і на завжди.

Вузька стежка між горбками. Туди підвозять амуніцію. За горбками обабіч густа джунглі – хто в неї впав, пропав, погоня не знайде. На передпіллях горбків, перед становищами артилерії, пости з кулеметами. Криють стежку і критимуть їх. Хіба хтось відверне їх увагу. "Хтось?" Хто?..

Аррає ранений – він уже далі не зможе втримати пістолі, не те, що ... Цей кавбой? Добрий хлопець, але він тут ні при чому. По небі навчили літати, не ходити між мінами по землі. А цей німець, як йому, капраль – не витримає, втече і зламає цілу справу. Він єдиний здоровий у цьому товаристві калік. Хоч жаль, його випускати з рук, сучого сина... Андрій? Недобре з ним. Нога ропіє, щоб лиш не

гангрена. А до Ганою так далеко. Ех, якби я міг бути з тобою, – зідхає Петро і ловить себе на думці, що він уже рішився. Значить, тобі випало залишитись. Петре! – вибігає з губи сержанта. Ще поки вийде молодик на вечірнє небо, доведеться може й загинути в цьому болотистому рові!? Стати лише твердим, нерухомим предметом у цій дірі? Не бачити вже як підноситься ранішня мряка завтра? Ні!

Але Андрій не може впасти. Він "звідти", а крім того й ота близна під пахвою... Ні, ті, що передають гучномовцями щовечора "таваріщі, брасайте ружъю, родина прощає", знайдуть цей знак. Ні, Андрій таки мусить вийти.

Шкода було б, якби тут мав скінчитися шлях. Довгий шлях: село над закрутом Дністра, висока стіна яру, срібна рінь над рікою... Веселі пастуші роки, потім "Сокіл", читальня, Юнацтво, перші побої гранатової поліції, перші місяці тюрми... Наука, наука, ловлена пригорщами, і молодість, така Антоничівська молодість – "буйна і кучерява" – за гратаами, за решітками... А потім грім зі Сходу, гуркіт, що несеться танками - бистроходами... Ешелони засланців в підбігунове коло, полярні сяива, що не роз'яснюють трудоднів. Знову блиск волі, польські офіцери, висланники в таборі Бузувлук, Улян Батор, знову та, "що не згінела", і знову "нєма жадней України"... Дезерція й остання дошка рятунку – вербункове бюро Легіону...

Не зазнав ти багато добра на світі, Петре! Та не кожному писане щастя. А тепер залишишся тут. Андрій мусить вийти. Хто ж йому допоможе? А нас тут тепер лише двох.

Ніщо не ворушиться серед ясного білого пополудня на мертвому полі. Розбита, розірвана, сплюгавлена, розтрощена вибухами стрілен земля, лежить німа у своєму болю. Мовчать пагорби навколо, мовчить головний форт, мовчить артилерія на скраю джунглі. Тишина. Не бренять уже розвідчі літаки. Важкий півсон томить, душить згарячкованих, розбитих, замучених людей. Десь далеко є світ – маєстатичні гори, зелені смерекові ліси, білі, вкриті діямантами снігу лісові галявини, бурхливе пінисте море, гамір великий столиць... А тут лише мертвaтиша смерти "нічнеї землі", важкий півсон і вичікування – на вечір, що має надійти і принести кінець. Кінець? Який?

* * *

*

– Гаддем, уже темно! – позіхає пілот. Потовчене тіло болить. На потемнілому небосклоні вряди - годи ярким світлом виблискують ракети і повільно спадають униз, заливаючи все поле різnobарвним нерухомим світлом. О, вже починають фаєрверки. Зараз почнеться, певно, і вечірній концерт. Не міг би я сидіти тепер у Памптон Пленс, в Арізоні?

— Гей, ю! — хтось нахиляється над лежачим з ногами на розбитій скрині американцем. — Ю, лисен!..

— Умгу! — відповідає пілот, відчувши в тоні запитувача важливість справи. — Є-е-е-с!

— Слухайте, — повертається на французьку мову голос, — ви розумієте мене, андерстенд?

Американець потакуюче поклепує рам'я того, хто говорить. Він розуміє.

— Тож слухайте. Поручник гарячкує. Гарячка, розумієте? Нема що питати когонебудь про рішення. Ганс піде перший. Авангард. Потім ті два — поручник і він, Андрій, — голос дріжить трохи. — А потім ви. Ви останній. Пам'ятайте, хай вас ніщо не здержує. Як почуєте стрілянину з цієї сторони, де ми тепер, і коли вони, жовті, почнуть відповідати — йдіть, лет'с гов, андерстенд?

— Єс, сардж, але що з вами? Куди ви підете?

— Я піду також. Пізніше. Не журтіться мною. Зрозумійте, що він... вони, ну, ви мусите пройти. Ви ж, крім Ганса, всі каліки. Якщо хтось не відверне уваги постів — ніхто не перейде. Рахунок простий: 1:4. Ясно?

Щось дивне діється з пілотом Бобом Гіджінсом. Щось гірке підходить йому до горла і душить його.

— Я хотів би... — шепоче він крізь затиснені зуби, — я хотів би бути з вами! Але ж... О, гаддем!

Нічого! — шепоче голос у темряві. — Нічого. Пам'ятайте: ви один знаєте. Не кажіть їм, ніколи не скажіть їм. Райт?

— Райт! — відповідає крізь затиснені зуби Боб Гіджінс. Але він знає, що збрехав.

Поручник щось плете у гарячці. Ганс підпирає його, але він знову висовується йому з рук. Буде важка дорога, геррр'готт, феррфлюхт!

— Зайдеш, Андрію? — помагає встали другові Петро. — З тобою ми шляхи проходили, пам'ятаєш? — Його голос слабий і втомлений.

— Я йтиму трохи пізніше за вами, — голос Петра знову стає голосом сержанта Терно. — Я критиму ваш відхід. Побачимось опісля, в джунглі, як проскочимо... Або в Ганой... Або — чи я знаю?

— Проскочимо. З тобою, Петре, завжди проскочимо. Ах, якби та клята нога так не боліла...

* * *

— Ганс, — сержант бере німця за руку і показує на свій годинник. — Зрівняй свій годинник з моїм, так. Бачиш, за п'ять хвилин — відхід. З поручником нема що говорити. Ти ведеш. Тримайся ліворуч дротів — правий бік замінований. За десять хвилин будете під горбками. Чекай точно 10 хвилин. За десять хвилин. За десять хвилин — що б не

було – чуєш Гансе, – що б там не було – стрибайте через шлях і в джунглю!

– А ти, що ти робиш, вас маєш ду? – здивовано звучить голос німця.

– Не журись. Ти знаєш, що я дам собі раду. Ще одне, Гансе, а радше... Слухай і не дивуйся. Я знаю, хто ти – Курте Браєр. Були такі, що знали тебе і мені сказали, але вони вже не живуть. Розумієш? Я давно повинен був дати тобі кулю, ти знаєш защо. Але я позичаю тобі твоє життя, Курте Браєр, якщо... якщо ти переведеш їх через джунглі.

Нема відповіді. З темряви чути лише важкий віддих капраля Ганса Шредера.

– Я дарую тобі свою кулю, Курте, але ти мусиш завести його – Андрія Гонту – в безпечне місце. Це ти мусиш зробити!

Ще хвилина важкого, приспішеного віддиху. І голос:

– Я. Ін орднунг. Я це зроблю.

Коли Петро відвертається, чути ще притишенні слова:

– Айн момент, Петер. Чи ще хто?..

Петро обертається. Його шепіт має в собі трохи іронії, коли він каже:

– Ні, капораль Шредер. А те, що я знаю – як у гробі.

Аррає знову відзискає притомність. Він тримає рукою відпинає кобуру пістолі.

– Всі рішились, правда, Терно? Ти останній, що?

– Так, мон лютенан! – чути голос сержанта. – Я останній. Ідіть спокійно. Бувайте. Бон вояж, мон лютенан!

Кілька швидких рухів, кілька притишених стогонів... Петро підставляє свої плечі по черзі кожному з тих, що видряпуються на парапет окопу. Останній вискачує американець. Пішли... Та ні, голова пілота появляється знову над ровом. Вона видніє на тлі яснішого неба. Гіджінс тримає щось в руці. Це коробка з двома цигарками.

– Не маю більше... Со лонг, будь здоров!

Петро бере цигарки.

– Дякую! Колись віддам. Хоч може доведеться тобі трохи почекати.

Голова зникає. Чалапання по болоті замовкає.

* * *

*

Коли обмірковуються такі речі, тоді це легше. Але тепер – страх, звичайний страх підступає з усіх темних закутин. Ще час, ще час – ще можна вискочити з рова... піддатись... ніхто не знатиме... Нікого тут нема... Не можу, я не можу! Ще цілих чотири хвилини, чому я, власне я. Я ж можу не вийти... Можу згинути, чому якраз я? Сам один, не в пориві бою, не в шумі прaporів, але сам один в оцім болоті? Боже, рятуй, поможи!...

"За друзі своя, за друзі своя..." Так, але як тут витримати у цьому самітньому рові п'ять хвилин. Ім треба лише п'ять хвилин, а потім ти можеш рятувати сам себе... О, Боже, чому так помалу... ще дві, ще цілих дві хвилини!..

- Ще, може, лиш дві хвилини життя?

Петро Тернович схилє голову на руки. Не можу тепер молитись. Боже. Але Ти великий, милосердний, поможи мені вийти, о, Боже! Отче наш, Отче наш... вже не буде часу сказати цілого... Хай буде воля Твоя... ще тридцять секунд... Хай буде воля Твоя...

Рука сержанта Петра Терновича не дрижить, коли він натискає гашетку кулемета, скермовуючи його дуло прямо вбік пагорбів. Серед мертвої тиші передпілля роздається трісколива серія його ручного кулемета. Хвилину триває зачудована мовчанка - а зараз потім відкривається пекло.

Понад полем підноситься шипітлива ракета, потім друга і помалу падуть просто над самітним ровом, що заговорив вогнем. Здається, вся фронтова лінія в'єтмінців зривається з мовчанки, мовби сотні й тисячі хотіли зреванжуватись за цілоденну тишу.

Батерії наче дияволи, що зірвались з ланцюгів, плюють вогнем з усіх усюдів на самотній окіп серед поля. Джюм, джюм, джюм - виють ракетниці, ву-у-у-м-м, валять глухо крилаті набої гранатометів. Весь відтинок, що цілий день чекав на знак життя, яке ще не завмерло на передпіллі, тепер мститься за свою мовчанку. Черги світляних куль різnobарвними смугами стрічаються між поломаними стовбурами дерев у темряві. Оба горбки обабіч шосе, що веде в джунглі, оживляються, і їх вогонь концентрується на самітньому рові.

Лише кілька хвилин тривав шалений виступ самотнього стрільця. В рові, що ще перед хвилиною плював вогнем, нема вже нікого. Жовтошкірі в'єтмінські гранатометники в американських дреліхах засипають ще кілька хвилин набоями окіп. Тих кілька хвилин, потрібних на те, щоб відвернути їх увагу від чвірки, що прилягла тепер вже десь у вогкій джунглі.

Окіп вже не відзвивається. Наступна ракета освітлює вже змішане болото, відламки скриньок, якісь предмети... Наступає тиша.

Десь серед болот, серед поломаних стовбурів дерев на мить підноситься голова в шоломі. Петро Тернович надслухує: Перестали вже стріляти, "товариші"? Відписали з рахунку "сержанта Терно"? Е, зашивидко.

На обрії вдаряє в небо перший блиск передранкової зорі. Назустріч їй повзе самотня постать.

Тиша триватиме вже до ранку.

* * *

Твердиня Дієнбіенфу піддається завтра.

ЗМІНА, НАПЕВНО, ПРИЙДЕ! (Нарис)

Ніч була темна, як дно пекла. Накралував тонесенський дощик і, лише добре напруживши очі, можна було побачити обабіч долини її високі береги. Час від часу вискачували з темряви, що нависла над нами, яскраві вогники, і чути було гук пострілу. За хвилину протяглий свист, що переходив у рев, віщував про наближення смерті. Її вистрілювано з большевицьких піхотних, танкових та важких гармат, що спрямували свої жерла на єдину дорогу вздовж долини. Я пригадав слова лікаря, сказані сьогодні опівдні, коли я стояв ще перед входом до долини на останньому перев'язному пункті дивізії, за бойовою лінією. Лікар, що стояв перед напіврозбитою хижкою в своєму закривленому халаті, почавав мене цигаркою, подав галянтино вогню і мовив:

— Ідете туди? Раджу вам, друже, іхати вночі... Вже після носильників їжі і після того, як мені привезуть останній транспорт пацієнтів до моєї "клініки". Чорт побери! Що я був би дав за таку практику перед війною! — закінчив з надумою.

А потім знов:

— Отже кажу ще раз: рушайте вночі. Тоді знайдете й сотника, якого вам треба, і він поведе вас на обхід становищ. Якщо ще це можна взагалі називати становищами, — закінчив. Потім він погасив дбайливо цигарку і повернувся знову до своєї напіврозбитої "клініки", звідки знову виносили до санітарного авта якогось позшиваного кандидата на посмертне відзначення.

Так, лікар мав рацію, і я переконався в правдивості його слів тоді, коли вперше виставив носа понад рівень рова, що вів уздовж шосе. Протяглий свист серії з "максима" та слідком за ним, кілька грибів диму й землі, що їх вирвали з шосе поцілі середнього гранатомета, свідчили про чималі запаси набоїв і непоганих стрільців у большевиків. За хвилину гепнув ще набій піхотної гарматки, і тоді не лишалося нічого іншого, лише вповзти в потічок під заливний живіт танка, що стояв під вербою. Там перечекав я і вимарш носильників їжі, що вийшли з бляшанками на лінію фронту, а коли шосе перегули вже стогони ранених, що їхали з протилежного боку до докторової "клініки", я вирішив, що час і мені вирушати.

Знавці терену казали, що треба орієнтуватись на дзвіницю. На жаль, ця архітектурна пам'ятка належала вже до минулого, і тому я деякий час плутався в темряві між кінськими трупами, поперевертаними плотами, ямами від гранат і залишками будинків, поки натрапив на квартиру командира батальйону сотника Гонти, що заступав свого убитого вже

командира. Коротке зголошення, і я вже сидів на лаві. Я сподіався заснути вночі на розкиненій по долівці соломі. Даремна сподіванка! Не тривало й п'ятирічко, коли сотник застібнув пояс, взяв у руки швидкострільний карабін і півголосом сказав:

— Ну, вже час! Надходить година духів!

З долівки піднялися без зайвого поспіху, але й без зволікання декілька постатей. Адьютант сотні, двоє вістунів, шофер. Цей останній звернувся до сотника тоном, що його допускають у розмові з командиром тільки після того, як з ним просплюють вже не одну ніч на соломі, вистріляючи не одну скорострільну стрічку і як рятують життя один одному підлеглій і зверхник бодай тричі на день.

— Їдемо ... чи може Їдемо, пане сотнику?

— Їдемо, звичайно! Доки можна, їдемо, а потім підемо...

Сотник звернувся до мене:

— Може, я ви приеднаєтесь до нашого товариства? Це ж для кореспондента надзвичайна нагода.

Я буркнув щось про три безсонні ночі, про мої сумніви щодо "надзвичайної нагоди", — але, мабуть, буркнув лише в душі, бо почути можна таке:

— Гаразд, пане сотнику!

Бо як що можна було в такім становищі сказати щось інше??!

Шофер, високий і білявий, вийшов, а за хвилину можна було почути, як завиває на високих обертках мотор фольксвагена.

Авто важно боролося з болотом. Ми проїхали вже, мабуть, за два кілометри, коли ворог зовсім певно почув і зльокалізував наш самохід. Ясні цівки вогню трасуючих куль пролітали раз-по-раз коло авта, і мені доводилось кожного разу прихиляти голову, сидячи плечима до переду авта, з ногами, звішеними на задню стінку.

— Можна ще іхати, Миколо? — чути було щохвилини спокійний голос, і йому відповідав різкий, холодний тенор з-над стерна:

— Можна, пане сотнику...

Спереду зозвалися голоси:

— Хто йде? — Хто такий?

Вистачило одного сотникового слова — і стійковий стояв уже коло нас. Спереду горіла хата, і полум'я якось дивно нагадувало неони. З-під стодоли важко підвілась якась постать у гумовому плаці з забандажованою головою. Хитаючись, підійшла до нас кілька кроків, але я присягну, що я почув приписаний стукіт закаблуків, коли постать, осяяна кривавими неонами пожежі, доповіла:

— Хорунжий Станко, друга чета, доповідає: шість ворожих атак відбито протягом дня; стан чети: сім стрільців, двоє підстаршин, один старшина.

Я присягнув би теж, що сотників голос задрижав, коли він сказав:

— Дякую!

А через секунду трохи іншим тоном:

— Відпочиньте, хорунжий. Що вам?

— Пошкрябали. Але це дурниці. Чи прийде зміна, сотнику?

— Прийде, сьогодні прийде! Ідуть танки й піхота. Ось він, — сотник показав рукою на шофера. — приймав телеграму із штабу.

З-над стерна озвався різкий, холодний тенор:

— Зміна прийде напевно...

Сотник присів під стодолою і на знак, що офіційна частина закінчена, відіп'яв польову баклажку від пояса.

— Пийте, — подав її Станкові: — коньянк. Словачький коньянк. Кажуть добрий. Випийте за зміну!

— За зміну, що прийде напевно! — загув наш малий хор, а в ньому горував холодний шоферів тенор. ...

І так ішли чота за чотою, окопи за окопами, розвалені хати, землянки. Проходили постстаті з забандажованими обличчями, руками. І всюди той самий рапорт: старшина і вісім стрільців, старшина, троє підстаршин і дев'ять стрільців... Чота третя, важка сотня, чота перша... і всюди одне лише питання про зміну. І кожного разу та сама відповідь: зміна прийде напевно!

Коли вже спорожнилася баклажка і коли один з двох вістунів залишився назавжди в якомусь рові, а адьютант сотні забілів бандажем перев'язаної руки, сотник, обійшовши всі становища, вирішив, що час повернатися. За нами палало в рясних пожежах село, що його боронив батальйон, а перед нами темніла чорна прірва ночі. Обабіч нас далі грали ворожі скоростріли, повітря прошивали вогні фосфорових куль і клекотіло, як у казані.

Авто завило знову на високих обротах. Я не мав ще часу розмоститися (місяця було більше — один вістун залишився), коли кілька добре поціленіх вибухів дали нам знати, що ворог має добре вуха і хоч нас не бачить, але, напевно, добре чує. Шофер прів коло мотору, намагаючись вирвати авто з густої багнюки, і мотор співав щораз вищими тонами. Я машинально скопився пальцями лівої руки за мій талісман-сигнет, а на уста вибігла якась не то молитва, не то прохання...

Раптом адьютант скрикнув дивним голосом і повис униз головою на задньому сидінні. Я шарпнув його рукою, але він не відповів.

З переднього сидіння озвався сотників голос:

— Немає ради, панове. Зробили з нас піхоту. Висідаймо!

Я схилився ще, щоб узяти з dna ящика мій автомат, і в цю мить почув, як щось ясно дзенякнуло. Перстень, мій перстень ізслизнув по намацаному слизьким болотом пальці! Але не було часу думати! Оглушений вибух, що підкинув фонтан болота й заліза, приголомшив всі мої жалі за пам'ятковою біжутерією. За декілька ступнів далі я натовкнувся на темну постать. Це був сотник, а коло нього стояв шофер. А решта!?

— Решта лишилась, — немов відповідаючи на мій запит, сказав сотник.

— Але нема часу, ходімо до квартири. Треба телефонувати по зміну.

— Зміна прийде напевно, — сказав праворуч від мене холодний тенор.— Послухайте, пане сотнику!

Ми пристояли. Серед шуму, гуку і клекоту можна було почути виразно шум важких моторів. Моторів, що йдуть на зміну, на допомогу! Це танки. А за танками піхота. Піхота, що прийде на зміну шістьком стрільцям із сьомої сотні, тим п'ятьом з четвертої чоти і тим — з важкої сотні!

— Зміна мусить прийти, — потвердив ще раз холодний тенор коло мене. — Інакше не було б порядку.

— Маєш рацію, друже. Не було б порядку, — засміявся тихо сотник. — Ну, ходімо хлопці! Шкода лише тих, що лишились. І авта, — додав по хвилині.

— Авто буде. А за зміну хтось мусить платити. Завжди треба за все платити, — сказав тихо шофер.

Минаючи величезні залізні потвори, що в темряві ночі йшли в протилежній від нашої ходи бік, на фронт, на зміну, — я подумав, що якщо платою за моє життя цієї ночі мав бути мій сигнет, то хоч як мені його жаль, — нехай уже буде. Завжди ж треба платити!

Сіріло, коли я вийшов на ганок хатки. Здалека доходив глухий гул віддаленої гарматної перестрілки. Танки зробили своє вночі. Під горбком вив мотор якогось авта, що його шофер намагався вийхати під хату. Ще хвилина — і під вишнями перед хатиною зявився ... наш фольксваген. З заднього сидіння звисав перехилений через борт труп адьютанта, а на передньому сидів високий білявий шофер, який саме загальмував машину.

— Я ж казав, що авто буде — сказав він своїм холодним тенором.
— Ще треба поховати цього бідолаху.

Допоможеш? Я мовчки перехилився через борт авта, щоб узяти за ноги трупа. Під його чоботом щось блиснуло.

Один короткий рух — і в моїй руці опинився мій перстень. Мабуть, таки судилося нам не розлучатись.

— О, мертві дають тобі дарунки, — засміявся шофер. — Твій? Покажи!

Я дав йому в руку. — Гарна штучка, — сказав по хвилині, повертаючи перстень. — Твої літери?

— Так! — відповів я, надіваючи перстень на його місце — на середуцій палець правої руки. — Або ні, дуже вільно тримається. Руки похуділи. Краще йому буде вже на ший!

Я здійняв із шиї "значок смерті" і нанизав золоте кільце на шнурок. Шофер дивився на ці всі маніпуляції з потурливою усмішкою.

— Маєш щастя, брате. Майже таке, як оті, там, на передовій лінії, що дочекалися зміни...

І гордо додав:

— Я ж казав, що зміна прийде...

ВІДВІЧНИЙ ШЛЯХ

Ті, що лишаються в хаті, ті, що здалека чують гук в бою, бачать його лише тоді, коли він відходить кудись далеко туди, звідкіля загрожує наїзник, звідкіля вневдовзі мають запалати вогні заграв. Вони обкидають тоді переможця квітами, вони вигукують на його честь грімке "слава!", вони товпляться, щоб бути тоді близчче до нього, щоб бодай на хвилину доторкнутися до його брязкучої зброї, подивитись на його раптом вже змужніле й суворе обличча під важким шоломом чи похідною шапкою, вони показують на нього своїм друзям і сусідам: "Ось там, він там"...

Але вони не бачать його тоді, коли кров і піт заливають йому очі, вони не знають ніколи, коли і в якій хвилині він, не встоявши більше на ногах, валиться на

скривавлену землю, тоді, коли ворожі удари кладуть його ниць...

Але й тоді він, український вояк, такий самий, як і в хвилині прощання в хаті, хоч не легко є вмирати в полі, коли чекаєш на перші промені світанку, не легко є знати, що це востаннє цвітут для тебе вишні, тяжко погодитись з думкою, що ще сьогодні степові билини закохаються над твоїм тілом, або що білий морозний, сухий сніжок закриє за годину щось нерухоме, те, що ще в цю хвилину є твоїм живим тілом, що руки, які ще востаннє висилають смертельні удари ворогові, застигнуть, стискаючи останнім корчем твердий металъ зброй.

Так стояв і падав він тоді, коли захищав свій край від половців і татар, тоді, коли, за словами літописця:

... "пішли один одного не залишаючи, всі з радістю за своїми князями, і на конях, і піші, велика сила".

Так стояв він і боровся до останку тоді, коли Юрій Немирич, канцлер України, 1659 року промовляв:

... "У свободі ми народились, у свободі виховались і за свободу умирati готовi ми є". Так вірно до кінця боронив він землі свої тоді, коли пролунали кількасот років пізніше слова Четвертого Універсалу:

..."Народе України! Твоєю волею"...

Він не змінився й тоді, коли щераз довелось стати до нерівної боротьби, і коли на мурах з'явились слова:

...”Ми, Українська Головна Визвольна Рада присягаєм Тобі, Український Народе”...

Так важко підняти голову. Щось гуде, ніби рій бджіл під шоломом, і щось липке спливає безнастанино по руці, що, підкладена під бородою, стискає твердий держак сулици. Кольчуга щораз більше втискає рам’я, а в горлі засохло. Ах, коби хоч на хвилину почути смак холодної води, хоча б один малий, маленький ковток... Бій гуде далі. Переразливі вигуки ворогів в гострих шапках, що безупину сягають до сагайдаків і хмарою стріл заслоняють сонце, чергуються і змішуються з бойовими перегуками наших оружників і стрільців. В ухух ще не мов чути звуки бубнів і труб, що ними почалась була січа. Ще звучить вигук князя, що давав знак до наступу: ”Потягнемо мужньо, браття і дружино!” – ще бачити в потемнілих очах, як підноситься стяг, і як, немов ”сокіл на галиці кидаючись”, починають оружні отроки і дружина та вої славний ”руський бій”...

Сонце заходить червоно. ”Це вже останній раз”... – прошибає думка. Ще раз піднесеться важка голова, і гаснучі очі глянуть в гущу брані туди, де має на вітрі волосіння чілка прапора. Так хочеться сказати: – Але стяг ще стоїть! – але засохлі скривлені уста вимовляють тільки останнє:

– Мамо...

Колись, 200 чи 300 років опісля хтось знайде його череп розбитий ворожою шаблюкою, колись хтось здійме із спорохнявілих кісток ржаву кольчугу, колись якийсь літописець запише про бій цей, що: ... з обох сторін зударились і бій був завзятий, і нашого прапороносця порубали..."

Ціла лава гремить сальвою мушкетних пострілів. Раз по разу вихиляється хтось із свого викопаного рова і, вигідно підперши рушницю, посилає в гущу наступаючої московської кінноти смертельну олів’яну галушку. Ще на початку бою, коли щойно перша лава бородатих вершників в гострокінчастих шоломах пішла в атаку здовж річки Соснівки через битий шлях – козацька піхота давала сальву за сальвою, так, як військовий регламент велить. А опісля пішло вже все шкеребеть. Щойно стояв тут Грицько, той сам, що з ним облогу Конотопу князем Трубецьким пережили, а тепер вже Грицько і не мугикне. Шабля бородатого царського слуги засягла

сердегу. А шкода... Сімдесят днів стояли разом на валах, москалів від Конотопу відбиваючи. Але що ж: така доля козацького роду, що землі своєї і віри благочестивої від усякого ворога боронить.

Затихає бій. Щораз більшими купами ведуть бранців. Щораз більше ворожих прапорів, блискучих панцирів.

— Ось воєводу Пожарського ведуть, я його знаю, — гукає сусід із одинадцятої сотні ніженського полка. — "А ось, боярин Львов йде, врага його мати..."

— Бачиш, Грицьку... ох ні, ти вже не бачиш...

Ні, він вже не бачить. Ні він, ні сотні його товаришів військових увечорі цього гарячого липневого дня 1659 року вже не

бачить. Не почує ні переможних літаврів під Конотопом ні він, ні всі ті, що лягли головами на шанцах козацької піхоти. Така ціна перемоги, така ціна за право сотникові Пилипові Уманцеві писати листа до царського воєводи:

“...А що Ваша милість писав до нас недавніми часами, що нам, простим людям, не годиться до воєвод листів писати — то ми за ласкою Божою тепер не прості, а лицарі запорізького війська!”

*

Тоненька верства снігу не злагіднює твердості брукового каміння, а шинеля не хоронить від січневого холоду. Пальці холонуть, падаючи одну за другою стрічкою кулеметних набоїв. Коли вогонь большевицьких "максимів" більшає, треба цілими хвилинами прилягати головою до мокрого холодного каміння, хоронячись перед смугою залізного вогню, що пролітає — рветься над самою головою.

— Там десь, з духовної семінарії, ось звідти, де на попів людей вчать, — мають прийти січові стрільці...

— Котрі? Ці Коновалець? То добрі хлопці... А ти сам з яких будеш? Чи не з Гордієнківського полка...? Га?... але спереду, від рогу кам'яниці, коло самого кулеметного посту, не приходить вже відповідь. Ще один оборонець будинку Центральної Ради і Арсеналу застигає коло своєї зброй. Поволі сипле сніг і засипає тіло в сірій шинелі.

Так важко відсунути затиснуту на ручці "кольта" руку. Але треба:

— Прости, друже, — бій не закінчено...

Не знати, які були їх імена. Не знати, які шляхи завели їх тут до спільної вояцької могили в "Царському Саду". Не знати, коли народився той гордієнковець, що з ген. Петровим прийшов на оборону столиці, і не знати, який шлях привів цього "галичанина", ще через карпатські бої, полон, царицинські тaborи, спішив до Коновалця під рідні, власні, державні стяги корпусу Січових Стрільців.

Колись роками пізніше, запише лише учасник бою за Київ.

"... В цій останній атаці багато забили гайдамаків, і не було ні одного гайдамаки, якого б не зачипила куля. Ні один не хотів відійти від своїх. Все це давно вже перейшло міру можливостей людини..."

*

А цей останній, один із тих, що їх вже знали і ви і я, цей останній мав вже ім'я, ба навіть двоє імен і – був моїм другом.

Пізньою осінню 1943 року пішли ми обидва, одягаючи ще раз чужу ненависну уніформу, пішли, бо вірили, що треба йти, хоч не вірили тим, що давали нам зброю.

А потім наші шляхи розійшлися. Він пішов під Броди в ті гарячі липневі дні, і хто зна, може й він був між тими, що про них, знов роками пізніше, згадував інший учасник бою:^{*}

"...Швидко ми оточені. Наближаються до нас на яких 50 метрів. Вогонь ППШ усвідомлює трагічну ситуацію. Чути крики:

-- Здавайся, бросай оружіє!

Звертаюсь до хлопців:

-- Хто хоче, хай іде до них. Я не здаюсь. Ніхто не рухається.

Червону тишу переплітає сухе клацання замків. Мені приємно: однак, добре вояки, не принесуть сорому нашій дивізії!

А ті вже не закликають більше піддаватись, лише б'ють з автоматів і присуваються щораз ближче.

-- Ну, хлопці! Хіба вже в останній раз на цій землі: підіймись, біgom марш!"

Але не тут стріла вояцька смерть моого друга. Щойно пізніше прийшла вістка, що той, що звався колись Б. Гвоздецький, загинув як

* Володимир Молодецький, десятник 1 УД УНА.

"Емір-Кора", старшина для особливих доручень, в Українській Повстанській Армії.

Я не знаю, де стойть могила моого друга "Бобка", що прийняв імення "Еміра-Кори", я не знаю де і коли постигла його смерть українського вояка. Може була це куля з ворожої фінки, може розривна граната. Але я знаю я знаю це напевно, що він прийняв вояцьку смерть, як пристало українцеві, так, як княжий дружинник над Галкою, так, як козацький мушкетер під Конотопом, як гайдамака Гордієнківського куреня під Арсеналом – так, як його товариш під Бродами, як його бойовий друг – колишній комсомолець "Шугай"-Позичанюк, як генерал Ступницький, як командир Яструб в УПА. І я знаю, що наш шлях, шлях українських вояків не закінчений. А як не дасть нам Бог завершити діло, що за нього вмирали під Калкою, під Корсунем, під Базаром, під Конотопом, під Бродами і в Чорному лісі, і ми впадемо вояцькою смертю, – то тоді завершать його ті, що надходять нам на зміну і що підуть тим самим шляхом. А вони підуть – бо така наша і їх доля.

1951

Львів. Порохова башта.

ХОМА, ЩО ХОДИВ ДАЛЕКИМИ ШЛЯХАМИ

Багато років тому, на залізничній станції "Штарнбергер Бангоф" у Мюнхені, очікуючи на потяг до Міттенвальду, я побачив незвичайну постать. Людиною, яка звертала не лише мою увагу, але й увагу всіх людей, був високий, понад-нормального росту мужчина в чорному гумовому плащі і спортивному кашкеті, з малою валізочкою у руці. З-під кашкету кляділи привітні ясно-блакитні очі, а п'ястук, що в ньому тримав великан рукоять валізки, знаменував незвичайну силу.

Хома (посередині) у сотні Хріна в УПА.

Я перейшов раз і другий біля великана і раптом нагадав: це напевно цей сам чоловік, що я бачив його вже кільканадцять років тому – в 1935 році на боксерському рингу у Варшаві. Цей великан – тоді молодий юнак, змагався проти тодішнього першуня Європи, німця Герберта Рунге, майбутнього чемпіона Олімпіади всіх ваг. Це був найславніший дотепер боксер – українець Осип, "Віллі" Хома.

Ми у Міттенвальді знали вже тоді, в 1947 році, що командир УПА Осип Хома, щасливо пробився кілька місяців тому з рейдом УПА у Західну Європу. Хтось показував вже навіть вирізок з віденської газети, яка сповіщала, що "Естеррайхер" Хома (Осип народився в Відні) відбув вже двоє успішних змагань і ми всі чекали на нього в Міттенвальді: його рідня – мати і батько, його брат Платон і ми всі,

колишні упісти і дивізійники, яких Осип був другом з часів боїв наших військових частин.

Від наймолодших років свого життя Осип, перебуваючи у Станиславові, мав нахил до пригод. Розповідаючи про цей період життя, Осип говорив: Так, по правді я завжди мріяв про широкий світ. Бистриця річка рвучка, але не широка, і мені не раз бажалось прямо втекти у світ і піти на "широку дорогу..."

Залізний п'ястук Хоми промощує йому шлях у цей "широкий світ". Він нокавтує всіх своїх противників і в віці 15 років є вже там, де земля зустрічається з морем, у морському порті Гдиня. Ту пізнає він смак морського вітру і знову перемагає усіх, хто лише має відвагу станути проти нього на рингу. Його жертвою стає також двічі польський чемпіон всіх ваг – Пілат. Після цих перемог Хому виставляють до боксерської збірної, що змагається з найкращими тоді боксерами Європи – німцями.

Приходить служба у морській воєнній флоті, а опісля плавба в торговельній. В характері моряка, Осип Хома 48-кратно перепливає Атлантичний океан, 24 рази побував у Нью-Йорку. Тут пробує вперше своїх сил як боксер-професіонал. Нокавтує в Нью-Йорку американського чеха Гавлічка в "Стенлі Джімнезію" на Брукліні і впадає в око боксерським промоторам Нью-Йорку. Його законтрактовує манаджер Гудмен з Бостону і здається вже, що перед нашим Осипом відкритий шлях до великої професійної боксерської кар'єри. Його тренером стає колишній чемпіон світу Бенні Леонард.

Але Осип повертається ще раз до Європи. У Гдині застає його війна. Тут покликаний до війська, Хома боронить разом з залогою цього міста порту і попадає у полон, з якого швидко, як українець виходить.

В 1943 році Осип Хома – боксер, вояк, моряк і людина, що об'їхала майже весь світ, побуваючи в Західних Індіях, в Північній і Південній Америці, на Шпіцбергені і в тропіках – надягає знову військовий уніформ. Цим разом – уніформ з золотим левом – уніформ Першої Української Дивізії. Як старшина Дивізії, Осип бере участь в бою під Бродами і, пробившись з оточення, попадає під Львовом, біля Брюхович, у московський полон.

Довгий час перебував Хома у таборах полонених за Уралом. Але й звідтіль вдається йому, як колишньому "польському громадянинові", вирватись. Його "репатріюють" до Східних Прус, а звідсіля він, нав'язавши контакт з українським підпіллям, повертається в Україну і вступає до УПА. Як командир у сотні легендарного Хріна, Осип Хома відбуває з сотнею усі важкі бої, бере участь в акції, в якій згинув між Балигородом і Тісною на Лемківщині комуністичний генерал "Вальтер" Сверчевскі і здобовує собі, так як і усюди попередньо, любов і пошану своїх товарищів.

Коли находить час пробиватись на Захід, Осип переходить через усі небезпеки рейду і доходить до Відня, міста, в якому він народився. Тут він знову надягає боксерські рукаваці і стає на рінг, здобуваючи чергові перемоги – хоч важкі роки перебувань у лагерях і в підпіллі та в лісі не залишилися безслідно.

За якийсь час Хома прибуває до табору у Міттенвальді, злучується з ріднею і віддає своє знання українській боксерській збірній РФК як тренер і змагун, бере участь в збірній, що змагається у Вюрцбурзі за першість народів ДП і здобуває без бою золоту медалю. Ніхто не має відваги вийти на рінг проти українського великана.

Переїхавши до Америки, перебуває Осип на становищі управителя маєтку знатної американської родини в стейті Канектікат, посеред чудових гір і озер разом з дружиною, а опісля з маленькою донечкою Тамарою. Усі навколо, в просторі багатьох миль знають нашого Осипа. Вистане запитати малу дитину чи стейтового полісмена – кожний знає де живе "Біг Білл" – наш Осип – "Віллі" Хома.

Перебуваючи здаля від наших осередків, Осип з'являється завжди, коли діється щось, що має зв'язок з його військовою минувшиною. Прибуває на десятирічча бою під Бродами до Трентону, виступає на пластовій ватрі юнаків в Іст Четтем – ніколи не забуває про своїх товаришів з УПА і Дивізії.

В останнє я бачив Осипа два роки тому, коли я відвідав його під час вакацій. "Знаєш – говорив Хома – я переїхав так багато світу, бачив Полярну Зорю і Хрест Півдня, знаю як то там "За Уралом сонце сходить" і як виглядають тропікальні джунглі а все таким, хоч непогано нам і тут – в Америці, я не можу забути цієї малої, рвучкої Бистриці. Колись мене тягнуло від неї у світ – а тепер я дав би пів світу за те, щоб побачити Бистрицю ще раз. От, хоч би поглянути на наші сторони і показати їх твоєму синові і моїй Тамарці... Чи дозволить нам Бог побачити ще раз нашу землю...?"

Ми сиділи на борті швидкої моторівки Осипа, навколо була тиша зелених лісів і плюскіт хвиль озера, а сонце з-пода гір гляділо нам прямо в очі. "Не знаю – відповідав сам собі мій друг Осип Хома, боксер і вояк, моряк і подорожник – не знаю. А все таки не хотілось би тут назавжди залишатись..."

30 квітня 1958 року в шпиталі після вдалої операції, в трагічному випадку згинув Осип Хома. Не побачить він вже річки Бистриці, ні зеленої Лемковини, що нею проходив він з залізною сотнею Хріна. В серцях нас, його товаришів, колишніх вояків Дивізії і УПА – залишиться в нашій пам'яті Осип Хома, "боксер", що ходив далекими шляхами і тужив за рідною землею.

1958

ДІВІЗІЙНИЙ ГУМОР

"СКРИНІНГ"

Всім нашим ділівським "новим емігрантам" в США і кандидатам на це почесне звання, які покищо заповнюють в Європі табори і "репатрімент центри", відома грізна примара "скринінгу", а зокрема скринінгу СІС.

Але так, як "переходив скринінг" мій приятель Дзюньо Лопатка і його три достойні і віродостойні свідки ("айвітнессіс"), не переходив, мабуть ніхто.

Перед молодим джентельменом з-під знаку трьох грізних букв засів приятель, Дзюньо. Дзюньо розмовляє свободно по-англійському і тому справа розвинулася легко. Ініціативу мав напочатку представник влади оглянувші точно "папери" Дзюня, він грізно вистрілив першим стереотипним питанням, після якого його партнер при "інвестігейшин" звичайно з місця блідне.

– Де ти працював в Німеччині?

Відповідь була коротка.

– Я взагалі не працював.

– Тaaак? А що ви робили тут від 1943 року?

– Що? Був в Українській Дивізії.

Молодого урядника виразно "заткало".

– Яааак? А чим ви там були?

– Офіцером, – відрубав Дзюньо.

– Угум. А де ж ваш "Ентляссунгшайн"?

– Нема.

– А чому? – спитав грізно представник влади.

– А – бо я був у Ріміні.

– А там не давали?

– Та, чому, давали. Але, я, бачите, втік.

– А чому ви втекли? – був наступний питання.

– Та як чому? Я хотів кінчити студії. І бачите – Дзюньо витягає шматок паперу – ось мій диплом.

– А чому ви писали в ірівському скринінгу неправду?

– Но, знаете, – обурився Дзюньо – певно мав я писати ловіть мене, я з Дивізії!

Але інвестігейтор ще не піддавався:

– Отже ви не були в тих місцевостях, що писали в скринінгу?

– Та де там! Я навіть не знаю, де то є...

Друга дія починається після того, коли містер Сіайсі, випивши декілька "кока-колі" і викуривши "камеля" починає допитувати свідків: трьох чесних громадян Кубка Люзика, Романа Равчука і Олька Обертальского.

Перший на чергу приходить Кубко.

– Звідки ви знаєте пана Лопатку? – питає хитро урядовець.

– Я? З фффф-ронту. (Любко часом трохи затинається, але тільки тоді, коли говорить, коли співає – ніколи. Але годі ж співати перед владою).

– Як? То ви теж...?

– Аааа-га! Був у дивізії.

– Офіцер?

– Нннннуу, а як?

– "Ентляссунгштайн"?

Кубко крутить головою. Ннннннееема.

– А чому? Ви були в Ріміні?

– Ага!

– Втік?

– Ну, що ж...

– Разом з паном Лопаткою?

– Оooo, ні! Що ттгоооо - ттгоооо ні. Два дні швидше.

Запитувач обтирає чоло і звертається до наступного, Ромка Равчука!

– Ваше ДП?

– Нема, – коротко і переконано відповідає Ромко.

– А де?

– Забрали. В "Контроль-Центрі".

– То ви може теж були...?

... в Дивізії – докінчує запитаний.

Запитуючий виразно слабне:

– Теж офіцер?

– І не чекаючи відповіді:

– Не маєте "ентляссунгшайну", були в Ріміні, втікли?

Ромко виразно здивований:

– Але справді, звідки ви все те знаєте?

– Ви були разом з паном Лопаткою на фронті?

– О, ні! – він з піхоти, а я з артилерії!

Але молодий пан з другого боку стола все ще не здає своїх позицій:

– Значить, ви боролися проти нас?

– Ну, щось такого, – обурюється Ромко, – та ж ми воювали проти большевиків!

– Но, так, а це ж були наші аліянти.

Запитуваний всміхається:

– Е, в це, то й ви навіть, сьогодні, вже не вірите.

Останній свідок не переживав таких довгих допитів.

— Чи ви знаєте пана Лопатку?... впало перше питання.

— Так! — самовпевнено заявляє третій із асамблей, виразно готовуючись до довшого розпитування. Але дальша інквізіція нагло переривається:

— Досить, досить на сьогодні досить! Скажіть людям, що сьогодні вже Сіайсі не буде!

ЯК ГНАТ ІЗ ГРИЦЬКОМ ВОЮВАЛИ

— Кличте його! Кличте того капрала, що знає рашен і юкрейнієн! Але вже!

Мак снелл, мак снелл!

Кептен О'Коннор, що вистрибнув мов опарений з кімнати переслухань, обтер, знесилений, піт з чола, і закурив нервово цигарку. За хвилину на порозі станув випрямлений довготелесий капраль.

Капітан махнув рукою.

— Облиш це, Рогек. Слухай, поможи мені, той там, — капітан показав рукою в напрямі кімнати, де переслухували звичайно перебіжчиків зпоза советської демаркаційної лінії, — той там, рашен чи юкрейнієн гай, а біда його зрештою знає, може він поліш, джермен, амерікен чи ще щось інше? — плете такі речі, що навіть я...

Капітан обтер щераз нервово піт з чола і замовк, потягаючи цигарку.

— Що таке він плете? — спитав спокійно довготелесий капраль.

— Каже, — капітан нервово облизав губи, — що він був у німецькій армії і що його брат, коли він сам був в польській армії, взяв його до неволі, коли він був... Ні, не так, я знову щось поплутав! — з розpacні гукнув капітан О'Коннор. — Питай його ти. Я вже не можу!

— Ага, — додав старшина, коли капраль повернувся в бік кімнати, він ще каже, що він народжений в Америці і, що він советський вояк, був в советському полоні і що його брат, який був німецьким СС-ом є тепер в американській армії... Я таки вже не можу! — гукнув знову капітан. — Ти, Рогек, скажи мені, чи це все може бути правда?

— Може бути, — спокійно стверджив капраль: — Я скажу вам щось більше, кептен, сер: цей, що там сидить, то певно мій брат Гриць Рогач. Чи він називається Грего?

— Він називається... зараз тобі скажу, — капітан витягнув службовий нотатник з записками, які були, видно, незакінчені:

Він називається гвардій сержант Григорій Пантелеймонович... — капітан не скінчив.

— Юрайт, — ковтнув слину по хвилині старшина. — Це твій брат. Його ім'я пишеться так само, як твоє. Лиш він його інакше прононсює.

— Дозволите привітатись з братом? — запитав капраль. — Потім я вам усе розкажу, і ви все зрозумієте. ОК, сер?

— Я зрозумію? Сумніваюся, — буркнув. — Ну, ходім вітатися.

В кімнатці сидів чолов'яга такий самий довготелесий, як і капраль, лише на ньому була уніформаsovетського солдата. Він не дуже здивувався, коли американський капраль, підійшов до нього з витягненою рукою.

— Га, — то знов таки ти, Гнатку, — сказав "совет". Ну, ще раз ти мене взяв до неволі.

— То він, — звернувся до капітана капраль, — мій брат. Не дивуйтесь, що ми тим не дуже переймаємося. Таких зустрічей ми мали в останніх роках більше. Дозволите розповісти?

— Говори, — важко сів на фотелі старшина. А, може, хочеш чарку, перед тим, як почнеш? Тейк іт ізі.

Капраль Гнат Рогач, — Гат Рогек, — кивнув заперечливо головою і сівши коло брата в советському однострої, — почав:

— ...Ціла історія почалася з того, що наш татуньо — деді — Панько Рогач, поїхав ще перед першою світовою війною до "Гамеріки", як у нас в старому краю казали. Там він одружився з місис Паракою Гніт, таки з сусіднього села з Кам'янеччини, яку він пізнав на церковному пікніку братства Святого Андроніка коло Вилкс Беррі недалеко Скрентону, Па. Там, де він тоді "робив у майнах", народився ім цей от капраль, — показав на советського сержанта, що кивнув на це головою, — названий Гриньком — Гринем — Грегор — або як хочете Гжеґож чи Григорій, залежно від армії, в якій доводилося служити.

Старі доробилися пару "дулярів", які вистачили ім на це щоб купити поворотну шифкарту і вернутися до краю купити там "кус поля".

— Щоправда, не було вже там найяснішого пана — кінг, ю нов — але настала така влада, що називилася "жечпосполіта". Там народився ім я, середуцький син, що називалося тепер Гат, а тоді звався Гнат Рогач. За пару років прийшов на світ ще й наш наймолодший, Митруньо, Деметер.

— Ну, а коли настала друга світова, — здійснював постанову татуна, який рішив, що він має "вийти на пана". Сидів він на техніці в Данцигу і вчився на інженера. Сюди-туди, якраз, коли Вермахт займав Польщу, себто ту, як я казав "жечпосполіту", був Гриць з німцями як — "дольмечер" — "інтерпретер", в німецькому мундирі. Десь під Перемишлем його відділ влетів на якусь польську одиницю...

— "Грегор, комм гір!", кличуть мене — перейняв оповідання советський сержант — "да зінд лятер Українер гір!"

— І справді було іх досить. А між ними — "совет" показав на американського капрала — був і він. Він якраз "боронив ойчизну". "Так то ти мене до неволі взяв", — каже Гнат побачивши мене". Ну, а що тепер буде?

— Нічого — кажу я, — продовжував "совет" Гринь. — Підеш сидіти до лягру. А він на те: "Ну, то добре я піду сидіти — але ти вертайся до хати. Татуньо лихий як чорт. Поле незбиране а то вже осінь, а Митруньо ще маленький. Я йду в той полон, а ти махай до хати".

— За пару тижнів як Гнат сидів вже в "сталягу", мене німці здемобілізували, і я махав через "суху гранічку" коло Чесанова щоби задобрити татуня. Не дійшов. Влетів на "погранзаставу", а решта вже пішла "по плану". Короткий суд, позаочний вирок на п'ять років. Я не мав часу сказати що я до того суду "не приймаюся", як я вже був в дорозі на Колиму.

Тут пересидів я добре два роки. В міжчасі він, Гнат вийшов із "сталягу" і пішов за "дольмечера" заступати мене в хоробрій німецькій армії що в міжчасі вже вела війну з своїми екс-союзниками — большевиками. Заки Гнат дольмечерував, виповняючи так би мовити родинну традицію — я, німецький екс-солдат, виходив вже на волю з советського лягру просто в обійми армії Андерса. За пару місяців я тоді вже звався плютонови Гжеґож Рогач, "поляк греко-католік" — і воював як книжка пише, "ку хвалє ойчизни" в Іраку, в Африці а потім в Італії...

Капітан О'Коннор обтер знову піт з чола. — Що було далі? — промовив він.

— Далі? — взяв знову слово американський капраль Гнат. А тим часом я — екс-польський вояк мав вже на собі уніформу Галицької Дивізії і переходити вишкіл у Франції. Познайомився я там з одною мадмуазель і було мені ненайгірше. Але — лиха доля не спить... — Десять — комусь в німецькій команді забаглося знову дольмечерів. Понищпорили в моїх паперах, відкрили що я вже був раз перекладачем і за пару тижнів я вже сидів в пропагандивній німецькій чоті коло Монте Касіно в Італії і закликував польських вояків — українців переходити на другий бік — до дому.

Советський перебіжчик відізвався знову:

— Сиджу якось коло Кампо Бассо і чую — з німецького боку хтось балакає через гучномовець. "Бігме-ну, — кажу — то мій брат говорит," і чкurnув я через лінію аж закурилось. Ясно що влетів на нього — Гриць показав на Гната, а він мені каже: "Тепер, Грицю ми стойми 1:1. Раз ти мене взяв до неволі як німець поляка, тепер я тобі те саме. Тепер ти "поляк", а я "німець". "Як Куба Богу так Буг Кубе".

Американський капраль перебрав знову розповідь:

— Не було багато часу роздумувати над родинною стрічею, бо якраз моя дивізія мала йти у бій — це була весна 1944 року — тож ми попрощалися. Я поїхав до кадри дивізії до Нойгамеру, а Гриць "до дому", в Кам'янецьчину. Все було б добре і навіть старий втішився що хтось з синів приїхав і буде кому поле обробити ("Ніц, но воюєте і воюєте — навіть малий Митруньо, наймолодший, — кудись повіявся за

"форшпана" з Словаками, ще два роки тому) – якби не біда у формі большевиків. Взяли вони Кам'янеччину а з нею і мого Гриця...

– Та взяли – твердив совєтський сержант – і зробили з мене – "байца за родину", дістав я "сумку", пару пригорщів проса до "сумки", дали кріс – берданку без набоїв (на што тебе патрони, бандеровская сволоч!) і помахав я на "хронт" під недалекі Броди...

– Певно що я вже тут був, з нашою дивізією – перейняв знову Гнат. Десь, в якомусь рові коло Гути Пеняцької – ми знову влетіли на себе. Тепер невідомо було, хто кого має взяти до неволі – то ми лише помахали до себе руками тай і розійшлися. А він вже був совєтський. Почекрі: німецький, польський, совєтський. А я був тоді в німецькому однострої. Передтим – у польському.

– Ну, але війна ще тривала. Мене, пораненого забрали до "лязарету" з німецькою частиною аж до Франції, де я вже був раз, на вишколі. Але мені швидко "вкучилося", я розшукав свою "мадмуазель" і за пару тижнів я носив вже кокарду з трікольором і був французький "макі".

– Якось наскочили ми на американський відділ – вони саме "визволяли" якусь пивницю у французькому "шато" з пляшок з вином, і тут ми почали з американцями "фратернізацію". Слово по слові, виявилося що я, по французькому – Ігнас Роач, маю брата що народився коло Вілкес Беррі у Пенсильванії. Того лише було треба. – Ти також, сказали, майже американець! Хочеш до кухні? – За три дні я був вже Гат Рогек і носив на голові американський подвійний шолом, а за пару місяців я воював вже як "Джі Ай". Спочатку в кухні, потім вже з карабіном. А ще за короткий час, я стояв вже на Ельбі і чекав хто прийде з тамтого боку ріки...

– Хто прийшов? – відізвався перебіжчик. – Ясно, що я, гвардій сержант, Григорій Пантелеймонович Рогач, народжений в Америці. – Кажу йому: Татуньо вже не е лихий, бо поле і так дідько взяв. Забрали до колгоспу. А Митруня таки далі нема. Писав мені старий: "Ви там, батири, воюете – а ми тут трудодні відробляємо. От така то ѹоля..."

– Ну, а тепер – відсапнув капітан О'Коннор – коли ви вже вибрали волю і перейшли до нас – що ви думаете робити? Їхати до Америки?

– Я поїхав би радше до Канади – несміливо відповів сержант. Там мене ще не було... А в Америці я вже був. Я там народився.

– Знаєте що – потер долонею чоло капітан – я вам пораджу. Йдіть собі до табору Ділі. Ця історія занадто скомплікована для мене. А УНРА дасть собі раду з вами. ОК?

...Але не довелося Грицеві довго відпочивати на укрівській зупі. Хтось десь вишипартав в централі документів що якийсь Г. Рогач був в Дивізії і Гриця почали "репатріювати". Як не божився він, що він американець, що це не він, але його брат Гнат був в дивізії – але не було ради. Хто повірить що американський капраль був в Українській дивізії?

Лишилася лише одна дорога. Недалека французька зона і вербункове бюро Чужинецького Легіону. За тим прийшов ще один вишкіл в Африці, а там далі Індокитай і свіжа війна, з жовтолицями.

Але не це журило Гриця Рогача. Ну, то ще одна війна. Але що ранку він будився з журбою і непевністю: в якому я тепер війську? В польському, німецькому, московському, чи французькому? А коли приходило до співання пісень у марші то виходило чисте непорозуміння: часом він починав "Роземарі", коли треба було співати "Мадельон", а нераз виривалися йому "Пшибілі улані под окенко" або "Єслі завтра вайна", на втіху всіх менш інтернаціональних вояків інтернаціональної легії.

Але п'ять років контракту минуло швидко і ветеран Гриць Рогач повернувся до Європи, а звідтіля ще швидше вийшов до Канади, де, як казав капітанові О'Коннорові, "ще мене не було". Нарешті, думав він, відпочину трохи: Канада, мирна країна, не воює так часто – тут я заживу спокійним життям фермера. А може, де Гнат побачу на якомусь пікніку чи зустрічі як приде з Америки – а може, ще й Митрунія малого з старого краю спроваджу?...

В 1952 році, коли баталіон "Канедіен Роял Райлфлс" брав наступом, рам'я в рам'я з полком 172-ої Пенсильянської Дивізії містечко Сунь-Ніс-Вчай в Північній Кореї, під час "поліційної акції" військ Об'єднаних Націй, капраль Канадського баталіону Гриць Рогач, зустрівся з сержантом пенсильянського полка Гнатом Рогачем. Брати разом заткнули блакитний прапор Об'єднаних Націй на руинах містечка Сунь-Ніс-Вчай і разом почухалися в голови, ховаючись перед вогнем комуністичних гранатометів що дошкульно били по їх відділах.

– Цікаво, Грицю – сказав Гнат – чи то часом не наш наймолодший Митрунью б'є по нас з ось цього міномета, з півночі? Вони, кажуть, дістали там купу "добровольців" з совєтів...

– Велл, цікаво, – відповів, закурюючи цигарку і ховаючись за прапор Об'єднаних Націй, Гриць – і ще одне цікаво: чи настане ще такий час що ми всі три, разом з ним, Дмитром, вдягнемо один уніформ: наш власний?

ГОРІЛКА ПОРУЧНИКА ЗАПОРОЖЦЯ

Нещасний ідіот!

Лицар сумного обличчя!

— Слухай, Олексо! Ми теж ніякі антихристи і справу чести розуміємо але це вже не має ніякого сенсу. Давай відчинимо бутилочку, скрутимо шиечку пляшечці, та й амінь. А поручникові скажеш, що розбилась, хіба мало чого тепер б'ється?

— Так, так, а ще на війні!

— Тут не такі речі порозбивалися!

— І не такі ще розіб'ються. Ну давай, Олексо!

А ще на дворі такий мороз...

Але він не здавався. Серед наших постатей, що кружляли - метушились навколо нього, добираючись, не то жартома, не то серіозно, до наплечника, засів він, непрошений, наче Зевс на Олімпі. Зевс, що беріг замкненого в скарбниці - наплечнику скарбу що звався "грушковий лікер". Коли втихла чергова хвиля гамору, загомонів спокійно його голос:

— Шкода балачки, панове, ви ж знаєте, що мені не можна. А втім, що це значить – одна пляшка на шістьох? А зрештою, поручник Запорожець доручив мені...

Ми не чekали навіть на те, щоб він закінчив фразу. Хвиля обурених голосів загриміла, аж шибки в малій гірській хатинці задзвеніли, крізь вікно забіліло в темряві обличчя стійкового.

— Іди ти к чортu з твоїм Запорожцем!

— Ти гадаеш, дурню, що він на твоєму місці не випив би вже давно цієї горілки?

— Пожди, сукин ти сину! А горілку, щоб ти знов, так чи сяк, вкрадемо і вип'ємо!

Вогонь в маленькій пічці-душогрійці догасав. Ще час до часу стріляв якийсь недопалений сук і розсипав біля печі сніп іскор. Кривавим бліком вилискувало полум'я на цівках рушниць і скоростріла біля вікна.

Я скинув промоклі чоботи і, загорнувши перемерзлі ноги в плащ, приліг на соломі в куті біля Олекси. Він палив цигарку обережно, щоб не запорошити вогню, і притишеним шепотом розповідав під акомпанімент могутнього хропіння товаришів:

— Я вже, й Богу, довше не витримаю. Ця проклята горілка поручника Запорожця до гробу мене зажене. Знаєш, ця трагедія почалась іще тоді, коли ми залишили Братиславу. Я стояв на мості і слідкував, як проходила повз мене наша валка. Я сам мав залишитись

в місті ще один день і тому вийшов на міст, щоб побачити ще декого з друзів.

— Бодай би я раніше ногу зломив!

Олекса потягнув міцніше з цигарки і сперся на лікті.

— Крізь снігову метелицю побачив він мене тими своїми чортівськими очима. Ми знайомі ще з перед війни. "Ви залишаєтесь? Ось це добре! Так нате вам ці гроші, що мені залишились, і купіть мені ще чогось питного. Найкраще, грушкового лікеру. Мені самому ніколи, а словацькі корони там, де ми йдемо, недійсні. При нагоді передайте. Слава!" — І пігнав чортів син. Що ж було робити? Він поручник — я звичайний вояк, а зрештою, хто його знав? Купив я йому цю кляту пляшку "Грушкового лікеру", щоб він йому гірчицею став! Відтоді скінчилось мое життя. Не було в мене з тогу часу спокійної години. Запорожця стрінути ніяк не можу, а про горілку довідалась вже мабуть, ціла наша дивізія. Всі, кого не стріну лише, мордують мене: "дай і дай, а Запорожцеві скажеш..."

... — що розбилась пляшка, знаю! — докінчив я, загортуючись міцніше в шинель, щоб Олекса не доглянув моєї усмішки при світлі доторяючого полум'я.

— Так. Я зголосився на кур'єра і теліпаю собою по всіх полках і, щоб цього дияволського лікеру позбутися. Гадав, що так скоріше стріну Запорожця, але де там, не везе. Тут їще не прибув — звідтіля вже відійшов. А ще до того...

Олекса згасив дбайливо цигарку об стіну.

Ще до того, він у герой записався, і лазить всюди, де його лихо посіє. Вже два рази мало смерти я не пожив, раз мало в полон не влетів, а все через цей нещасний лікер. Навіть тоді, там у болоті, пригадуєш...?

Я пригадав. Темний, сірий сумерк вечора наступав після мокрого дощового дня. Над головою безпощадні літаки. Повітря повне свисту й гуку. Тут і там скривлені постаті ранених з божевільними очима, що крізь болото ям повзуть у сторону перев'язочного пункту. За мною лишалось загублене в пекельному гуку і стовпах диму маленьке гірське сільце а радше те, що з нього залишилось. Мішанина болота, крові, людських і звірівських трупів, та поперевертаних хат. Я вертав після довгих тижнів до цивілізованного світу. Горе тим, що йдуть у протилежний бік!

При черговому свисті розривного стрільна пізнав я в заболоченій постаті, що прилягла напроти мене моого друга Олексу. Ми скрикнули до себе взаємно щось, таке, чого ні один з нас не зrozумів, і поповзли кожний своєю дорогою. Я пригадав...

— Ідійоте! То ж ти тоді шукав Запорожця? З горілкою? Він був вже два дні в лязареті!

— Бачиш. А я звідки міг знати? Хіба на фронті хто коли що знає? І це так завжди!

Стало тихо. Якийсь охриплий голос промимрив крізь сон:

— Мамо...

Олекса відітхнув глибоко і кінчив: — Але найгарніше сталося учора. Сучі сини коноводи сташили вже в мене горілку і щойно командир звелів віддати. Тож випити не встигли і жандармерія відібрала в них пляшку. От харцизи! Сьогодні теж певно хтось із них попробує. Знаєш, очі Олекси блиснули якось кровожадно, часом мені хочеться, щоб його десь там при його геройських подвигах...

— Або мене, — додав по хвилі.

— Дурний ти, Олексо. Наплюй вкінці на всю історію і почекай, доки колись наскочите один на одного, і все. Годі, брате. Тепер вже запізно. Ця справа вже всім відома, а крім того, він лютує, мов собака, мовляв коли ж нарешті одержить свою горілку, а то, ій богу не встережу!

Олекса загорнувся весь у шинелю, і підсунувши під голову наплечник, обернувся, важко зідхаючи до стіни.

Мені снилась кольosalна пляшка "грушкового лікеру", що під нею вгиналася постать моого друга Олекси. З-за пляшки вихилялось скривлене злісне обличчя поручника Запорожця, а навколо пляшки гуляли в бакічному танку коноводи, що були вкрали пляшку.

Сірим ранком, коли я, ще заспаний громадився на підводу побачив Олексу, що намовляв саме якогось кіннотчика, що провадив вільного коня, забрати його з собою. Кіннотчик тицяв пальцем в Олексин наплечник, з якого стирчала голівка пляшки. Я плюнув.

Не було вже, здається жадного старшини, ні вояка, який не знав би історії Олекси і грушкового лікеру.

Питання, чи зустрінеться врешті обидва партнери цієї скомплікованої справи, заінтересувало цілу дивізію. Висота закладів, що їх пороблено в цій справі, перевищувала тисячократно вартість горілки. Не одну і не другу пляшку висушену, вирішуючи питання: "Чи отримає поручник Запорожець свою горілку". мінялись місця боїв, фронти, воєнне щастя, а Олекса все ще шукав за поручником Запорожцем. З однієї з своїх кур'єрських поїздок повернув мій друг з обручкою на пальці. ("Хіба я знаю, що роблю? Але пляшка залишилась ціла!") З другого боку Запорожець доконував щодня більше геройських діл і чекав на свою горілку. Олекса став десятником і при цій нагоді звів один із своїх найтяжчих боїв за цілість пляшки. Я був свідком цієї баталії (ми стрічались вряди годи у воєнному вирі) й не знав, що більше подивляти чи впертість замотиличених гостей свіжоспеченого десятника, чи залізну оборону Олекси.

Мені було це вже й так все одно, бо жадної краплі не зміг би я в себе влити, але думаю, що якби не несподіваний сполох, що відірвав нас усіх а зокрема найбільш настирливого аматора від відомого

наплечника (ранком ми знайшли його біля скоростріла ще теплим) усі заклади були б тієї ночі несподівано вирішенні.

Чи знаєте відворот? Мішанину людей, возів, гармат, ранених, що благають ковта коди і чіпляються до кожного воза, розкличаних старшин, піхотинців, що йдуть неосідланими кіньми, і кіннотчиків, що йдуть пішки, авт, що псуються, що їх скидають у рів, та телефонічних дротів, що їх забули зняти?

На дорозі, в пильозі, добув останніх сил із горла поручник Леневич, що старався привернути такий сякий лад у струю, що напливала з усіх боків на перехрестя. Сонце жарило немилосердно. Я скинув шолом і, засівши вигідно на ганку покиненого всіма парафіяльного будинку, крутив цигарку. Я чекав доки потік відвороту переліттється, бо моя дорога вела саме в протилежний бік в напрямку становища трьох сотень, що на протилежному боці широкої долини прикривали відступ наших частин. Там вибухали тепер стрільна і що кілька хвилин виростав стовп диму. Я розговорився з саперами, що розложилися біля мене з своїм крамом, чекаючи на хвилину, коли доведеться висаджувати місток під горою.

Коло мене підсів хтось важко.

– Гаряче, друже, га?

Я обернув голову.

– Олексо! Це ти? А що з лі?...

– Ні, лікер іще в мене. Не віддав. Знаєш, – Олекса нахилився конфіденційно, там напереді перша сотня, а з нею Запорожець коло замку. Тут його спіймаю. Ідеш зо мною?

Я й так прямую туди. А крім цього...

– Ну?

– Крім цього, вечір буде холодний, і чарка лікеру знадобиться.

*

Широка, виглублена, наче тарілка, обрамована лісом долина не давала ніякого захисту перед ворожим вогнем, що безпощадно гатив по останній дорозі відступу. Я спостеріг це щойно тоді, коли, падаючи в рів по правому боці дороги, кутом лівого ока зловив чорний гриб диму, що заквітав кільканадцять метрів від нас. Замазані багном чоботи Олекси стирчали так близько до моєго лиця, що мене збирав страх при кожному новому вибуху гранати, коли Олекса дригав ногами. Міномети не вгавали, і Олекса щораз більше загрожував ціlostі моєго носа. Мені стало гайдко. Шолом давив мені чоло, піт ллявся з карку за ковнір, а в живіт в'їдалася щораз більше машинова пістоля, що лежала підо мною в поросі:

– Олексо!

Спереду долетіло до мене приглушене:

– Га?

– Хочеш тут здихати?

- ?!

- Вали вперед! Бігме, поб'ють нам тут твою пляшку і нас з нею.

- Давай!

Повно землі за ковніром, піт на чолі, брак віддиху, а серце десь під горлом б'є, як скажене. Вибухи тут і там. Ще один чорний гриб. Ще один! І знов і тут і там. А над ними ясне небо: видно, коли повернеш голову вгору, слідуючи за летом стрілен. І врешті – перші дерева, і постаті, що крок за кроком посугаються назад до краю лісу.

- Яка сотня?!

- Йди до черта! Га? Сотня! Була третя...

- А перша? Запорожець?

- Вони в замку. Оточенні. Їм і Святий Дух вже не поможе!

Піхотинець повернувся і, тягнучи за собою скорострільну стрічку, пігнав кудись краєм лісу.

Щораз більше постатей напливало на нас. На запити про першу сотню махали розпучливо руками і пробігали мимо нас. Якийсь хорунжий із зав'язаним чолом визвірився:

- А к черту вашого Запорожця! Нема у вас діла? Хапай краще сучий сину, один з другим за кулемет – бачиш, що чоловік ранений!

Вже по хвилі, коли ми в трійку залягли під здоровим дубом коло скоростріла, і Олекса закладав саме свіжу стрічку набоїв хорунжий глипнув підозріло на нього і запитав:

- А тобі навіщо Запорожця? Хіба ти той від горілки, га?

Олекса глянув на наплечник, де теліпалась непорушна фатальна пляшка, махнув безнадійно рукою і наліг цілим тілом на приклад скоростріла. Цівка затряслась мов у пропасниці. Луною розгляглася по лісі перша коротка серія...

*

За вікнами дбайливо позакриваними веретами, тьма. На столі горить огарок свічки і освічує зарослі лица, що скилились над мапою. Зараз, де бачив я це вже раз? Ага, колись перед віками, у кінофільмі. Колись, коли не було ще війни, гуркоту гармат і розривних куль, що падають час до часу в глину стін хати.

Не бачу лиця оберненого до мене спиною поручника Запорожця, але чую його низький пристрасний голос:

- Так, значить, телефоном передали, що зараз по півночі виступаємо. А шкіц терену і деталі наказу принесе сейчас якийсь десятник. Значить, братва, покуримо і готовсь. Хто листа написати – будь ласка.

- А ви, поручнику, нікуди не пишете?

- Я? А мені, голубе, куди писати? Хіба в мене хто є? Писати це для інших. А мені от коли б чарочка..

Всі присутні раптом замовкли. Всім, як одному, промайнуло крізь голову відома історія поручникової горлки. От коби це так зараз...

В тиші затахтив не далеко "максим".

— Десь близько вражі сини підлізли. От коби в них знаття, що зараз, гаряче буде. Запорожець виступає! Аби лиш швидше той десятник з деталями.

На дворі запляскали по болоті кроки. За хвилину гулнув хтось несвідомий терену головою об низький сволок на порозі і розляглось соковите:

— А щоб ти згорів!...

Мене торкнуло, наче електричним струмом. Голос був Олекси. Ще було чути, як хтось розбивається поміж киненими хазяйськими відрами в темних сінях, і врешті на порозі піднялась верета. Так це був він. На порозі стояв Олекса, виструнчивсь у весь ріст, наче сам бог війни, що прийшов сповнити свій заповіт.

Перший ахнув Запорожець, а зanim покотилося луною широке "аах" усіх інших. Отже тут мав розігратись останній акт Одиссеї "грушкового лікера".

А Олекса стояв нерухомо. Бачилось, що за хвилину впадуть слова, які випестив він собі в душі, вимріяв у неспокійних снах з наплечником під головою. Снах про епопею вояка, що зберіг свою честь і горлку свого поручника. Сказати ці слова це було добре право Олекси. І ніхто не міг йому цього відібрести, навіть поручник Запорожець, що за п'ять хвилин мав виступити з своєю частиною до бою. В тиші, що настала (навіть ворожий "максим" замовк), впали нарешті ці слова:

— Пане поручнику! Десятник Рівенський з наказом зі штабу батальону і пляшкою горлки голосить свій прихід!

Ні д'Артаньян, ні Сірано де Бержерак не добували так пишно, лицарським рухом, своєї шпади, як сягнув Олекса до наплечника і витягнув пляшку. Забліснув чистим золотом у світлі свічки лікер. Етикетка забагріла, як стяжка ордену почесного Легіону. Розмашистим рухом Олекса поставив пляшку на столі перед занімілою авдиторією.

Гостро дзенькнуло скло, і оставлі присутні побачили неймовірне: коли поручник Запорожець скопив за шийку пляшки, на столі залишилось відділене від пляшки дно. Золотою хвилею хлінув грушковий лікер.

Запорожець хотів, мабуть, вибухнути, але махнув лише безнадійно рукою і сягнув по пояс, на якому висіла ракетна пістоля.

Верету в дверях швидко піднесено, і на порозі став старший десятник:

— Пане поручнику, пане поручнику! У сусіда щось починається...

Запорожець застібнув пояс і сягнув по шолом:

— Ну так, значить, не випили. То ж панове починаємо.
Запорожець виступає...

*

Пальба ставала щораз більшою, після того, як червона ракета вистрілила в небо. Заграли завзято "максими", і почулись вибухи гранат. Вже на дворі я впихав новий магазин до автомата. Під стіною хати сиділа якась залишена самітня постать. Не зважаючи на кулі, що густо пацали в глину стін, постать не порушилась. Побачивши крізь темряву ясну чуприну і нашивки десятника, а нахилився і підняв голову постаті, що сиділа заховані йї глибоко в рамена. В світлі ракети я побачив два мокрі сліди на обличчі сидячого.

Десятник Рівенський плакав.

1948

"ЩОБИ ШТЕМПУ НЕ ХАПНУТИ"

Я ледве встиг вскочити до вагону, коли двері закрились швидко і безшлесно. Поїзд підземки пігнався далі через тунелі ньюйоркського метро. Я стояв втиснений в юрбу пасажирів, поштовхуваний і побиваний з усіх боків. Якраз коли потяг пролітав через якийсь підземний закрут, я захитався і сперся на мою сусіда, молодого порторіканця. Він заготовив щось і з цілої сили копнув мене в кістку, так що я полетів в протилежному напрямі і затримався аж на усміхненому китайцеві.

Портріко ані не думав скузуватися, а навпаки, дивився мені в очі з визовом, мовляв, ходи сюда, "Грінго", я маю бритву за пазухою, а ніж за халявою...! Ніхто не звертав на мене уваги, коли я збирав розсипані папери, які вилетіли мені з портфеля, під час моого зудару з темношкірим сусідом.

Я ще рачкував на долівці вагону, збираючи папери, коли потяг затримався на наступній станції. Людська юрба поволі проріджувалася. Я позбирав папери і поглянув на порторіка, а поглянувши прийшов до переконання, що треба буде його бодай штовхнути, коли він виходите з вагону. А він виходив останній, бо тут виходили майже усі.

Мій порторіко був ще у вагоні, коли раптом поховзнувся, немовби хтось спрітно, по "футбольному" підклав йому ногу.

Темношкірій полетів на платформу і то прямо на стовп. Двері підземки закрилися і потяг пігнав знову... Я був сам у цілому вагоні.

Але мені тільки здавалося, що я був сам. Бо хоч я був би присягнув, що перед хвилиною, коли порторіко летів з вагону на

плятформу на проти мене на лавці нікого не було тепер сидів там якийсь чоловік і читав, чи переглядав "Дейлі Ньюз". Я далі ще думав над тим, хто підклав ногу "моєму" порторікові коли зпоза "Дейлі Ньюз" відозвався голос:

— Якто, хто, пане Лисяк? Та певно, що я. Хто має вам помогти, як не я?

Заслона "Дейлі Ньюз" впала і я стрінувся з живими, зеленими очима, що вдивлялися в мене з понад піддерготого носа і відкритого рота, розясненого трохи іронічною посмішкою.

— Ви? — трохи збентежено спитав я? — А ви звідки мене знаєте?

— Слухайте, — відповів зеленоокий тип — не грайте варята. Що, ви мене забули? Придивіться добре.

— Гей, пане! — сказав я трохи більше офіційно навіть, як ви тому чорнюхови підложили ногу, то ще не рація щоби ви казали мені, щоби я "не грав варята". "Венци поуфалосьці, як знайомосьці", казали в нас, у Львові...

— Зараз мене ціляк трафить, — стверджив ділово чоловік з задертим носом. — Ну, знаєте! Бігме, краще було з книжки не вилазити. Ви мене не пізнаєте! А ви ж мене зараз в першому розділі впровадили в дію, тоді, з Дуськом Гараном, на Ринку у Львові і тягнулисте мене аж до останньої сторінки... Холера мене візьме! От, на маєш долю. А то з вас автор! І ще дівізійник...

Мене неначе вдарило обухом між очі. Певно як я міг не пізнати? Та ж це був... Ні, таки це був... Зелені очі, відкрите обличчя, задертий ніс... Ні, не може бути, такого не буває!

— Е, що там не буває! — наче читаючи в моїх думках, відповів зеленоокий. — Ну, видусіть вже з себе — так, я один з ваших геройів, Базиль зі "Стрілецького Звичаю"... Не пізнаєте мене, бодай вас об... золотило!

Не було сумніву в "саб-вею" між Менгеттеном і Джерзи Ситі сидів не хто інший, а львівський батяр і старший десятник панцир-grenадирів Дивізії, Василь Баліцький, званий "Базиль", одна з постатей моєї повісті "За Стрілецький Звичай".

Але це не може бути... Промимрив я, це лише в літературі... У Піранделля є така п'еса: "Шість постатей шукає автора", але...

— Патик ви положітесь на того Пітігрілля, чи як йому там! — буркнув мій розмовець. — Вилазіть з тої залізниці. Зараз буде Джорнал Сквер. Ходіть, там десь на паркпляцу ваша машина, сірий Шеві, ні? Ідем до Філадельфії. Я вправді шофер бодай таким ви мене в книжці зробили — але тим разом поїдете ви, а я буду сидіти як пан, досить я ся на войні наїздив, себто у вашій книжці. Не балакайте тепер. Зрозумійте, що ніхто мене не бачить, лише ви, і то ще вас "кап" до кацяби заладує, бо подумає що ви хірний і сам до себе балак витинаєте. Сідайте в кару де ключі?

Коли ми пробивалися через лябірінт вузьких вуличок Джерзі Ситі – Василь Баліцький не говорив ані слова. А на мені трохи терпла шкура. Я не знав в якому становищі мій герой виступає? Дух, чи яка біда? І як йому говорити? "ти" чи "ви"?

– Можете говорити: "ти" – знову немов вгадавши мої думки, сказав мій супутник, коли ми минули "Пуласкі Скайвей" і в'їхали в неонову джунглю домиків, мотелів і барів коло Елизабету. – Ви маєте право говорити мені "ти". Ви ж мій автор, ви мене створили, ну, ні? А я вам мушу говорити "ви", хоч ви лише звичайний "штурман", а я "оша". Таке право. Я ж ваша літературна постать, правду кажу?

У голові в мене трохи шуміло. Випили ми бо з колегами з "могили" в "Лисі Мікиті" по пару глибших "скачів" і я сам не знат, що про цілу аферу думати. Ale думки переганяли одна другу, якось так легенько, авто пролітало темним шосе, а потім знов появлялися неони, і було якось так дивно, все ставало таке просте і зрозуміле... Ну, нарешті чому б ні? Чому б до мене не мав прийти старший десятник Баліцький, постать з моєї повісті? Чому ні?

– Ну, нарешті – сапнув із вдоволенням голос коло мене – Нарешті, ви входите у властиве становище. – Справді, чому б я не мав до вас прийти, до свого автора?

– Ти Базиль – сказав я вже товариським тоном, – тепер якраз дванадцята година, скажи ти... дух?

– Та який там дух! – зареготався мій товариш, – таж ви мене не закатрупили ні під Гляйхенбергом, ні під Бродами, як інших гістів у книжці, то як я можу бути духом?

– Ну, але ти направду не існуєш – тебе нема...

– Гузік правда, – знову діловим тоном ствердив Базиль. – Як "мене нема"? Я е, і то більше ніж ви сам. Бо ви що? Відкітуєте за пару років, засмітеся до суфіту вас – фюють не буде! А я буду жити. Довгі роки. Колись про мене читатимуть ваші внуки чи правнуки і правнуки всіх дивізійників – а ви кажете, що "мене нема". Я буду довше ніж ви. Я буду так довго, як довго будуть пам'ятати Дивізію. За сто і за двісті років... А ви...

– Ну. Йо, – погодився я, – хай і так буде. – Ти мене зіхер переживеш, Василю, окей. Ale скажи, чого ти до мене прийшов? Бо, знаєш...

– Перше мудре слово, – захіхотав Василь Баліцький – Бачите, я прийшов, бо ви ся мені не справуєте.

– Якто? – звернувся я до моого героя. – Що то значить "я ся не справую"? Або що я роблю?

– Тут єст цілий сук, – сказав десятник Баліцький. – Власне, що ви ніц не робите. I то єст цілком до бані.

Мене шпигнуло, і я хотів вже відповісти, коли Василь знову забрав слово:

— Чекайте, не підскакуйте. Зараз буде червоне світло, уважайте на машину. А я потім скажу решту. Коли ми залишили світло за собою і авто знову почало набирати швидкості, Василь відізвався знову:

— То ест так: написалисьте "За Стрілецький Звичай"? Так, чи ні? Так, написалисьте. А ще інші кавалки про Дивізію? Так, зіхер що так. І ще пару піснів, як тата про "Данка із Підзамча" що йшов під Броди? І туту про то що "Дивізія повернеться", що єї тепер хор пана поручника Чмоли, ну, "Бурлаки" співають? Зіхер, жесьте то всьо написали...

Я мовчав. Ага, туди гне мій Василь. Я чекав на дальші слова. А вони приходили. Чи це говорив Василь...?

— А тепер вас заткало на амінь. Ні мру мру про "могилу". У "Вістях" вас нема. На святі Бродів в Лігайтоні, то де ви були? А як посвячували прапор у Трентоні? А на зїзді в Канаді? А на парадах на "Сюзівці"? А в Торонті? А...

— Шлюс, Базиль! — трохи шорстко перервав я потік його слів. — Якої тяжкої хвороби ти хочеш?!

— Ви самі знаєте, — немов з жалем у голосі відповів десятник Баліцький. — Я вже нераз штемпу ликнув через вас. Часом буваю собі — от так з боку, знаєте, на зборах тої чи тої Станиці і думаю собі: селепня перестає приходити на сходини, "пістолети" не платять вкладок, на зїзди не їздять, ну, і як мають вони їздити, як мають платити, як має шафа грati, як мій автор, моя кістя і моя кров, також десь пофіяvся? Якусь, туту "більшу" літературу пише і му не виходить, про УПА пише, про підпілля пише а де є ми? Ми, дивізійна, могильна кумпанія? Ви вже для нас за добрий, га? Як чоловіка має шляк не трафити? І як тут штемпу не хапнути через мого власного, рідного автора?

— То, ти, Василю, — сказав я якось тихіше ніж хотів — ходиш по світі? По станицях — і всюди?

— По Станицях і — всюди — також якось тихо сказав десятник Баліцький. — От, часом вискочу з книжки і зайду в Парижі до отця Капелянів Левенця... Щось йому шепну на вухо і він знову відмолодніє, так як під Бродами і Штаденом... Часом присядуся до д-ра Оргинського, як він там урядує за дипломату в тих Обрубаних Націях і він нагадає собі мене. Правда нераз гукне: "Ви-ри-вай, се-ле-пе!" але потім теж ясніше погляне на світ... Часом зайду до сотника Діщинського, там коло вас у Філадельфії... Загляну до Генерала в Трентоні... Подивлюся на мікрусів Зенка Коновки, щосте го в книжці "Коробка" назвали, піду на пробу "Бурлаків", зайду в Дітройті до Луцького, того вашого колеги з "крігсберіхтерів"... Або до сотника Карпинця в Лондоні чи до Гуляка в "Оазі" в Торонті... чи до хлопаків в Австралії... Чи до тих що в Аргентині... Відвідаю туту паню, що жила коло вас у Міттенвальді і що її син не вернувся з під Бродів, і скажу її якесь тепло, людське слово ну, така моя доля і таке мое завдання. Та ж ви пото мене написали, ну, ні?

— Так, відповів я поволі — так, пото я тебе написав, Василю. Тебе, Гарана, Остапченка, того що згинув під Бродами, Темака. Пото я вас написав.

— Ну, бачите, — привітно відозвався Василь, — Ну, скажіть, чи не варто мені бути на світі? Тут загляну до хорунжого Гавриляка — знаєте, того що присягав на вірність Україні разом з Пришchanом. А хорунжий тепер інженер на університеті в Рачестері... Заскочу до нього, шепну му: "Скинув чако"! і його зараз, якби посерці поскоботав. Або подивлюся як росте Прончака і той нашої юначки син "Десяtnик" звуть мікруса... Або, вашому хлопцеві у сні щось на вухо скажу фест хлопака, мігби вже "лем'є" носити...

— Або знаєте, — Василь знову оживився — як зійдемося з Лавочкою, знаєте, з Селепком-Лавочкою, тим, що то його видумав той уштуф зі штабу — знаєте? — Певно, що знаєте! О, тоді є сміха! Він такі рузыні кавали знає! Як зачнемо боки зривати, то бігме, хлоп забуває, що він і я лише літературні постаті.

Ми помовчали.

— Жалю ми си завдали — з посмішкою сказав по хвилині Василь — Ну, нічого. Я того не хотів. Я би но хтів вас щось попросити.

— Ти мене, Базиль? — спитав я. — А що ж я можу для тебе зробити? Таж ти, мимо всього, не живеш так як ми...

— Ви знову тої самої! — обрущився Василь. — Але, хай вам буде. Ale чи я є, чи мене нема, ви можете для мене ще багато зробити. I для мене, i для всіх. Проста справа: зі мною мусите щось зробити. Раз ви мене не зарубали ні під Бродами ні на Словаччині, ні коло Гнасу то що зі мною, я ся вас питаю?

— Якто що з тобою? — обурився я. — Я написав у книжці, що ти десь мандруєш по світі може ти тут, може там. I чекаєш.

— Зіхер. Може тут, а може там. I чекаю викривився мій герой. Як довго можна чекати? Ну, як кого ви закатрупили в книжці, трудно, так мало бути. Ale де другі герої? Там ви написали що вони поженилися, мають діти а я що? Патик?

— То не тільки в повістях люди залишаються самітні як патик — відповів я повчаючим тоном. — Аво, дивися: твій колега Гого також парубкує*, хорунжий Ромко Герасимович посивів, а ще не женений, та й...

— Ну, то що з того? — Відповів Василь як вони є фраєри... Ale зі мною щось зробіть! Знайдіть мені якусь кобіту, оженіть мене, дайте мені "джаб", запхайте мене до якоїсь Станції Братства, хай я плачу вкладку, хай і я буду за комбатанта, хай і я собі посвячу якийсь прапор, хай зираю на інвалідів. Щось зі мною зробіть? Що я, від мачухи?

* Не правда. Вже давно оженився. Навіть татом є! (Прим. складача)

Напишіть, що зі мною далі було, як ми війну скінчали. Я мушу десь причіплитися маю досить того гуляння по світі!

Якраз авто пристануло коло поліційної рогачки на мості у Філадельфії. Я подав поліцаяєві "кводра" і обернувся до Василя. Але на сидженні не було ні кого. Поліцай трохи підзорливо поглянув на мене.

Зараз за будкою Василь знову з'явився знову.

– Не журіться мною. Той "кап" і так мене не побачить. То лише ми, можемо себе бачити. То не для фраєрів.

– Ну, то що? – почув я знову за хвилину його голос. – Зробіть щось зі мною? Бо як ні, то бігме, піду до якогось цивільного письменника і попрошу щоби мене десь примістив.

Хочете такого штемпу ликнути?

– Борони Боже, Василю! – аж зжахнувся я. – Недочекання, щоби цивілі буйди про наших хлопців писали. А то би вже написали...

– Ну, то бачите. Отже напишете?

– Напишу, Василю.

– І як буде Крайова Управа робити totu веселу одноднівку що то Шафа Греє", то мене Гого намалює?

– Біда його знає, Василю. Хіба хто Гога може примусити?

– Нічого. Я сам його в Ню Йорку знайду і дам си з ним раду. Але напишете?

– Щобим так до наступної "Дивізійної Маланки" не дочекав!

– Ну, то юж. І пам'ятайте пане Лисяк: "Раз Дивізийник – ціле життя Дивізийник". Тут нема "парт-тайм"-у. Ну, бо як шафа буде грати?

Авто пристануло під моєю хатою. Я відкрив двері. В голові ще трохи шуміло. На звук затихаючого мотору відкрилися двері і ясна струя світла вдарила на темну вулицю. На порозі стояла моя жінка.

– Ну, то бувай, Василю! – сказав я, похиляючись до середини авта.

– І дякую за того порторіка...

В авті нема нікого – спокійно зауважила моя жінка. – Вже пів до другої години. Ти трохи пізно приїхав з Нью Йорку. Ти... вступав до "Лиса Мікити"?

Справді в авті не було вже нікого. Мій герой зник.

Я постояв ще хвилину на порозі. Вулиця була темна і порожня. Звідкілясь, немов зза рогу надлітів нето подув вітру, нето тихий трохи фронічний шепіт:

– Ну, то памятайте... щоби штемпу не хапнути!

ОПОВІДАННЯ, НАРИСИ

МИ БУДЕМО ЙТИ РАЗОМ

Тепер на цьому місці височіє чорний скляний будинок, що гине десь у чорному, як і сама ніч, небі, розпластаному над Менгеттеном. За прямокутною коробкою скляного велетня – другий велетень, круглий як видовжене решето – кам'яний чи бетонний "Медіон Сквер Гарден", де щоночі неони заливають сліпучим сяйвом квадратний боксерський рінг, цирковий овал, чи тверду льодову площину, а на них миготять яскраві уніформи боксерів, акробатів, коштивкарів чи хокейстів...

Ще так недавно між Сьомою і Восьмою Авеню стояв маєстатичний, ще на початку цього століття збудований портал Пенсильянської станції з важкими, круглими дорійськими колонами. А тепер станція стала непотрібним свідком минулих часів, коли людиуважали залізницю найвиднішим засобом комунікації і коли подорож на другий бік континенту тривала чи не тиждень.

На залитих дощем нью-йорських вулицях мерехтять світла реклами; великі крамниці крикливо оголошують випродаж; музика з гучномовців заповнює вечірнє повітря; з над Гадсону прилітають часом гудки кораблів...

(*А може це надходять не гудки пароплавів, що минули вже Статую Свободи, а якісь голоси з-за океану, з-поза сірих шумливих хвиль, звідтіля, де десь у карпатській хатині, у шахті на Донбасі, чи у старовинній кам'янці львівського середмістя хтось може ще згадує?*)

Вітер віє, треба сховатися, може зайти у ясні коридори крамниць або туди, де миготять неонові реклами таверн? А може скрутити в цей бік, туди, де ще недавно був цей обгороджений колонами будинок Пенсильянської станції?

– Я піду вже, чую голос коло мене. – Мені ще треба бути коло Сентрал парку...

Голос замовкає, а потім запитливо продовжує:

– А куди ти підеш? Не прямо зі мною?...

– Я ще хочу вернутися, – відповідаю. – Хочу подивитись...

– Ви завжди вертаетесь, – щось немов насмішка, немов жаль звучить у голосі моого супутника. – Але пам'ятай, що ми мусимо іхати разом. Ми ж приїхали разом.

– Так, ми приїхали разом, – стверджую. – А може ти приїхав зі мною? Себто... з нами. Але разом ми мусимо повернатися.

— Отже, голос трохи нетерпеливиться, але він опанований, зустрінемося коло Народного Дому? Так?

— Так, — відповідаю, — де ж нам зустрічатись, як не коло Народного Дому? Це традиція.

— Традиція. Усе традиція. Завжди традиція. А може б так..., — але голос вривається, — Отже, розходимося? Але зустрінемось.

— Мусимо.

... Я дивлюся йому вслід. Він такий великий!... Колись, у Дівізії, я маршував у першій трійці нашої чоти разом з Дюбаном, який залишився десь коло Бродів, і з Юрком, що носив кулемет, а тепер живе десь коло Ніягари... Але він набагато вищий мене... Вищий? А може, взагалі більший?...

Пішов. Ще часом майнє його, голова між юрбою на хідниках, зараз він перейде коло 34-ої вулиці на перехресті, коло "Мейсі"... Ще раз і я вже сам; сам між вісімома мільйонами людей. Обертаюсь назад. "Ви завжди вертаетесь"... Так, тут була ця станція. Але вона тепер якась інакша. Нагадує і львівський двірець, і Гавітбангоф у Мюнхені, або радше ні, щось подібне на Вікторія Стейшен у Лондоні!... Або...

Стало якось так дивно: замість запорошених від років вузьких вікон під купулою великої залі — навколо були вітражі з різnobарвного скла — фіолетового, багряного, зеленого... Такі самі я бачив колись у якомусь паризькому театрі, скільки це вже років тому?

Через вітражі в соняшний день вливались у величезну залю різnobарвні промені світла і падали на кам'яну долівку величезної почекальні — бо ж це була почекальня. Навколо стояли люди, так як звичайно стоять люди на залізничній станції — коло кіосків з газетами, коло прилавків, де розливають каву, коло хвірток, що ведуть до тунелів, де залізничні рейки...

Малі телевізійні екраники коло касирів на прилавках, на яких висвітлювались якісь важливі повідомлення, традиційно блимали. Лише написи, що появлялися на екранах, були якісь інші. Я підійшов близче до каси, де товпилось найбільше людей. На екрані був напис: "Майбутнє", і я прочитав його голосно українською мовою, хоч одночасно, якась молода пані з ясним волоссям, що стояла коло мене, прочитала виразно німецькою мовою: "Zukunft", а дідуган, з виду дипловий нью-йоркський бом, з тих, що просять милостині на "кал оф кофі", прошепотів шепеляво: "Future".

— "Przyszlosc" — сказав хтось коло мене і, коли я посміхнувся, обертаючись обличчям до цього, що сказав, і повторив ще раз по-українському: "Майбутнє",... він також усміхнувся і сказав дивлячись мені в очі:

— "Czy nie wszystko jedno? Кожен з нас читає назву цієї станції своєю мовою. Краще, прошу пана, хай пан уважає, щоб ви не спізнилися, потяг відходить за пару хвилин. Ідете з нами?

Я притакнув, але трохи зробилося жаль, що в хвилині, коли я маю сідати у такий важливий потяг – нема коло мене моїх найближчих – ось, поїхав, – скажуть, – тато десь у майбутнє і навіть не потелефонував перед тим..? Щось стиснуло з лівого боку грудей...

(*Та ж він там тепер сам іде, у цей холодний, дощовий вечір... Правда, він такий сильний, такий високий... Але ж і йому так легко загубитися... Стільки ж мільйонів людей ... таке велике місто... така величезна країна... Ну, й ми мали зустрітись!...*)

Але я пообіцяв собі, що не поїду далеко, я зовсім не хочу їхати до кінця дороги, от, лише проїду пару зупинок, одну-дві, а потім висяду...

-- Haben Sie Ruckfahrtschein? – запитала молода пані з ясним волоссям. О, якщо не маєте поворотного квитка, тоді не зможете висісти і будете змушені їхати аж туди, де кінчається ваша "Zukunft". Але так далеко взагалі ніхто не хоче їхати.

– Сам?! – стрепенувся я.– Як то, сам, у майбутнє, без моєї жінки, без сина?...

– Слухайте, – сказала пані з ясним волоссям, – якщо ви справді їдете з нами, але хочете повернутися, йдіть швидко до Великого Кондуктора і купіть собі у нього поворотний квиток!

Коли я обертаємся від екрану, щоб розшукати касу з Великим Кондуктором де продавались поворотні квитки усе десь пропало: молода пані з ясним волоссям, що читала Zukunft там, де я читав "Майбутнє", старий нью-йоркський бом, що прошепелявив "Future", і навіть привітний сусід, який пояснив мені, чому "Przyszlosc" читається так само, як "Майбутнє". Нікого з них вже не було і я знову стояв в іншому гурті людей, а на екрані світивсь інший напис. Я вже навіть не читав його вголос, бо і так знати що у всіх мовах світу він означає одне й те саме: "Минуле".

– Нема іншого вибору, – сказав хтось коло мене (звідкіля я знаю цей голос!?) – Якщо не хочете залишитися у теперішньому, якщо вам важко тягнути буденницину, а не маєте поворотного квитка з подорожі в майбутнє – тоді вам залишається лише: подорож у минуле.

(*"Ви завжди повертаєтесь" так він сказав, мій син, цей, що йде тепер сам десь серед вітрів весняного вечора...*)

– Ця подорож, – продовживав знайомий голос, – дешевща: ви її заплатили у минулих роках, і дали не лише завдаток, але увесь баланс, і то з відсотками, тому з цієї подорожі ви можете повернутися, коли лише захотите, і можете розпочати мандрівку, коли вам лише заманеться. Ідете?

– Іду! – сказав я, і рушив разом із моїм співрозмовцем, старшою людиною з сивим волоссям, разом з усією товпою у напрямі тунелю, до потягу. Обличчя моїх супутників були знайомі; десь, колись я їх напевно бачив...

Ось, оцей старший, сивий чоловік, що давав мені пояснення чи не з ним були ми разом влітку одного пам'ятного року, коли гаслом було дійти туди, "де стовпи небо підпирають", а наша Похідна Група знайшлась на широкому, широчезному лані... Коли у душу вривався вітер Степової Геллади, – а ми ж мріяли про нього все наше дитинство і молодість...

... Або оця пані у чорному, кримському хутрі... чи не та сама, з якою удвійку несли ми щось дуже важливе одного зимового вечора у Львові, за що могла нас чекати тюрма і нагла та сподівана смерть під муром... Чи це справді вона?... . . . А той, хто виринає тепер з темряви чергової станції... високий, худощавий чоловік з пронизливими очима і розставленими в характеристичному жесті пальцями, що був Гамлетом на сцені і в житті... Так, він повертається з минулого – бо ж нема його вже у сучасному...

... А цей, з посірілим обличчям і сивим волоссям, який всідає на наступній станції... Як він змінюється, чим далі від'їжджає від сучасного наш потяг!... Його обличчя рум'яні, очі набирають блиску, уста червоніють, чоло підноситься... Так, так він виглядав того літа, 25 років тому, коли його чоло отінював сталевий шолом, а голос звучав могутньо, як грім його батерії під Бродами!

А моя сусідка?... Вона зараз обернеться до мене... Я пізнаю її вже... – так, це вона! О, я знаю добре, що вона скаже на наступній станції – я знаю! Але я не хочу, що б вона це сказала, я не хочу, що б з нею сталося це невідкладичне... Чи ж вона не знає, що її жде за тих кілька гордих слів?... Я так дуже не хочу цього – де Великий Кондуктор, я не хочу далі їхати в минулі, дайте мені висісти – я не хочу!

*

(-- *Ти знову ходив десь далеко, тату, -- чую молодий голос коло мене.*
-- *Не треба вертатись, тату. Ходім краще разом.*

-- *Так, я знаю -- кажу. -- Ale, бачиш, ти ходиш іншою дорогою. I ти так швидко ходиш. Я вже не зможу так швидко.*

-- *Ми підемо разом, -- чую молодий голос. -- Навіть, як я піду часом іншою дорогою, -- то я вернуся. Ми завжди будемо іти разом.)*

*

Ми крокуємо через залиті дощем вулиці Менгеттену. Весняний вітер шумить буруном, гнується молоді дерева у нью-йоркському парку. З-над Гадсону надлітає гудок – а може з-за океану? Може це удари годинника на ратушевій вежі, перед якою стоять кам'яні леви у одному далекому місті у середній Европі?..

Я не знаю, чи він, мій син, їх чує. Але я знаю. що ми будемо іти разом.

1968

ЗУСТРІНЕМОСЯ, ЯК Я НЕ ВЕРНУСЯ (Закурим і забудем)

(Оповідання яке прочитав на літературному вечорі 5-го жовтня 1980 р. у Філадельфії, актор Ярослав Пінот-Рудакевич.)

Ніч була темна, як... як що?

Колись, коли ми ще ходили до школи на Френкліні у Філадельфії, наш катехит, колишній артилерист з Дивізії, де був і мій батько, казав, що ніч темна "як душа грішника перед Великою П'ятницею..."

Але мені приходило на думку, що ця ніч була така, як та, парна й волога, у В'єтнамі, десь коло якогось Да Нангу чи Тран Дангу чорт іх знає коли ми рушали на чергову акцію... Славко вилітав із своїми "Зеленими беретами" спадунами, а я готував свої ленти з набоями, як бортовий стрілець гелікоптера (тато, назвав би цю машину "вертолетом"), мій смішний старий тато, який весь час згадував іншу ніч, коли вони, ті з Дивізії, "йшли до бою темної ночі" десь, коло якогось села, чи міста Броди в Україні...

Мотор моого малого спортивного "Джегуара" гудів рівномірно, і все було б у порядку, якби не та клята мряка і не те, що витирачі на передній шибі "Джегуара" затримувалися час від часу... Я тільки прилетів з Денверу малим "компьютером" "Фронтір Ерляйнс" до Монтроз, отакого собі невеличкого авіопорту на рівнині, посеред височезніх шпилів Кольорадських Скелястих гір. Привітний Джов на парковій площині, де два дні стояв мій "Джегуар", дав мені ключі до авта, кажучи:

— Уважай, Алек, дай завтра переглянути свої гальма. Вони щось не зовсім... А крім того, сьогодні погана мряка, тейк іт ізі, добре?

Передімною було ще кілька десять миль гірськими шляхами між височезніми шпилями гір, яких і так не було видно в мряці. Але чого мені боятися? За півтори години буду вже в Телюрайді, маленькому містечку (четири тисячі постійних мешканців) серед високих на 15 тисяч стіп верхів (тато зараз перечислив би на метри) це буде мабуть, яких п'ять кілометрів.

Мотор гуде одностайнно, один закрут за другим пропадає у нічній млі, щоса гладка, як стіл, вона навивається на колеса наче лента, світла авта важко пробиваються крізь сітку мряки, витирачі час до часу зупиняються, але я знаю цю дорогу як свою долоню скільки ж миль на тахометрі — 60? — вистачить, ще встигну до таверни "Останній долляр", вип'ю — одне два-пива, а потім додому.

Додому? — але ж це не мій дім, це резиденція мільйонера Гарпера, який вибудував собі в горах кам'яну палату, обгородив її зализним

парканом з великою брамою з кованого заліза й просив мене пильнувати своєї резиденції в літі. Бо мистер Гарпер приїжджає сюди лише на зиму, на лещета, а вліті палата стоїть пусткою. Але я мусів поїхати на два дні "на схід" до Нью Йорку і треба було передати комусь опіку над його резиденцією.

Що ж робити, я попросив Франческу. Ми з Франческою зустрілися вперше в "Останньому долярі" в Телюрайді, десь рік тому. Серед гулу й шуму бари, коли я сидів киваючись над своїм котрись там пивом, до мене підйшла висока дівчина і сказала:

— Гай! Біг мен, ти мабудь, також зі сходу? Знаєш Нью Йорк? — а коли я потвердив, вона додала:

— А Другу Евеню знаєш? А "Орхідію"?

Як не знати? Скільки годин провели ми ще у студентських часах, коли Славко ще не носив зеленого берета, не було цієї дурної війни, коли Юрко ще не попав до божевільні після акції "дефоліейшен" у В'єтнамі, коли ще була Ірка, Христя... Я на хвилину забув про нову знайому.

А вона питала далі:

— Ду ю рімембер "Мушка"? Ду ю рімембер: "закурим і забудем"?

І так вийшло, що Франческа стала моєю довірою — ні, тут нічого особистого, — в тому загубленому серед гірських шпилів містечку, де сто років тому Джессі Джеймс пограбував перший банк, де були колись копальні золота, де пізніший боксерський чемпіон світу Джек Демпсі мав свою першу професійну боротьбу і де, як каже місцева легенда, навіть Сара Бернард виступала в тутешньому Шерідан театрі, коли ця діра була ще однією із столиць "Золотого Заходу".

І коли я виїжджав до Нью Йорку, я просив Франческу поїхати до резиденції Гарпера, подивитися чи все в порядку і потім залишити відкритою ту велику залізну браму, яка вела до під'їзду, шоб я міг зайхати у двір — бож я не матиму ключів.

Ще з Денверу я телефонував до крамниці "Голден бугік", яку вела Франческа і де вона заробляла на чергову подорож у далекий світ, цим разом, здається, до Пакістану... Але відповіді не було, хоч я певний що вона мое доручення виконала брама напевно буде відкрита, бо йнакше може бути "могила"! Напевно Франческа залишила браму відкритою!

... А на шляху було таки холерно темно. Треба трохи сповільнити. Я минав заспані оселі — Кольона, Ріджвей, Урай — до півночі — години духів, вже недалеко, напевно "всі порядні люди" сплять. Аби скоріше до "Останнього доляра", там будуть мої друзі, актори, музики, фільмари якраз у Телюрайді відбувається мистецький фестиваль на який з'їхалися всякі величі фільму, музики, малярства. Є там старий гіант фільму Абел Ганс, супермодерний Клявс Кінскі... Знову тисячі людей, знову забуті старі й авангардові фільми світ знову приїхав до маленького містечка серед гір.

Два роки тому була там українка, славний фільмовий режисер Лариса Шепітко – ми говорили з нею кілька разів, коли її охоронець "загубився" при помочі моїх колег... Вона була така розумна, така гарна й така щаслива, що тут "на кінці світу" зустріла свого земляка...

А незабаром після того, прийшла вістка, що Лариса згинула в автомобільному випадку, певно щось наче Івасюк... А ми договорювалися знову зустрітися...

Якось не має щастя мое покоління. На світі ніби мир, але скільки наших пропало в тому дурному "Нам"-і? Мирон, що був нашим булавним в Іст Четгемі, якому ми співали "він нас провадив, він нас не зрадив – ніколи й ніде", дістав струю куль з "Калашнікова" й залишився в джунглі, Лесько втратив ногу, Дунько пропав десь в "акції", Юрко животіє у ветеранському шпиталі, малій Вася не може вилісти з оков наркотиків, Юзьо, веселий Юзьо вже ніколи не побачить світу – осліп. І Славко, мій друг з "Бурлаків", лежить у своєму "зеленому береті" на цвінтари в Бавнд Бруку. На цвінтари "Зелені берети" дали на похороні почесну сальву мати дістала на пам'ятку прапор з труни... хіба це її заступить сина?

А я мав щастя. Пам'ятаю, як перед цією останньою акцією, Славко казав мені:

– Пам'ятай, Леську, ми ще зустрінемося, як я вернуся. А може зустрінемося, як я не вернуся...?

А він так хотів вернутися. Бо ж чи не казав мені:

– Я, бачиш Леську, хочу вернутися. Знаєш, я тому пішов до парашутистів, щоб колись першим стрибати з літака на Львів...

А тепер, він лежить у Бавнд Бруку, і я його вже ніколи не побачу. Бо як мені його побачити? Він мертвий, він "вернувся" з "Нам"-у в плястиковому мішку – а я живу. Хоч мій тато казав, що його колеги ззаді Бродів часом приходять до нього, і він зустрічає їх у темряві на вулиці Френкліна у Філадельфії. І просить писати про себе, як це тато казав: "щоб ми не забули ні їхньої долі, ні їхньої смерті". Добре йому говорити: вони бодай знали за що йшли "до бою темної ночі", але ми?

Ні, я ніколи не мав охоти бути добровольцем і ніколи не думав, що доведеться стріляти з кулемета на гелікоптері в азійських джунглях на тих невідомих мені косооких у чорних "піжамах".

Чому мене сьогодні чіпляються спогади? Адже все ніби в порядку. Маємо мир, я щасливо вернувся, десь там в якомусь Афганістані знову гремлять совєтські танки, гинуть люди, але яке мені діло до того? Ще кілька миль через просмік "Ред Мавітен Прес" і зараз буде Телюрайд та "Останній доляр", щезни маро, пропадь!

Ось перші світла. Зараз буде "Джанстон Інн", де живе Лінда, яка народилася в Брукліні, але закохалася у сніжних верхах Колорадо й тут залишилася, ще темні вже вікна ресторанів "Ля пальома" і "Фльорадора" і вже нарешті "Останній доляр"!

Мене вітає гамір:

— Алек, добре що ти вернувся! Франческа? О, вона поїхала до якогось Пакістану, чи як там. Ключі? Їх має Джері, але його нема. Чи вона відкрила тобі браму? — хто це може знати, сідай сюди, напийся з нами!

Я сиджу при довгій барі, хтось щораз підходить, я вже випив кілька пив, трохи шумить в голові, але клошоту не буде — Франческа напевно залишила браму відкритою. Питаю бартендера:

— Чи вона мені щось переказувала?

— Певно, що так, щось казала твоєю "юкі мовою"...

— Може, "Закурим і забудем"?

— О, так, "екзектлі"? Щось таке, ю нов...

Голова починає киватися. Треба вже їхати. За мною далека дорога: з Нью Йорку до Денверу великим "севен фортісевен" Юнайтед, потім цим малим літаком "Фронтір" до Монтроз, потім цих кілька десять миль "Джегуаром" досить на сьогодні. — Будь здоров Френк, — спати, спати, спати...

На дворі далі мряка. Сиджу вже в "Джегуарі". Мряка щораз густіша — треба вважати, треба вважати! Якихсь три милі під гору, а потім круглий спуск, гострий закрут — чи може два? І ще кілька десять ярдів, а тоді вже брама. Якщо закрита, то, як казав тато, буде "темна могила", вріжуся в залізну браму і пиши пропало! Але Франческа напевно залишила браму відкритою. Та все одно, дам собі раду, витирачі знову не працюють, гальма щось не дуже, чим швидше їдьмо, я хочу спати!

Десь там у горі понад мрякою височіють шпилі. Чи то вже Чімні Рак? Погана дорога, за днія важко їхати, а вночі... І тут скаче думка по п'яному? Може, не треба було пити стільки тих пив? І ще той останній "дрінк он де гавс" що Френк дав мені на прощання...

Увага, увага! Ми вже хіба на передостанньому закруті,... а може це вже останній перед брамою? Зараз буде спуск — а може ще ні — я так хочу спати, чорт би це все побрав...! Як то було: "нас не злякає лявіна...", газ до дошки, давай, давай, зараз буде там брама, що в неї один вже врізався і його збирали ложками... Але не я, не я, я з В'єтнаму вернувся, темна ніч, як душа грішника...

О, Боже, — брама — брама закритаа!!!

...Щось таке дивне: я знаю, що на дворі темна ніч "як душа грішника", ніби десь є мряка... Але я бачу все дуже виразно. Стою між якимись кущами, трохи над дорогою. Нікого нема коло мене. Вгорі блищить вкритий снігом верх, ясніють зорі яким чудом? Таж була мряка. А внизу...?

Там, коло брами стоїть група людей, вони метушаться коло якогось авта — що це за авто, мабуть, також "Джегуар"... побитий? Світять ліхтарі, блискає світло поліційного авто, чути гамір, що вони

говорять...? І білий амбулянс певно якесь нещастя, несуть щось довге, закрите білим, треба піти помогти їм...

— Нікуди ти не підеш, чую голос коло себе. Не оглядаючись кажу:

— Та як не піти? Там випадок, когось там забирає амбулянс!

А голос каже:

— Не журись вже тим. Ти там вже нічого не зробиш.

Оглядаюсь. Коло мене... та справді, коло мене Славко, Славко з "Зелених беретів". Так, як я бачив його тоді востаннє коло Да Нангу. Лише лице бліде і якась дивна усмішка. Звідки він тут? Яким чудом, таж він...

— Славку, — кажу і чую свій голос, немов чужий. — Звідки ти тут уявся? Тож ти... не живеш?

А голос коло мене — глухий і деревляний — відповідає:

— Ти також.

Тато і син в горах Кольорадо.

* * *

Пост скріптум: Не журися тату. То все була нічна мара. Я ЖИВУ! А Франческа не поїхала до Пакистану. Вона зустріла мене в "Останньому долярі" і, як звичайно, привітала мене:

— Закурим і ...забудем!

1981

МОЯ "НЕВМОЛИМА ТУГА"

Що мають спільног окуляри з тugoю? Як можна побачити чи відчути тугу крізь "сеньйорські" окуляри? Справа в тому, що мої найновіші окуляри, отримані за рецептю моєї очної лікарки (недавної ще царівни краси на одному з Балів Преси), мають мабуть якусь магічну властивість, яка помагає вишукувати у прочитаних книжках різні цікаві речі і обертати прочитане у емоційні враження – а звідси вже недалеко до... туги. Але почнім від початку.

Після недавніх чергових відвідин у проф. Григора Лужницького у його тихій обителі біля Філадельфії – я знайшов оцио саму... тугу. Як звичайно під час відвідин у професора, я мав честь і приемність поговорити з ним про "речі усякі і деякі інші" (як звик говорити померлий 35 років тому, незабутній корифей нашого театру Володимир Блавацький). Між сотнями книжок на полицях бібліотеки професора Лужницького (на партері і у "підпіллі" конференційної зали), розмова йшла, очевидно, про театр. І тут приходимо до моєї "невмолимої туги".

Бо я таки – тужу за театром. За нашим, справжнім театром, таким, який я мав щастя бачити на великій сцені "Львівського Оперного", де я мав змогу пережити кілька десятків вистав з їх апогеєм, українською пра-прем'єрою "Гамлета" Шекспіра, під режисурою Йосипа Гірняка, з Володимиром Блавацьким як першим данським принцом на українській сцені.

Але ж не лише "Гамлет" залишився у спогадах з-перед 45 років. Нагадалися так чітко і виразно постави драм, райдужність опер і оперет під диригентурою Туркевича, Барнича, Воцака... Так уміло використовувана режисером і диригентом спонтанність і природність української співочості, яку не завжди знайдеться на великих сценах світових театрів...

Як звичайно після візити у проф. Лужницького, я взяв зі собою книжку (маю честь позичати у професора книжки, а часом і позичати якусь книжку йому), при чому, – дивна річ – ми собі книжки чесно віддаємо і дотепер ще ні одна з них не "запатарайкалася", як каже д-р Лужницький.

У цій власні книжці, позиченій останньо, я знайшов... Але найперше, що це була за книжка? Це була книжка польського драматурга і знавця театру, Адама Гжимали-Седлєцького "Актормський світ моїх часів", видана у Варшаві "Паньстровим Інститутом Видавничим" в 1957 році. В цій книжці автор на майже 700 сторінках дає спогади про польський театральний світ на переломі 19-го і 20-го століт, пише про польські театри у Варшаві, Кракові, Львові, згадує

світочів польської драми, опери і оперети, займається, до речі, головно музичним чи співочим репертуаром, хоч сам він автор переважно комедій і п'ес. В одному з розділів він пише про варшавські музичні театри кінця 19-го століття. І тут, на стор. 380-ій, я натрапив на такі слова цього визначного польського театролога, від яких забилося живіще серце і до болю защеміла моя "невмолима туга". Ось ці слова:

"Пошто, зрештою, було шукати Парижа і світових столиць? Я подивлявся мистецьку природність у співаних п'єсах (мабуть було це в 1892 році) – де? Не повірите: в Кривому Розі на півдні України, на тих сенкевичівських Диких Полях, у мандрівному "малоросійському" – так тоді звали те, що українське – театрику. Щоб дати вам уяву, який це був театр, вистачить сказати що Кривий Ріг – був якраз відповідний для нього. Безсумнівний торговельний центр пребагатих покладів залізної руди, але в тому часі щонайбільше "посад" (оселя), якщо вже не "село" (село). Ні однієї брукованої вулиці, хати навіть не деревляні, а ліплені з глини. "Стаджіоне" театральне могло відбуватися лише в тижнях перед жнівами, коли клуні стояли порожні. Котрусь із більших можна було отже переімпровізувати на театральну залю; засіки на зерно авансували на "льожі", і за таку "льожу" платилося щось аж п'ятдесят копійок; лави з дощок сповняли обов'язки першорядних фотелів, за ними місця стоячи, або "висячі" на кроквах стодоли. Ціна цих місць доходила до п'ятнадцяти копійок. Цілий касовий "аншлаг" (комплект) міг становити від п'ятдесяти до шестидесяти рублів. Була це трупа бідолахів, збиранина пригодницьких, мабуть, натур – але вони гралі! В "Тарасі Бульбі" ні тіні перегравання, навіть в найбільше патетичних моментах. І яке зіграння, яка у всьому безпосередність! Але я маю розповісти про їх гру у співаних виставах. Давали вони водевілі з народньою українською тематикою, водевілі переважно саморобні, хто зна чи не фабриковані методою "делль арте" на пробах.

Я не пропустив ні однієї вистави, щоб насолоджуватися, як ці парубчаки і молодиці вміли "сплянтувати" штучність співаного елементу. Куплет, арія а чи дует, випливали у них як або жартівливий задум, заспівання замість говорення, або як виплив ("вез branе") з серця. На сцені були люди цієї країні, в якій спів став другою людською мовою, країні, в якій зродилися хороводи, а піснями бренять степові простори – але все ж таки треба було подивляти, як ці імпровізатори акторської професії уміли перемінювати свої етнічні обдарування – у мистецтво".

Чи можна дивуватися, прочитавши ці слова про предків наших акторів-співаків з-перед майже сотні років, що відвідувачі наших львівських опер і оперет – чужинці: італійці, австрійці, чехи, німці, еспанці, а навіть полонені англійці і французи (які, бували "неофіційно" на пробах наших вистав), не могли нахвалитися цих вистав, не даючи віри що їх виконавці ще недавно були лише

"мандрівними скоморохами", і твердили, що у ці важкі воєнні часи львівський театр був мабуть одним із кращих, а може і найкращим в Європі? І про ці вистави мусіли наші актори писати у спогадах вже по другій совєтській окупації, писаних під диктат совєтських редакторів різних "бобр'онків", що у Львові в тому часі "театру як такового не було"?

І тут пригадалися мені "літа молодії" і одне галицьке село, де на приходстві я перебував кілька незабутніх тижнів. Пригадався старий "грамофон" з платівкою на якій наш великий співак Менцинський співав пісню до слів Івана Франка "Як почуеш вночі..." і звідки я запам'ятав ці слова: "Це розпуха моя, невмолива туга..."

Так, на наших сценах у Львові виступали люди, актори-співці з країни, де як писав Гжимала-Седлецкі, "спів став другою людською мовою". І тому я тужу за тими часами, коли на великій сцені, у найважчих умовинах війни виступали ці люди, наші актори на сцені "Оперного".

І я вірю, що моя "невмолима туга" колись здійсниться – на вільній землі – якщо навіть вже не для нас, покоління, що вже відходить – то для тих, які прийдуть після нас, щоб здійснити "невмолиму тугу".

1988

ГЛУПА ІСТОРІЯ На тлі розповіді Ф. Л.

Ця вся справа не подобалася мені від самого початку. Не тому, щоби це було щось надзвичайне, ні. Вкінці йшлося тільки про те, щоб передати записку. Правда, я не знав відборця записки – але вкінці й у цім не було нічого надзвичайного. Трохи дивним був тільки текст клички: "Ми бачили сни краї" ... Звідкіля я знав цей текст? Він звучав мені так знайомо в ухах... Найнеприємніше в цьому було те, що якраз я мав стільки праці. Подумайте тільки, це ж була прем'єра "Аїди". Мій Боже. "Аїда"! А до того ще я мав здати екзамен, як самостійний інспектор сцени. Що, цього мало?, вибачте, це ще велике питання, хто несе більшу відповідальність на прем'єрі "Аїди": Радамес чи інспектор сцени, ні кому невідомий, якого їм'я не побачите навіть на афіші. Подумайте тільки: переміна декорацій поміж другим і третім актом триває звичайно 35 хвилин. Так, наш театр не був споряджений наймодернішими засобами, але вкінці був однією із більших сцен Середньої Європи. Так, друже, а мій ментор і попередник, який втасмничив мене в усі затій великої сценічної машинерії, вважав рекордом нашої сцени (на якій він, до речі, перевів майже 50 років,

побувавши перед тим у Парижі), час на переміну між двома діями – 35 хвилин. Так, а я наважився побити цей рекорд. А ще до того обставини: 1942 рік, німецькі нові господарі, велика "галя-прем'єра" для якихось там іхніх достойників; театр, обставлений гестапівцями, й нарешті мого старого добрягу Ш. недавно перед тим СД забрало. Не помогли всі заступництва й інтервенції – Ш. зник. Це мене з'їло остаточно. Правда, всі мої співробітники, навіть поляки, допомагали

Львівський оперний театр в роках 1941–1944.

мені, як могли, потерпали зрештою за свою шкуру, але в кожному разі, коли на день перед генеральною пробою якийсь достойник з чорними вилогами й з трупячою головкою на кашкеті прийшов до моого кабінету, закрив двері на ключ, і витягнувши з кобури "0,8", приставив мені його до грудей і запитав коротко: "Вірд алес кляпен?" – я відповів, ковтнувши слину: "Я", але після цієї візити вийшов з будинку з твердою постановою зрезигнувати зі слова, відступити від рекорду й залишити терен, який вже надто грів мені стопи. Забагато якихсь підозрілих людей крутилося вечорами на коридорах величезного будинку, де я жив, вже два рази остерігало мене СБ, щоб я змінив помешкання, а обласний хотів взагалі перекинути мене на іншу роботу. Але театр – чи ви це розумієте. Театр – це діло, яке пориває людину й не випускає. Бачите, мені в театрі не було так добре. – Ані тоді, коли в часах пересуваних сцен, я заробляв часом і по 50 сотиків

на день і гірко голодував, ані тоді, коли прийшлося під большевиками засипляти чуйність НКВД. Так чи інакше – я стояв на роздоріжжі – з одного боку охота зробити щось, що ніхто не був би мені повірив: побити рекорд змін декорацій – на нашій сцені, а з другого боку, не наражувати себе й своїх на можливі всипи. І до цього всього, ще й грипс! Ну, скажіть – чи не глупа історія?

Ніч генеральної проби я з бідою перетримав. На сцені хори греміли, Радамес виспіував свою любов Аїді, режисер воював з диригентом, а мое діло йшло в антрактах. Западні підносилися, а з кількіповерхових висот спадали важкі полотна, піраміди й пальми замінювали пілястри підземної святині, робітники бігали стрілою. Стукіт молотків, перегукування – це все чергувалося одне по однім. В мені горіло: все йшло якнайкраще. Одна зміна після другої, в ідеальному порядку, все годилося. Аж мене страх збирав. Десять на сцені режисер загрожував карою молодій Зені, яка вже другий день не вийшла в хорі на пробу. "Викину під сто чортів, нехай іде до Німеччини на роботу, що вона, та мала, собі думає?"

В мені горіли тільки два бажання – перетримати завтрішню прем'єру й дочекатися відіbrання цього нещасного грипсу. Коби вже раз ця глупа історія скінчилася! В кишені вогнем палив малий шматок паперу.

Був вже ранок, коли ми виходили після проби з театру. Дзвонили дзвінки перших трамваїв, я попрощався з товаришами й, перейшов через малий скверик, щоб ввійти в одну з чотирьох брам величезного будинку, де я жив. В устах все ще стирчала незапалена цигарка, яку я тримав так ще від останньої дії. Коли я ввійшов у темряву брами, підлєтів до мене з долу шепті: "А пан режисер – може вогню?"

Я нахилився. Це був Ясько – мале, вічно брудне, немите створення, віком мабуть 10 – 12 років, що заробляв на прожиток торгівлею мадярських цигарок "Лявенте", якими ся таємними інтересами з італійськими вояками й рейдами по жидівському гетті. Крім цього Ясько, який гніздився в Шимонової під сходами, крутився вічно під "Віденською Каварнею" й у розмові завжди вживав польської мови. Тим більше мене здивувало, коли подавши мені вогню, Ясько прошептав:

– Вважайте, Фед'ку! У вас у хаті "шухер".

↗ Я пристанув. Рука автоматичним рухом полізла в кишеню, де спочивав великий чорний "Вальтер".

– Як, Яську, що кажеш?

– Ну, звичайно. Ціла ваша хата повна "глини". Там ваша сестра вже пішла й вони її тримають, бо не вернулася. А вони сидять вже від вечора. Хто? Ну, звісно, гештапаки. Є їх кілька, є й по цивільному...

Я обернувся на п'яті. Треба буде відмовитися від відпочинку. Мрії про горячу купіль і кріплячий сон залишаться нездійсненими. Вже виходячи з брами, обернувся я до Яська:

— Дякую, малий.

— Нічого, дурниця, — а зараз потім, під стукіт якихось важких кроків, що долітали відкись з темного коридора, полетіло... — Лявенте, лявенте папероси... Ще на порозі майнула мені думка: малий "польський" батярчик Ясько...

До вечора я проспав день у одного зі знайомих. Коло четвертої мене, згідно з дорученням, приятель збудив і я почав роздумувати. Було ясно, що я мусів зникнути. Тільки — І тут цілий сук: що буде з грипсом, який все ще лежав у моїй кишені й палив мене вогнем. Так я мусів бути ще сьогодні в театрі. і, крім цього, мій рекорд. Йти — не йти? Ну скажіть — чи не глупа історія? Я вирішив твердо — не йти!

...Гардероби шуміли. Фронтовим входом напливали зожною хвилиною щораз більші маси умундурованих "грубих риб", актори в поспіху перебігали попри будку портєра й зникали в нутрах гардероб, робітники бігали, мов ошаліли, по всіх проходах розливався нестримним струмом прем'єрний флюїд. Ніхто не мав часу для нікого. Десь промайнула висока постать директора, який розставивши кумедно два пальці, в переході кинув мені з усміхом своє:

— Ну, що Федьку, все грає? Так грато все. Все, разом з моїми нервами. Що хвилину хтось із робітників прибігав із запитом: пане інспектор це, пане інспектор те...

Я стояв за лаштунками, чекаючи на піднесення занавіси. На чоло виступив холодний піт на переміну із рум'янцем. Директор підійшов до мене:

— Ну що, Федьку, можна?

Я хитнув головою.

Разом із звуком останнього дзвінка, почувся тихий шелест завіси, що підносилася поволі, поєднуючи величезну наповнену блиском уніформів залю із тим всім, що невігласи називають прямо "сценою". Диригент підняв батуту.

Все йшло якнайкраще. Я вже починав думати, що ціла ця справа закінчиться добре. Робітники сцени звивалися, як мухи в окропі. Ніде не було найменьшої затримки. З штопером у руці я слідкував за переміною декорацій. Коли вже в наступній дії хор увійшов на сцену, я присів на якісь пачці. Я був сповнений гордості. Рекорд нашого театру було побито! Я був майже щасливий. І то побито мною! Мною — ось таким собі, звичайним Федьком, селянською дитиною, їй було побито рекорд великої сцени, рекорд, що встоявся довгі роки, коли сценою правили люди, що працювали в паризькій опері. А це все перевищив я! Я — ось такий собі Федько! Боже, всі ці довгі роки поневірки в пересувному "ансамблі", тих п'ятьдесят сотиків денно, всі ці наруги й образи тепер зникали. Я побив рекорд переміни декорацій в "Аїді"!

Тепер, коли б ще тільки... Так, власне, на що я ще чекаю? Машина йде на повних ходах, все "грає", навіщо мені ще чекати?

Театр був повний гештапівців і хто знає, чи вдасться мені ще вислизнутися? А правда – ця клята записка. До сто чортів: де ж до черта цей клятий дурень, що відбере в мене цю записку?

Хор гримів. Звуки оркестри долітали до мене. Вперто вверчувалась в уха мельодія, що її чув на десятках проб, репетицій, десь здалеку надлітали слова, слова, слова... Щораз виразніші, щораз більше вверчувалися в уха, щораз близчі слова, щораз виразніші, щораз краці, ми бачили сни, краці, краці, ми бачили краці, бачили...

– Ми бачили сни краці – сказав хтось коло мене.

Два кроки від мене, спершись на лаштунок, стояла Зеня. Та ця сама Зеня, яку режисер день тому обіцяв вислати до Німеччини, якщо вона спізнятиметься на репетиції. Вона стояла серйозна, як завжди й повторяла слова, що їх хор виводив якраз на сцені: – Ми бачили сни краці... – а її сині очі вдивлялися з якоюсь може навіть злобною іронією в мене.

Я не був, правду кажучи, ні трохи здивований, що якраз Зеня говорить цю кличку. Мені тільки було досадно, що це щойно тепер, що я так довго не міг пригадати цих слів, що їх щодня виводить хор на кожній пробі. Я подав відзов і чекав на контрольну. Все гратло.

Один непомітний рух і клятий звиток паперу опинився в руках молодої хористки, щоби зникнути під її єгипетською хусткою. Я відітхнув з полекшою. Не кинувши слова прощання Зені, я попрямував до моого кабінету. Тепер чим швидше геть звідтіля. Геть, геть! Мені немає чого тут робити. Рекорд переміни декорацій побито й нарешті "грипс" у властивих руках. Тепер ця глупа історія закінчиться...

Чим швидше далі від цього місця. Треба прослизнутися тільки коло будки портєра, а за хвилину чекає мене замрячена осіння, вечірня вулиця і зникну, розплінуся у вечірній імлі. Кінець цієї глупої історії!

Біля будки стояло троє, розмовляючи зі старим Іваном. Що ж мене це обходить? Моя справа закінчена, я ж мушу вийти, це ж не має ніякого відношення до мене, вони тут тільки так, це ж гала прем'єра, я за хвилину буду на вулиці, буду на волі, ми бачили...

Троє загороджувало дорогу. Я зараз пройду коло них, тільки хвилина. Боже, дай сили, коліна, так м'яко в колінах, де мій Вальтер, що за глупа історія!.. Гостро прозвучали слова:

☛ – Зі зінд герр Любічин?

1951

НАЙБІЛЬША ЛЮБОВ

"Greater Love No Man Hath Than This.." – "не було більшої любови у чоловіка, ніж у того" – написано на могилі невідомого вояка Британії, що віддав своє життя, як каже напис, "за Бога, Короля і Народ". Цей напис видніє на надгробному камені у центрі Вестмінстерської катедри і під час годин відвідування її, багато людей затримується власне тут, у тихому скученні. Чи хто з них призадумувався колись, чому так а не йнакше сформульовані слова, викуті на надгробній плиті вояка, що похований між королями і геніями? Чому не "в нікого немає", а лиш "не було... у чоловіка більшої любові? Чи в тому написі якийсь закритий сенс? Чи напис, що вічнає славою найбільшого героя, не говорить теж і про абсолютно найбільшу любов, іншу ніж любов вояка до Батьківщини?

Але годі послуговуватись споминами, коли йде про вшанування Матері. Це справа надто індивідуальна, надто інтимна і хоч вона у всіх нас така подібна, все ж таки вона надто прив'язана до особистих, власних переживань кожної чи кожного з нас.

Щасливі ті, що мають при собі свою матір: їм життєве горе проходить лише на половину так важко, як другим. Коли вам у душі накипить гіркість, коли хтось затъмарює ваші обрії, коли ваші задуми розвиваються, коли стрічаєтесь вічна-віч із твердою, жорстокою дійсністю буденної боротьби за існування, як дуже добре є мати тоді її, Ту, що їй можете сказати все... Вона ж знає найкраще, вона бачить все, вона замовчить тоді коли треба, вона скаже слово тоді, коли воно необхідне.

Здається не поставлено ще належного пам'ятника материнській любові, любові яка є найбільша у світі. Вона, яка любить свою дитину найбільше, учить своїх синів і дочок найбільшої любові до своєї Батьківщини. Вона є цією, з іменем якої її сини й дочки йдуть до бою темної ночі і вона є цією, що дає Невідомим велику любов, від якої ніодин чоловік не мав більшої.

А скільки нових проблем збіглося над головою матері у цих нових умовинах, в яких ми тепер переживаємо, в умовинах щоденної еміграційної дійсності! Нова проблема праці, твердої фабричної праці, проблема відчуження власних дітей, проблема втрачення характеру родинної традиції у країні, в якій збіглися усі традиції, усі системи, усі нації. Вона – мати – мусить доглянути всього, мусить допильнувати усіх. І вона справляється з завданням, вона береже своїх дітей, вона є горда за них, які б несприятливі умовини її не стрічали. Вона не віддасть своєї дитини ні кому.

1957

"СЛАБОСИЛІ" ЖІНКИ

Без сумніву, подорожі повчають. Повчають не лише в розумінні поглиблювання туристичними засобами загальної освіти, але навіть і наводять нам перед очі такі речі, яких ми в наслідок надто близької перспективи – попросту не добачаємо. Міг би хтось зауважити, прочитавши наголовок статті, що справа, про яку хочу говорити, має лише дуже малий звязок із туристикою. Але так дійсно є: я подивляю жінок. Цю справу допомогла мені усвідомити собі туристика, точніше, мої безконечні мандрівки. Подивляю жінок, що тримають хату за всі чотири кінці, жінок, яких ми називаємо "слабими", жінок – яких майже ніхто з нас, цих сильніших і певних себе мужчин, не оцінює як слід.

А признаємося, ми "панове світу", що вдома кожний мужчина, який з природи є лінівий, короткозорий, важкий, і не бачить нічого. Усе, що діється в хаті, все, що веде до того, що скомплікована машина домашнього господарства, бюджету, родинної атмосфери й багатьох інших справ, утримується в ладі, – це, в розумінні кожного чоловіка, справа зовсім природна і нема про що взагалі говорити. Бо ж нарешті, я важко працюю – думає мужчина, і до того не в своїм фаху, стою при цій проклятій машині цілий день, вечором чоловік ледве дотягнеться до хати. "Дай мені скоро істи! Що! вечера ще неготова?!"... Ніколи нічого нема на час, знову котлет припалений і пива також можна було принести з крамниці. Ах, дайте мені, діти, спокій! – я не знаю, як пишеться це слово. Хай тобі мама скаже, відчепіться всі від мене, навіть газети не має людина часу прочитати!" Потім наступить ще мала авантюра за те, що нема цигарок, потім ще треба гримнути дверима, бо хтось із дітей торочить там той якийсь віршик і нарешті час положиться, бо ж завтра рано треба йти до роботи. Коли засипляєш, чуєш ще з кухні дзенькіт митого посуду й твоя остання думка, що ти забув сказати, що ти собі бажаєш завтра ранком взяти на сніданок до фабрики і що, власне кажучи, могла б вона вже там у кухні перестати тлумитися з тим посудом. Навіть заснути чоловік не може!...

А тим часом у кухні відбувається ще довго в ніч закінчення щоденної програми жінки. Так, треба помити посуду, потім зварити обід на завтра; приготувати сніданок, зробити короткий бюджет на наступні дні, почислити видатки, помити ще долівку, заглянути до дитячого покою, чи не треба прикрити якихось маленьких ніжок, що висунулися зпід ковдри, погладити ще якусь русяву чи темну голову, погасити світла й можна йти вже спати. Ага, Боже, ще треба піти до підвальну згасити газ у печі. Так роблять руки і ноги. Так хотілось би ще щось прочитати. Але ша!, йдемо вже спати. "Мої хлопці" вже

сплять, а звтра нам усім час до роботи... А ранком вона на ногах перша. Знову треба зварити сніданок, побудити сплячих, підняти на ноги цілу хату, постелити ліжка, зробити порядок, наказати малим школярам порядок дня, поцілувати в чоло, попрохати "Будь чесний, синочку, чи донцю", і вже фабричний гудок вітає її так само, як і тебе, "Пане Світу", Мужчино! Вона теж стойть за станком чи машиною, вона теж зносить дурні дотепи майстрів, вона теж захлиснеться десь у кутку слъзою образи. Вона припахцем ковтне свій полуценок, бо ж треба зателефонувати ще, чи діти в хаті, потім, вертаючися з роботи, треба скочити ще до крамниці по щось невідкладно потрібне до хати і – швидко, швидко, – зараз же ж прийде Володар і Наказодавець до хати, треба застелити стіл і пригріти страву. А тут закляклими від праці руками треба ще настругати бараболь, перекинути ще нашвидку газету і вже нова праця чекає. По сходах тупотять уже малі ніжки і якісь дзвінкі голоски питают: "Мамо, підемо сьогодні до кіна, правда? Підемо, мамо?" Треба переконати малих людей українського роду про конечність вивчити ще перед тим віршик, про конечність записати сторінку зшитку кривульками, що імітують українські слова, треба помити руки, оглянути подерті штаны, почесати, примусити з'їсти повну тарілку зупи.

А тут очі печуть від цілоденного світла неонів, а ноги так болять від стояння за станком...

А не забудьмо й про пробу хору і ще треба побігти з збіркою листою, це ж на залишенців... Зараз, зараз, уже йдемо до кіна, синочку! А потім треба ще пояснити, чому нема в кіні фільму про козаків, треба розказати ще, знаєш, мамо, таку казку, треба прослухати, чи правильно йде вечірня молитва від першого "Во Ім'я Отця"... аж до останнього і рано і ввечір "Тебе, Боже, молю, пішли Україні і славу і волю", ще тільки поскладати порозкидані малі черевички й можна буде вже... гадайте, спочити, спочити? Ні. Почати вечірню роботу в кухні.

А завтра треба буде піти на збори й треба буде там добре виглядати, треба бути елегантною, невтомленою, усміхненою. Мій чоловік любить, коли його жінку хвалять. Треба бути всім: служницею, товарищем, що вислуховує всіх жалів і скарг, думаючи: "Ах, щоб ти знат, що мене сьогодні зустріло!", треба бути доброю мамою, побожною Українкою, невтомленою робітницею, знаменитою кухаркою, доброю господинею, суспільною діячкою, гарною жінкою і чи я знаю ще чим? Дорогі Панове Колеги, Панове Світу, Наказодавці! Втомлені, позіхаючі, знуджені – короткозорі, грубошкірі і невирозумілі! Вічно невдоволені і задивлені у твою важливість і велич, домашні диктатори! Правда, ви не бачите того всього, перебуваючи в хаті? Пойдьте в дорогу і подивіться по чужих хатах. Тоді побачите крізь окуляри гостя багато дечого, чого не бачити привиклим до певних незрушимих подій очима господаря власної хати. Тоді

нагадаєте не одне, подумаете над дечим і може навіть постановите дещо. Хоча б те, що в наступний понеділок устанете п'ять хвилин раніше й винесете сміття перед хату. А коли вертатимете з подорожі до хати, на розі пристаньте, там коло квіткарні й купіть хоч невелику китицю квітів. Докажіть, що й ви подивляєте свою жінку. Очевидно, якщо не забудете, або ... будете надто втомлені.

МІЙ ДЕНЬ (Як Лисяк був... "Рутою")

Салатка Рути

Про цей день то я таки звичайно найменше пам'ятаю. Пригадую собі про нього щойно тоді, коли в хаті починається "конспірація". Мій чоловік нараджується з дітьми, син починає оглядати й важити в руці свою порцелянову, чи радце фаянсову, "свинку", з кімнати моєї дочки доходять приглушені відолоси таємних нарад, закінчувані звичайно голоснішими вибухами: "А я вам кажу, що мамі не того потреба!" – і тоді я вже знаю: "День Матері" недалекий.

Я, очевидно, удаю, що про ніщо не знаю. Роблю байдуже обличчя, коли в ході звичайної розмови паде раптом спрямоване в мій бік питання: – "Правда, мамо, що черевики "Ред Кросс" най-кращі й найвигідніші?", або, коли застаю мого чоловіка, як він нишпорить між моїми туалетними приборами. Я знаю, він намагається розшифрувати питання, яких паоців я вживаю, – щоб купити якраз ті, що їх не треба. А колись знов, і то на пам'ять...

Потім, одного попо-лудня вони всі зникають з хати. Не всі разом, **Борони Боже!** Найперше висмикується син. Щось там розповідає про те, що він хоче тільки виміняти книжки в бібліотеці, що він зараз повернеться, червоніє аж по своє коротко обстрижене волосся – як він каже "крукат", і вже його нема! Зараз потім мала пригадує собі, що вона "забула книжку в школі" і мусить піти вчитися до товаришки; і, нарешті, третій "конспіратор", сам батько родини, кидає на фотель непереглянену ще газету та промиривши щось про несподіване

Бачу малу дівчинку з тоненькими кісками, яка притулилась до колін батька, що сидить у своєму кабінеті і чую й голосок, мій власний голос: "Татку, чи можеш мені дати трошка грошей – завтра мамин день? Можеш піти зі мною до міста?..."

І батько відкладає своє недочитане "Діло", так, як відклав сьогодні "Нью Йорк Таймс" той, що тепер по американському "давнавні" шукає з моїми дітьми за дарунком для мене – і ми йдемо "до міста", на закупи для Мами – бо ж завтра "Мамин день".

...І бачу картину з далекого, баварського табору, як на порозі маленької кімнатки – в сіріні касарняного бльоку – з'являються дві малі постаті з китичкою пільних квіток, назбираних на леваді за табором, і чую, як вони спільно виголошують навчений віршик: "В день Твоєго свята – щастя, многих літ, радости багато – Мамо, ти наш світ!..."

...За кілька років вони відійдуть від мене, відійдуть від нас, від пари старших людей, що вечори свої переводитимуть самітньо у своїх фотелях, – згадуючи минулі молоді роки, роки спільногоря, спільноРадості, змагань і трудів для них і через них.

Хто зна, якими світами, якими шляхами піде цих двоє? Син мріє про широкі океани, дочка про студії в Европі – все можливе, світ став менший, світ відкрив свої двері для цих молодих людей. Не стримаєш їх споминами у хаті – і який змисл був би їх стримувати?

засідання, комбатантів, покриває високе, підвищене лисиною, чоло капелюхом і зникає.

Я знаю, вони всі троє стрічаються за рогом вулиці, коло запаркованого авта і зараз вирушать на закупи. Заглядаю з вікна купальні, як вони народжуються. Малий розкладає руками, дочка пояснює щось батькові й, нарешті, натішившись тим, як вони спритно "обдурили" маму, всідають задоволені в авто й йдуть до міста. Купувати дарунки на "День Матері".

А я сиджу в опорожнілому "лівінг румі" і думаю. Ні, я не включаю телевізій. Примикаю очі, і на екрані моєї приватної, уявної "телевізії" починаються снуватися картини...

*

Треба виключити мою спогадову телевізію. Ось вже чути, як гасне за вуглом вулиці мотор авта. Ось чути вже їх голоси. Не треба пусувати їм настрою, не треба дозволити їх побачити сліди сліз на обличчі. Вони ж несуть у хату свою найбільшу радість, свою "законспіровану" завтрішню "несподіванку" для Мами.

Завтра вони стануть з дарунками на порозі моєї кімнати. Так, як колись ставала я сама на порозі кімнати моєї матері, як ставали колись вони в таборовому бараці з своїми квітками і словами: "Мамо – ти наш світ!..."

Завтра буде мій день – День Матері! ("Салатка Рути" 1959)

(В п'ятдесятих роках О. Лисяк на пропозицію редакторки органу "Союзу Українок Америки", пані Лідії Бурачинської, "ужіночився" і два роки писав фейлетони як жінка п. н. "Салатка Рути" в журналі "Наше життя".)

ОДИН ДЕНЬ З ЖИТТЯ КІЧКИ

Ранком, коли ще півтемінь залягає кімнату, до моєї свідомості доходять невиразно слова:

– Тату, я йду до тебе?..

Коли я неспроможний ще дати відповіді, тонкий голосок повторяє, але вже без нотки запиту:

– Тату, тату, я йду до тебе!!

І вслід за тим із – за огорожі дитячого ліжечка підноситься русява кучерява голівка і двоє розсміяних як молодий ранок синіх очей дивляться на мене. Потім малі ноженята перелазять через огорожу і за хвилину я відчуваю на своєму животі ввесь тягар 19-тилограмового Кічки. Кічки? Так. "Офіційно" мій син рекомендує себе повним своїм ім'ям і прізвищем, але зараз же по його народженні якось прилипло до нього імення "Кічка". Прилипло і так уже залишилося.

Коли в повоєнному Штутгарті, місті вінниць і руїн, в "Санкт – Маріен Госпіталь", Кічка побачив уперше денне світло – на далекий острів упокорених самураїв вступали вперше в історії людства переможні життєрадісні оптимісти, сини Нового Світу. Ми прийняли це за добрий знак, що і наш син буде переможцем в життєвому змагу – чи ж може бути краще віщування?

Але вже по кількох місяцях свого життєвого шляху Кічка мусів познайомитися з долею бездомної людини. Нас викинули з квартири.

Новий порядок світу не привітав досить прихильно сина людей без батьківщини. Але Кічка про це не знов і цим зовсім не журився. Переїшов усі дво— і піврічні еміграційні перипетії, ріс, набирає ваги й сили, його очі синіли, а маленькі ніжки набирали тугости. Перших десять кроків зробив він у малому містечку над Майном, а перших сто метрів на дорожці до легкоатлетичного стадіону на Ізарою. Свої другі

Кічка має первих сто метрів за собою!

уродини відсвяткував серед альпійських гір. Цікавився щораз більше світом, почав ходити до дитячого садочку і бувати глядачем на всіх спортивних змаганнях. Гостював і на олімпійському стадіоні і сьогодні знаменито відрізняє гаківку від кошиківки та знає коли треба вигукувати: "Лев" – голя!" на футбольних змаганнях нашого першунна.

Якраз він закінчує їзду мотоциклом на моєму животі і, дбайливо згасивши уявлений мотор, лягає біля мене, притулюючи своє личко до моєї непоголеної бороди:

– Тату, співай, "Коню, мій, коню"!

І ми співаемо. Про листя, що шелестить, про стрільця, що лежить у полі вбитий, про неньку старенку. Кічка ще не знає, де й коли навчився його батько цієї пісні, але він буде її вже співати. Часом пристає і питає сам себе:

– А що робить вітер? – і зараз відповідає собі словами пісні:

– "Колище зелену діброву-у-у..."

Потім наступає одягання і снідання. Кічка єсть нерадо і тільки просить:

– Прошу дати ще молочка. Потім дякує і, забравши з собою хліб і яблучко, повагом маршує до садочку. Часом минає полудне, а Кічка не приходить до хати. Щойно таборові поліцисти відшукують малого шукача пригод десь у закамарках величезної касарні. Коли мама його лає, Кічка борониться:

— Не кричи на мене! Я ходив до Тарасика...

Обід теж не легка справа. Кічка мусить задемонструвати козачка, якого навчила його "пані" в садочку, продеклямувати віршік: "Тарасе, великий наш пророче", розказати про тисячу справ мамі і взагалі намагається протягнути якнайдовше справу пообіднього відпочинку, поглядаючи скоса на розстелене ліжко.

— Не хочу спати, — заявляє.

Але вкінці книжкою про "Павлика Й лелек" вдається заманити його до ліжка. Він знає вже казку майже напам'ять і завжди, коли доходить до "ластівки моторної" питає, як пристало на дитину 20-го сторіччя:

— А де ластівка моторна має мотор?

Здається, що наречті можна буде взятися до пообідних порядків, коли разом із-під накривала чути голосок: "Мамо, гласкай мене...", а коли й це не помогає, Кічка вживав непереможного необорного аргументу:

— Хочу а-а...

Врешті Кічка спить. Голівка заглиблюється в подушку, а щоки рожевіють. Взимку після спання Кічка йшов поїздити санками, побитися снігом з мамою і вертався змерзлий, часто мокрий, але щасливий. Тепер він складає візити. Треба відвідати Олю, Толя, Геню, зайдти до сусіднього табору, заглянути на спортивну залю, може, там якраз буде двометровий Славко, відомий спортсмен і великий приятель Кічки?

...За вікнами тьма. Надходить вечір. В малій кімнатці тихо й темно. Чекаю свого сина. В уяві постають і зникають образи минулого й майбутнього. Що доведеться побачити цьому малому клубкові життєвої радості? Чи не сміятиметься він із мрій про тихі вулиці під Високим Замком? Чи не будуть видаватися комічними цьому прийдешньому громадянинові не знати якої країни слова й мрії батька про шелест листя, що паде осінніми вечорами на дзеркало ставка в Стрийському парку?

Я бачу свого сина, як він ступає по ховзъких, змочених дощем плитах Середмістя, бачу його в визолочений сонцем ранок, як його струнке тіло прорізує ізмарагдові хвилі Залізної Води, перед моїми очима стає його постать задумана перед кам'яними левами на віковічному Ринку одного з міст Середушої Європи...

У двері вривається стукіт і голосні вигуки. Чийсь дрібні кроки наповнюють кімнату галасом і за хвилину мала постать повисає мені на ший. Я вдивляюся в сині очі й хотів би побачити в них щераз блакить інших синіх очей, віднайти колишню синьооку журбу. Я хотів би віднайти в розсміяних очах моого двоіпіврічного сина відповідь на питання, що падали на моє серце в теміні вечора. Відповідь на минуле й майбутнє...

А Кічка співає:

— Маленькі мої нозі-і-і, — він впевнено маршує і, вимахуючи ломачкою, з фантазією заявляє:

— Бачиш, тату? Це прапор!.. — і бравурно закінчує: — На службу Україні, як виростуть, під-у-у-утъ!

Після вечері він, одягнений у довгу рожеву сорочину, стає лицем до образів і починає під проводом мами молитися: "Во ім'я Отця і Сина...", при тому дуже поважніє, бо знає, що Бозя любить тільки чесних дітей ("А я чесний, правда, мамо?"). Повагом рецитує цілу літанію прохань за здоров'я тата, мами, тет, дядьків і, поцілувавши ще два холодні чола, лягає. Влітку розказує собі ще казочку, ілюструючи її різними варіантами власної фантазії, але вкінці рівномірний віддих свідчить, що приятель усього світу, майбутній "матрос Чорноморської флоти" заснув.

Спи, мій синку. Не дала тобі доля народитися під голубим, як твої "шині" очі, небом підкарпатських лісів чи наддніпрянських степів. Але — ти дійдеши до них! Дійдеши, навіть тоді, коли твій батько й твоя мати, яка виносила тебе під серцем перед грохотом бомб — не дійдути... Ти дійдеши і положиш на місце шматок каміння, що його відбито було перед роками з одної камениці в одному з міст Середутої Европи...

Міттенвальд, 1947

МЕДВЕЖА ІСТОРІЯ

Не пам'ятаю вже добре, де я вперше почув цю історію про медведицю "Басю". Здається, було це при оказії якогось товариського зібрання "кавалерського" типу, на якому, до речі, майже всі присутні, — були одруженні. Так, напевно це було тоді, коли вже випили за усіх і уся: за краще майбутнє, за президента і за голову УККА, за соборність, за Судову Вишню і за Охтирку, за щасливий поворот до додому і новий басейн на "Союзівці". Був навіть такий один, який хотів випити за "воріженськів, що згинуть мов роса на сонці", але зірвалася буря протестів, хоч він присягав, що він думав лише про це, щоби було кого бити, бо як не буде воріженськів, то, і т.д...

Можна було сказати, що вже всі можливості є вичерпні, коли раптом один з "тост-мастерів" знову налив чарки і запропонував новий тост: "За медведів!" "Дайте йому холодної води." — сказав хтось діловим тоном: "Тепер вже видно, що хлоп випив забагато". Але внескодавець розжалобився: "Ви зовсім не знаєте про що йде. і ви не є патріоти. Мені йде про нашу карпатську, українську, правдиву медведицю, нашу буру, буру медведицю. А ви п'єте за всіх — навіть за крокодилів з Маямі, а за нашу буру, бу-у-уру, медведицю не хотите випити. Бу-у-у..." I розплакався.

Того вечора я вже не довідався про що була історія з медведицею. Ми просили внескодавця щоби розповів нам про медведицю, випивши

при нагоді "на темно" по чарці і обіщючи випити ще одну за медведицю якщо історія покажеться добре. Але він "затявся".

Щойно по кількох днях я довідався цілої правди про "Басю", нашу буру карпатську ведмедицю, історія якої віджила по роках в Америці. Ось вона:

"...отже, це було якось вчасною весною 1944 року. В лісах що підлягали в тому часі надлісництву в Долині, як звичайно у весняній порі, гірські потоки піднеслися і вода виллялась, переміняючи яруги у мініатурні Ніягари. Два побережники, які мандрували по службі у лісі, зауважили стару медведицю з двома малими медведятами. Стара пробиралася якраз через один із шумливих, швидких потоків. Коли показалася що маленькі медведятка, лише кількатижневі, самі не зможуть перебрати потока, мати забрала одне з них у рот і занесла через шумливі хвилі на другий берег. Коли вона поверталася через воду по друге з своїх малят, "яке в міжчасі сиділо терпеливо розглядаючись на всі боки цікаво" – надійшли якраз побережники. Побоювшись атаки старої ведмедиці, вони зустріли її пострілами. Мати крутилась сюди і туди, підбігала і заверталась, але зрозумівши, що вона не дасть ради двом озброєним людям, завернула через потік і побігла у гущу із одним медведятем. Друге залишилося, сидячи над потоком, пам'ятаючи мабуть наказ матері: "Сиди і не рухайся, поки я по тебе не прийду!"

Але замість матері, прийшли невідомі малому, чи радше, малій (як пізні ще виявилося) – люди і забрали її з собою. Маленьке медведятко, не більше в тому часі за кімнатну собачку, даремно пручалося і виривалося. Не помогла оборона слабкими зубками. Побережники забрали малу до надлісництва в Долині і тут вона почало своє "цивілізоване" життя. Її назвали "Бася" а головною її опікункою стала стара служниця – дверничка. Стара вигодувала "Басю" на пляшці, як малу дитину і стара стала теж єдиною людиною, до якої "Бася" мала повне довір'я. Вона ходила з старою до міста на торг, спочатку на припоні, а отісля і без припони, на великий подив а часом і остраки людей. Лише на поклик своєї "прибраної мамки" Бася злалила з яблуні, куди вона дерлася за яблуками вишукуючи доспілі і відкидаючи зелені. Часом "Бася" нервувалася і тоді вона з гнівом трясла яблуною, кусаючи та дряпаючи дерево, коли не було доспіліх яблук.

На торзі "Бася" любила пописуватися своєю зручністю і коли вона лише могла знайти яке дерево, вона залюбки дерлася туди, стрибаючи по грубших галузях. Часом вона не хотіла сходити з дерева, захопившись ролею акробатки і тоді був лише один засіб: її опікунка казала лише одне слово з галицького українського-польського "репертуару", а саме: "Довидзеня". Тоді "Бася" збігала миттю з дерева і слухняно йшла додому. Вона знала, що після "Довидзеня" її опікунки, не було вже апеляції.

Віна що несла смерть людям – не пощастила і карпатської "Басі". По кількох місяцях коли медведя підросло, воно стало небезпечним.

Навіть в жартах воно могло поважно покалічiti партнерів своїх медвежих пестощів. Тому "Басю" відвезли до Львова і примістили у великому саді, де було вже пару оказів карпатської фавни як лиси, вовк і т.п. Настало літо 1944-го року і коли якась німецька фронтова частина прибула до Львова, один із її "квартирмайстрів" заблудив якось і до цього саду де жила "Бася".

Не знати чи "Бася" не любила німців, чи може навпаки, хотіла привітатися з людиною, яка носила уніформу, подібний до уніформу лісників, між якими вона жила в Долині у надлісництві. Однак німецький підстаршина не зрозумів її інтенції і з місця вжив популярного у німців засобу: револьвера. Прошита кілька кулями з "08" – "Бася" згинула на місці. Німецька куля закінчила її медвеже, найвне і не розумне життя. Не дочекала навіть часу коли доспіють усі яблука у великому саду у Львові, в якому вона жила...

Коли нагадую собі тепер це оповідання, зовсім не жаль мені тепер цієї чарки що ми її випили "на темно" – за ведмедицю. Хібаж не варто було випити за нашу карпатську ведмедицю що згинула від ворожої кулі у Львові? А коли знову збереться десь компанія тих, що не можуть забути наших гір і лісів, і коли вже тости минуться, – випиймо ще один: "За ведмедицю "Басю" з Карпат"!

СПОРТОВІ РЕПОРТАЖІ

РОЗМОВА

(Спортивний фейлетон)

— Хто це, власне, сьогодні перший? — поправляючи краватку, спітав Президент.

Майстер Церемонії зігнувся в етикетальному поклоні:

— Ексцеленціє, це Боксер. Боксер, що здобув першенство в міжнародних змаганнях і придбав нам непогану славу. Зокрема, у наших заморських союзників, які такої великої ваги надають справам фізкультури. Наші шанси на закордонну позику від часу його перемог за морем стоять непогано. Навіть його ексцеленція Пан Міністер Фінансів...

— Ах, знаю, знаю, — махнув рукою Президент. — Вже добре... — Тільки про що я буди з ним говорити?

— Десять хвилин минає скоро, ексцеленціє, — мелянхолійно заявив Майстер Церемонії, відчиняючи двері рецепційної салі.

— Так, значить, зараз авдієнція в Президента Держави, — скривився Першун Важкої Ваги. Знаєш, — обернувшись він до свого менеджера і опікуна, який так же само, як і він, виглядав дещо штивно і невичайно в урочистому чорному одязі, — я волів би десять рунд проти Боббі Ренджерса. Або, в крайньому разі, нормальному тренінгову порцію рубання дров...

— Трудно, малий, — потішив його Опікун, — треба це ковтнути. Обов'язок супроти держави!

— Тільки про що я буду з ним говорити! — махнув у відповідь Мистець.

— Десять хвилин минає скоро, друже, — заявив мелянхолійно Менаджер, відчиняючи перед своїм піклуванцем двері рецепційної салі.

*

Потиск руки Президента був дещо мужеський, такий, так би сказати, ядерно-спортивний. Тим мякше, по-дипломатичному стискав руку свого високопоставленого партнера розмови, Боксер. Вони залишились уздво посередині великії салі коло маленького тендітного столика в стилі Люї XIII. Врешті, Президент пустив руку спортсмена і широким жестом попросив його закурити, вказавши на

репрезентаційні цигарети зі своєю монограмою, що стояли на столику в коробці. Столик, зачіплений, затремтів.

— Ах, ці столи — винувато всміхнувся Президент, — вони деколи такі ні до чого...

— Так, справді, — поспішив Боксер, — але за те бувають теж столи міцні.

— От, хоч би кухонні столи, — радісно підхопив Президент, — це то вже є солідний виріб...

— Дозволю собі сказати, Ексцеленіє, що не тільки кухонні. Бувають і інші столи...

*

...Коли після десяткох хвилин Майстер Церемонії заглянув дискретно вже вдруге крізь двері, обидва панове були затоплені в жваву розмову про столи. Малі, великі, міцні і слабкі, стилеві та звичайні.

Прощальний потиск руки обох співбесідників був цим разом уже інший. Голова держави не напружував своїх мязів, а Боксер подав яому свою руку так, як щодня свому Менаджерові.

*

— Найважніша справа в таких випадках це — знайти інтуїційно тему, про яку партнер говорить охоче та на якій розуміється, — говорив вдоволено Президент. — Цей хлопець, це добрий хлопець. Треба тільки було підібрати матеріял до розмови. Ну, що ж, а він якраз любить столи...

Майстер Церемонії похилився в поклоні.

*

— Найважливіша справа в таких випадках, це піднайти тему, на яку партнер радо говорить, — говорив Першун, вдоволено западаючи в подушки лімузини. — Знаєш, треба так якось відгадати, що йому до вподоби. Цей Президент — це добрий дядя. Ну, що ж, а він якраз любить столи...

Менаджер вдоволено посміхнувся.

1954

ПРО ЧАРИ ДНІСТРА

Було пізне літо 1939 р., саме перед "кінцем нашого світу", перед Світовою війною, яка не лише завалила наш маленький галичанський світік, але й змінила цілий світ.

У Львові було досить гаряче, не лише з огляду на температуру, але "великі лови" і транспорти до Берези Картузької відходили щодня і пхали до цієї Берези всіх – винен чи не винен – і чи треба чи не треба. Ми з моїм дорогим приятелем Степаном Рож. вирішили, що тепер якраз найкращий час, щоби використати його складаний каюк (такий "корабель" влазить до великого наплечника) і "шурнути" трохи по Дністрі кількасот кілометрів. На Дністрі немає водної поліції і тимчасом може "березівський шал" мине і Львів трохи заспокоїться.

Згадали – зробили, запакували каюк до наплечника, дмухнули потягом до Розвадова на Дністром, Розпакували каюк – склали коло мосту в Розвадові (не обійшлося без того, що причепився якийсь цивільний тип, який дуже хотів побачити наші "доводи особісті"), але якось пішло і по кількох хвилинах ми вже пливли Дністром...

В каюку на Дністрі. Фото Степана Рожанківського.

Можливо, що канадські ріки більш мальовничі, можливо, що гірські потоки Баварії бістріші. Мабуть, це таки правда, що Міссісіппі дещо ширша, – проте!

Проте, я все таки хотів би повернутися над Дністер, почути такий плоскіт води, коли шатро вже розкладене, коли чай кипить у казанку,

а ти, спертий на витягнутий з води каюк, докурюєш цигарку і вдивляєшся в зорі, що понад темніочим обрисом високого яру блимають на подільському небі.

За хвилину тебе заколишє до сну "шипотів" десь коло Гориглядів або плюскіт хвилі широкого плеса розливу десь коло Галича. Завтра вранці знову стане ясний, гарячий день, а перед тобою буде ріка з небосяжними ярами, що піднімаються і влягаються напереміну праворуч і ліворуч бортів твого каюка. А на берегах...

Яр Дністра. Фото С. Рожанківськофо. Серпень 1939 р.

"Куди піддете!" – кличе малий пастушок 50 метрів ліворуч від тебе, з берега.

Етикета річного шляху наказує обов'язково відповісти й подати остаточну ціль, маршруту. Це правило, старе, як Дністер.

Ти і не встиг ще закінчити відповіді, коли кільканадцять метрів подальше, з місця, де кілька молодиць періщають пранниками "шмаття", несетися:

"А звідки Бог провааадить, звідки піддете?"

І тут ритуал не дозволить не відповісти.

А за селом маленька Ганя чи Настуся махаючи батіжком, пасе гуси. Але й вона зривається на рівні ноги, коли бачить вилискуючі в

сонці весла. Вона теж бере участь у забаві, і вона знає устійнений цілими віками звичай:

“Котля година, паааане,” питаеться, і або дістас точну відповідь або ій просто кажуть, що вже час гнати “худобу” додому.

– “Щаслива вам дорооога...!” – супроводить вас голос старого косаря, що присів відпочити від жари під вербою на надбережній толоці. І борони тебе, Боже, не відказати: “Дякуемо, дякуємо!...”

Усе це дуже гостинне, сама забава цілком симпатична, – але коли ти проїхав вже 300 кілометрів, і коли ранком і ввечорі з обох берегів безупинним барабанним вогнем тебе обстрілюють незмінними, старими, як сам Дністер, традиційними, ритуальними запитами й побажаннями – ти просто хворіеш. По ночах сняттяся персонофіковані запити, а вдень гуде в ухах безпереривне:

“Куде піддете? А звідки? Котра година? Щаслива дорога! Куди піде...?”

І щоб хоч раз одне з тих питань відпало! Неначе невидимий суфлер підповідає їх стрічним мешканцям Дністрових берегів.

Тож не диво, що коли десь уже коло Мельниці ми причаливали до берега, щоб напитися води, і назустріч нам виступила повагом чергова делегація пастушків з виписаними на обличчях ритуальними запитами – “серце не втримало”:

– “Їдемо зі Львова, прямуємо на Окопи, за “щасливу дорогу” дякуємо!” – випалив мій товариш Степан, щоб скоріше позбутися невідкличного ритуалу.

“Спікер” пастушків був виразно розчарований. Це справді негарно позбавити людину її доброго права запитувати й почути відповідь! Але по хвилині обличчя пастушка прояснилось. Він порахував щось на дрібних забруджених пальцях, подумав хвилину і, хитро всміхнувшись, – запитав:

– “А котра година, пане?”

Ми програли двобій із традицією...

Дружній шарж

Омелян Бучацький

ЗАБАВИ У ЖУРНАЛІСТИКУ І В ГОКЕЙ

Магістр прав, журналіст, письменник, аудитор, редактор, політик, воєнний кореспондент, дивізійник, поет, репортер і всесторонній спортовець, не конче в тому порядку.

Він не тільки "свій варіят, свій хлоп", але надзвичайно інтелігентна, розумна, цікава, цінна людина, дуже солідна, педантична, яка кожне діло, що до нього взяється, все довів до кінця. Знаменитий в ділянці реклами не тільки торговельної, високої кляси спеціаліст в по-американському "паблік релейшинс" ділянці, тобто "публічних відносинах".

А також мій особистий, великий приятель, якому завдячує дуже багато. Як письменник, журналіст відомий також під псевдами – "О-як", знаний зі своїх знаменитих репортажів на різні теми. Як спортивець-плавак, лещетар, гокеїст, легкоатлет, – все те ще з дуже молодечих років (плюс теніс, пінг-понг, відбиванка, їзда на ковзах) має солідну базу для спортової журналістики, не тільки як спортовець, але знаменитий знавець інших різних спорт-видів, бо від малечку спортом цікавився, займався, багато бачив, на спорті розумівся.

Пізналися ми з ним одної осінньої днини, коли спільно "шварцувалися", тобто без білетів перелазили кольчастими дротами обгорожену площу "Войсково – Цивільного Клубу спортивого ЛЕХІЯ – Львуф", на якій відбувались рішальні за первенство Львова змагання юніорів поміж "Україною" і "Лехією" ("Україна", вигравши 5:0 вже в короткому часі стала першуном цілої "Малополіські Входні", тобто – теперішної Західної України, в турнірі, в якому взяло участь бл. 40 різних дружин купунів до 18-го року життя).

Під час "шварцу" на нещастя тоді магістра Олега Лисяка, якого я знав тільки з видження, пан магістер ся посовгнули, так би мовити, злегка ся повісили на кольчастих дротах, внаслідку чого цілком нові штани "пумпи" (які, напевне, коштували пана магістра "добру шустку", бо він в яких – небудь лахах не ходив) роздерлись навздорож і злегка напоперек, так що його в кратки підштанці заглядали на Божий світ, що тоді було проти всякої товариської етикети, а на ту річ тодішній "елегантний світ" звергав дуже велику увагу! Хвалитись підштанцями в кратки, в публичному місці – вважалось скандалом на більшу скалю!

Він був моїм учителем; за його почином, порадами, прикладом я почав "бавитися" в журналістику, він перед моїм виїздом в Австралію вчив мене англійської мови, спільно грали ми в хокея, їздили на всякі змагання з різних ділянок спорту, часом грали... бріджа, дискутували, перемагалися, сварились навіть – от так, як "кровні брати".

Але таки найбільше лучив нас спорт, ділянка, в якій, як мені все ще здається, ми оба, не тільки серед українців, були знавцями.

"Уесько" (бо так вимовляли в рідному Львові ім'я Лесько, без сумніву, був одною з тих цікавих, незабутніх постатей "міттенвальської республіки" – того "зеленого горбочка" про який написав так багато. Зрештою, його власні оригінальні матеріали, спомини про "наш Міттенвальд", поміщувані при різних нагодах в різні часи в різних періодиках, говорять самі за себе. Фактично (без них було б неможливим той "Альманах" видати.

А коли додати ще його книжки, власні повісті "За стрілецький звичай", "Люди такі як ми", "Броди", даліше як редактор збірника "Броди", редактор надзвичайно важної монографії "Наш театр" і т. д., як його табір в Міттенвальді, ми всі, хто там проживав, можемо бути дуже горді, що одним з чільних мешканців його був також і Олег Лисяк – "Уесько", "О – як".

А я особисто гордий, що доля звела мене з ним!

П. С. Цей дружній шарж був надрукований в "Альманаху Міттенвальду" в кінці 1992 р. в Детройті, США, а опісля передрукований у Львівському журналі "Просвіта" (ред. Ніна Бічуг) в січні 1993 р. (випуск 1–95).

Автор цього допису, Омелян Бучацький, -- львів'янин, колишній відомий спортивець, нині мешкає в Сіднею (Австралія).

1992

О. Лисяк, репортер "Української Трибуни" на олімпіаді "ДП" 1948 р.
Фото Ф. Луцишина.

ЯК МИ "НАПАРИЛИ" АМЕРИКАНЦІВ

Це діялось, мабуть, п'ятьдесят років тому. Український "переміщений люд" перебував у більшості в Баварії в таборах "ДіПі" на "Іровському" супі чи (по - галицькому) на гороховій "зупці" але молодше покоління, хоч поїдало здебільшого цю "зупку" і славетні "гаферфльоки", еманувало енергію - зокрема спорту.

І ніхто з нас не носив ще окулярів, ні футбольісти "Лева" Міттенвальду, ні лещетарі, ні кошівкарі, ні волейболісти, ні боксери з незабутнім "Віллі" Хомою, що прийшов з рейдом УПА з України, ні легкоатлетики, ні ніяка інша спортова братія. Деякі спортивні спорудження ми отримували від "Теті ІМКА", а руки і ноги мали власні. Існувало наше спортивне товариство "Лев" - і чого більше треба було спортовій братії?

Але знайшовся один, не зовсім вдоволений, як ми казали "фраєр

Під воротами "Ред вінгс". Зправа: Лисяк і Дицьо в білих уніформах.

- Мільо", колишній передвоєнний знаменитий гокейст львівської "України" і йому захотілося... гокея.

Почалося протягом кількох місяців збирання докупи всіх розпорошених на еміграції в Німеччині наших гокеїстів, шиття спортивних костюмів і виряду з дарованих IPO спідніх сорочок і

підштанців, колдер – накривал, майстрування з обрізків шкіри рукавиць, роздобування при допомозі "міняйла" – черевиків, совгів, ків і багато дечого іншого. Не було це легко.

Часом ми думали з "Мільом", що треба те все вже кинути і відмовитися від нашого проєкту, бо ще й треба було вирвати від управи Олімпійського стадіону в недалекому Гарміш – Партенкірхен дозвіл на тренування на стадіоні. Але й це "Мільо" переборов і нас кілька їздили "раннім ранком на зорі" під мельодію: "За світ встали козаченки" на стадіон, де ми оббивали собі боки на твердому олімпійському льоду. Це були звичайно: "Мільо", Славко Шкляр, Світенко, Мочерняк, ну і я. Якось вдалося всетака усе перебороти і наша мрія почала набирати реальних форм. А "Мільо" був душою цього всього: він писав до всіх можливих і неможливих змагунів, ходив, просив, благав, його викидали крізь двері, він власив вікном...

Ах, правда, я забув його представити: "Мільо" – це Омелян Бучацький, щирий львівянин, найкращий, мабуть, наш гокейст цих

Зліва: О Лисяк, Цимбалістий, Мочерняк, Будний, Дицьо, Саво I, Саво II, Бучацький на олімпійському стадіоні в Гарміш-Партенкірхен перед змаганнями з гокейним клубом "Грайнау"

часів, вихованець львівської "України", з яким я заклав приязнь "на смерть і життя" на кільчастій дротяній загороді грища "Лехії" у Львові, коли ми "шваркувалися" на матч "України" десь в тридцятих роках. При цій нагоді я подер свої найкращі "недільні" штани" а Мільо

стягнув мене з колючих дротів. Пролилося при тому і кілька крапель нашої козацької крові і так ми стали "кровними братами" по лінії канадського гокея...

Пішли роки. Мільо із своїм партнером, Юрком Дицьом, стали світочами нашого гокея, грали на всіх можливих під час війни стадіонах – а я собі грав в гокей на бічних грищах... Мільо грав і вигравав, здобував скількис там голів, завжди веселий, несерйозний, безповідальний – одне слово, мій "кровний друг" і побратим – Омелян Бучацький!

Ну, а тепер в Міттенвальді все те було вже поза нами. Готування, тренування, майстрування і очікування, навіть вже два чи три змагання проти кількох німецьких дружин з околиць Гарміш. Був "Вайльгайм", був "Грайнав" і одній з цих баворських дружин ми всунули на пам'ятку від "Авслендерів" 18 : 4 , на цьому олімпійському стадіоні; була й перемога в Берхтесгадені... Ale все це вже було під час війни "Україна" – Львів виграла проти найкращих "фольксдорферських" команд, складених з польських олімпійців, які назвали себе "Шварце Тойфель" в Криниці. Ale нам хотілося чогось іншого, чого ще не було. Одне слово: "Давай Америку!" Ми хотіли творити історію українського гокея!

Як це Мільо зробив – біда його знає. Він досі крутився біля Прінцрегентен Стадіону в Мюнхені, де тренувалися й американські гокеїсти, доки одного дня не приніс, що ми Граємо! Граємо проти американської військової збірної, яка називала себе гордо: "Ред Вінгс" – себто Червоні крила!

Закипіло: ковзани гострилися, кій обкручувалися свіжою ізоляцією, телеграми йшли до замісцевих гравців, болільники нашої дружини, себто цілий Міттенвальд, перестав говорити про виїзд до Америки, а почав мріяти про виграну "Лева", я робив рекламу у тодішній "українській Трибуні" в Мюнхені, друковано афіші, готовано автобуси і вантажні авта, і "пароля" була одна: "Напрати американців!"

Коли ми висідали в обідню пору з переповненого автобуса перед стадіоном, настрій був поважний. Були всі, або майже всі. Наш провідник інж. Роман Ракочий (що його зять, Михайло Крушельницький є тепер партнером крацього гокеїста Канади і Америки, славетного Грецького), були наші два милі естонці, брати Саво, Любко Цимбалістий з Мюнхену, Юрко Дицьо з Ноймаркту, Адасько Марковський з Берхтесгадену, Ромко Калитяк з Регенсбург, нас чотирьох з Міттенвальду – бракувало лише Олеся Муця, Будного і Мочерняка. Може б і всі були прибули, але звідки взяти стільки ковзанів, рукавиць і кийків? Публіки, переважно нашої, було кілька тисяч, фільмовий оператор Солук увихався з апаратом, фоторепортерів з Баєріше Прессе Більд було кількох – одне слово: "Прем'єра"!

Американці, як американці: довжелезні, переважно по двісті фунтів, твердо опанцирені, жували гуму і посміхалися, споглядаючи на наші "підштанкові й підсорочинкові уніформи" з гордим написом "Лев". І ті їх посмішки трохи нас нервували: "Почекайте "Крилаті" (Ред Вінгс) – ми вам зараз ті крила позагинаємо!"

Вже перша атака зіграної від гімназійних часів пари Дицьо – Бучацький дала передсмак: кружок сидить в сітці "Ред Вінгс!" А потім пішло: двометровий оборонець "Крил", Макормік ганяв за Мільом як навіжений, наші противники вилизали зі шкіри, а голі падали один по одному, в нашу користь, очевидно.

Наш воротар двометровий Гуцул, Славко Шкляр, який грав у боксерських рукавицях, бо Інших воротарських ми не мали, нудьгував. І з твої нудьги під кінець змагань пустив одного "Книдля" – почесного...

O. Лисяк і M. Бучацький. Гарміш-Партенкірхен 1948 і 30 років пізніше у Філадельфії.

І так велики прем'єра закінчилася вислідком 10 : 1. Вдоволені були, мабуть, всі. Ми бо виграли, публіка, бо за свої марки побачила 11 воріт, фільмар Солук, бо накрутів досить кадрів для свого фільму з життя "ДіПі", я мав про що писати в "Трибуні", а власник автобуса, дістав як "бонус" новісіньке Іровське накривало...

Трохи квасні міни мали нації противники, співактори нашої прем'єри двох народів. Але вони не були лихі. І коли ми спільно роздягалися після змагань (ми з наших підштанців, а вони з уніформів і охоронячів) вони вже іншим оком дивилися на наш "підштанковий еквіпунок".

"Нот бед, нот бед ат олл!" гратулювали нам, потискаючи наші руки.

Минулася прем'єра, прийшли інші змагання, важчі, проти сильних летунів з Нойбібергю, потім спільна зустріч з американцями проти мистця Німеччини "Бляу Вайс Ріссерзее", потім інші і інші

змагання і поїздки – але це вже, як каже Кіплінг: "Зовсім інша історія"...

Пройшло більше, як 30 років. Мільо забрив до "краю догори ногами", до Австралії, але прилетів до Філадельфії на ювілей заснування СТ "Україна" – Львів. Розглядаючи одну нашу спільну світлину, ми рішили зробити її перефразу на тлі моєї хати у Філадельфії.

Але на цей раз треба було таки здійняти окуляри, щоб бодай трохи відмолодитися, треба було замінити гокейові кийки на мітли, а кавчуковий кружок на м'який бальончик...

Але поглянте на фото: чи ми ті самі, що 30 (тепер вже 40) років тому?

Правда Мілю?

1989

*Раймар ІІІ., фоторепортер. Рисунок Мирона Левицького.
(Оригінал висить у Раймара в хаті в Кельні.)*

ОПЕРАЦІЯ "МУХА НЕ СІДАЄ"

Насправді я вже майже зовсім забув про цей альпійський епізод. Тим більше, що це не було ніяке геройське діло, от звичайна високогірська прогулінка по скелях: осягнули найвищий шпиль Німеччини, Цугшпіце впродовж одного дня. Минулого року в Чікаро нагадала мені про цю справу відома спортсменка Нюта Кузик, яка "зробила" теж Цугшпіце, здається, з цілою екіпюю міттенвальдського "Лева" літом 1949 року, мабуть, виходом через Райнталь і поверненням через Гелленталь.

Але мої молоді колеги – Петро Грицай і Іван Волинець, з якими ми очолювали міттенвальдську ІМКА в тому часі, захотіли "зробити Шпицю" (як це в нас говорили), з протилежного боку – від Гелленталю, через ствердлій вже зовсім "на камінь" льодовик. Так то пізнього осіннього ранку, в цілковитій темряві, ми вибралися з табору в Міттенвальді до Гарміш Партенкірхен – на підбій найвищої гори Німеччини – Цугшпіце.

Не була вона впродовж восьми років найвищою горою Німеччини. Ні. Цугшпіце не зменшилася за цей час – йшло лише про те, що від 1938 до 1945 року, коли Австрія належала до Німеччини, лавр першості "Райху" забрав від Цугшпіце австрійський Грос – Гльокнер. Але програна війна віддала першість знову баварській Цугшпіце.

На таблиці оголошень "Альпенфераїну" було віднотоване: "вихід на Цугшпіце від Гелленталь, а повернення через Райнталь, два дні – лише для вправних".

Ні, ми не були рекордсменами, а вихід на Цугшпіце не записується в хроніках альпійських геройств, але всі ми, Петро, Іван і я, знали гори досить добре і тому ми мали сумнів: А може вдастся за один день...?

Було ще зовсім темно, коли ми висіли із залізнички Інсбрук – Ройте на станції Оберграйнав. Вже розвиднювалось, коли ми проходили близько вузької скельної брами "Геллейнталклям", одного з найкращих ярів. Вузька доріжка поміж небосяжними скелями тут виринає, то знову губиться у кам'яних тунелях, в яких темно, за висловом Івана, "як у мурина в носі". Зі стін капле вода, побіч шумить потік, а коли поглянеш вгору, бачиш завішений над яругою маленький наче забавка, з тієї відстані, залізний місток.

Ще трохи і виходимо на трохи вигіднішу дорогу. Перед нами склонище Гелленталь Гютте, де вода коштує стільки ж, скільки і гаряча кава, бо воду треба носити за два кілометри.

Господиня оглядає критичним оком наш аматорський виряд. Без "раків" і чекана може бути прикро на льодовику: він вже стверд, це вже пізна осінь і, власне кажучи, вже майже ніхто не ходить на Цугшпіце. Але мої товариши, які "робили" вже Цугшпіце з боку Райнталь і на м'якому літом льодовику були вже, виразно легковажать остороги. "Муха не сідає!" – паде у відповідь легковажний виклик горам, німецькій туристичній запопадливості, найвищій горі Німеччини і всьому взагалі...!

Автор репортажу на стіні Цугшпіце.

Після першої наїжаченої клямрами впоперек і вздовж скельної стіни, виходимо знову на кам'яне осиписько. Сонце припікає і мої партнери вкоротці залишаються тільки в шортах. Мене щось стримує від скинення тяжких брезентових штанів. Може передчуття майбутніх хвилин?...

Першу атаку на льодову стрімку площину, що розтяглалася перед нами, починаємо бравурно. Незважаючи на наших попередників, декількох також запізнених німців, рушаємо на першу стрімку льодову вершину. Але після кількох метрів "муха починає сідати". Наші гумові підошви, добрі до "роботи" на скелі, з трудом дають опору на твердому, слизькому льоду. Ось вже Іван висить передо мною, розкрячений мов жаба, ось вже загальмувало Петра, а коло мене – погано.

За собою лишив я вже добрих сто метрів льодового стрімкоспаду і – як поглянеш назад – почуваєшся як казковий лицар на Скляній Горі. Вгору теж нема чого дивитися, бо там висить Іван, який сантиметр за сантиметром здобуває висоту. Чую крик, і коли, вбиваючи всі пальці в лід, щоб не злетіти, обертаюся ліворуч, – Петра вже нема! Він якраз із скорістю кур'єрського поїзду, шурує плечима, які хоронить приготований на два дні наплечник – по льоду. Але він у шортах, а ноги в нього голі...

Але в наступній хвилині скрикую сам: "Лечу, Іване!" І обертаючись останнім зусиллям на хребет, шугаю за Петром.

Перший з'їзд закінчується щасливо: два метри перед глибокою тріщиною. Покривавлені лікті і долоні печуть, завиваю їх хустками і йду ще раз. "Муха не сідає" ... Десь високо, завішений на льодовій стіні, чорніє як крапка Іван, а поміж льодовими горбами, праворуч чорніє шапка Петра.

Чортова стіна не пускає. Щокілька метрів треба починати наново. Що, до біди! Завертати, чи як? Тут, у підніжжя Цугшпіце, коли треба лише перейти той дурний льодовик, а потім останній двогодинний виступ прямовисною скелею, що висить ось там надо мною? Німці завERTAЮТЬ: "Ес гетт ніхт..."

Миттю скидаю черевики і віщаю їх на шиї. Завинені хустинками руки пашать, а серце виразно влазить в горло, коли в шкарпетках лише поперерізуване тріщинами льодове поле. Як то казав Іван: "Муха не...?"

По годині лишається вже лише пару метрів до скелі. Петро і Іван вже там. При допомозі фінського ножа, що його вбиваю у лід раз – у – раз і я вже коло них. Петро кривавить, руки, стегна і лікті поздирані. Він не чекає, йому спішно перев'язати скалічення на шпилі гори, де є перев'язочний пункт "Бергвахт". За хвилину він зникає у прямовисній скелі надо мною. Ще хвилина і нема вже й Іvana. Залишається один.

Я розбитий, знервований, і правду сказавши, почуваю, що найкраще тепер було б сидіти і пити пиво в Гарміш. Але ночувати тут

не можна. Ще один "дим" з цигарки і я теж підіймаюся на сталевій линві, прямо як свічка, вгору. Після якоїсь години – я починаю краще розуміти красу і вартість життя.

Стежечка вузесенька, місцями зникає зовсім, понад тобою кількасот метрів гранітної прямовисної скелі, під тобою кількасот метрів нижче поперерізуване тріщинами льодове поле. Наплечник тягне і тяжить ліворуч, а глибина, здається нашпітує: "Подивись мені у вічі, подивись! Пощо боротися? Пусти праву руку..."

А – а – а – а! – маю вже досить цього всього! Коли перехиляєшся через скельний хребет праворуч – бачу маленьке. наче смарагдовий лист, озеро Айзее і білі крапки вітрильників на ньому. Там тепер, мабуть, соняшно і привітно, там далеко внизу...

*

На горі вже золотіє хрест Цугшпіце. Ще трохи, ще кількасот метрів і вже можна буде відпочити, вмити скривавлені руки. А, покищо, скористаймо з "широкої" на пів метра щілини і закурім цигарку...

Але на горі немає перев'язочного пункту. Треба сходити до Шнефернергавзу, де, мабуть, зможе нам дати допомогу американський військовий пост.

Веселий американський сержант лікує нас з – зовні і з – середини. Насамперед отримуємо по добрій чарці аптечного спірту, а потім вже

Iван Волинець і автор в масиві Цугшпіце. Фото П. Грицая.

легше переносимо його лікарські заходи. Не дивно, що прощання виходить дуже сердечне і ще довго з балкону склонища звучить нам у слід його: "Айм тайрд, енд Ай вонт ту гов ту бед..."

Але до "гоум" ще далеко. Щойно третя пополудні і ми маємо якнайкращі шанси зробити "Шпицю" за один день, себто повернутися до Гарміш перед північчю, а навіть до Міттенвальду, якщо зловимо останній поїзд з Мюнхену. Отже – натягати ноги!

Кам'яним осиписьком, карловатою сосниною, між кам'яними бльоками, серпентинами і навпростеъ, сходимо вниз. Тепер вже йдеться лише про питання: чи встигнемо вийти на Цугшпіце через Гелленталь і повернутися через Райнталь за один день?

Наступне склонище, Кнорр Гютте, минаємо ще перед присмерком. Коли виходимо з чергового склонища перед Партиах-Альмом, надворі вже сутеніє. Ще довгий обхід половинкою Партиах-Альмом і – вже перші стрічні баварці, що вийшли на вечірній прохід. "А, ге, менш!" – вигукують, коли довідуються, що ми якраз "зробили" Цугшпіце за один день, – "Та, де це можливе! Гібтс дес а...?"

Остання частина дороги в темному, повному вечірньому тиші, лісі. Понад верхів'ям дерев дрімають у своїй непорушній задумі кам'яні велетні. Вони стояли тут і тривали, коли не було ще нічого, а світ був молодий...

Перед нами світла Гармішу. Стрілки годинника приблизу ліхтарика показують 10 годину.

"А чи я не казав? – Цугшпіце за один день і то від Гелленталь! Муха не сідає!" – тріумфував Іван.

* *

*

Сьогодні ми розділені просторами сотень миль. Правда, модерний джет "Каравелл", переборе за дві години простір від Філадельфії до Чікаго, де тепер Петро і Іван, – а це коротше ніж "Шпиця" за один день. Може забули вони вже про той один малий епізод альпійського життя з-перед, – скільки це? – 12 чи 14 років? Так, а тоді ми всі були молодшими, і тоді "Муха не сідала!"

1962

ОСТАННІ ЗМАГАННЯ В ЕВРОПІ

Була баварська весна 1949 року. За нами були вже неодні змагання на альпійських верхах, в Берхтесгадені, Міттенвальді, Гарміш Партенкірхен, Оберсдорфі де в такому чи іншому складі брали участь наші члени - змагуни, в більшості ветерани карпатських снігових шляхів. Було нас тоді кільканадцять. Пригадаймо: Яро Гладкий, "Гайвек" Сліпко, Качмар, Гавриляк, Купчинський, були і молодші Кузик, двох Шарків ("Хіна" і "Миронцьо"), Вовчук, Гнатківський, Курилко, Терлецький, подружжя Бучацьких, Шепарович, Нижанківський, Лисяк та інші.

Одні змагалися на плоских трасах "лянглявфу", інші на зізводових трасах, ще інші (а часом і ті самі) на скічнях, зокрема "омнібуси" – Качмар, Гавриляк, Купчинський.

Але поволі еміграційна хвиля забирала одного по одному і вкінці, в ювілейному році 25 ліття Клубу, залишилося нас вже лише кількох. Але на Загальних Зборах КЛК, що відбулися в домівці Клубу в Мюнхені (так, ми мали тоді в цих "ділівських" часах, свою власну домівку а як тепер у багатій Америці?), дня 18-го березня 1949 р., при участі 32 членів Клубу, вирішили зорганізувати ювілейний "Великий кругобіг" на Даммкарі у Міттенвальді.

Сказано зроблено: мені, як "резидентові" КЛК на Міттенвальді, припала частина організувати змагання. На щастя, я був в тому часі ще працівником ІМКА і на щастя, в таборі "Піонір Касерне" під самим Карвенделем і Даммкаром, головою був спортивний ентузіаст, добрий львов'янин, інж. В. Сіяк. А також на щастя, перебував ще у таборі "Егер Касерне", прибулий з України з групою Упістів, скульптор Михайло Черешньовський, що розв'язувало справу нагород. Чотири нагороди були альбоми роботи Черешньовського, п'ятою був альбом "Українське Мистецтво". За сніг на Даммкарі не треба було журитися, він лежить там до липня.

Наш місцевий дорадник, альпійський "бергфюрер" і лещетарський тренер, Гайні Горнштеттер, який за кілька років нашого перебування в Альпах подружив з нами і зумів докладно назвати всі прикмети і хиби Романа (Качмара) і "Куби", визначив трасу кругобігу (до речі, подібну до тої, на якій щороку відбувалися "штедтеренен" п'яти альпійських міст Баварії, Австрії, Італії і Швейцарії). Гайні був справжнім нашим приятелем і запам'ятав нас, чого доказом було, що багато років пізніше, коли мене занесло з Америки до Міттенвальду і тим разом уже не "підходом", але лінівовою залізничкою виїхав на верх Карвенделя, я стрінув там Гайні і він приглянувшись мені добре, раптом на здивування присутніх на станції залізнички на верху,

гукнув: "Менш, ду кімст я дох а мой!" І його перше питання було: "Унд вас махт Роман?" Але вертаймося до 1949 року...

Не один з наших лещетарів пам'ятає ще підхід на Даммкар. На "долах" в Міттенвальді (920 метрів над рівнем моря), вже повна квітнева весна, побережні луки над потічком повні квітів, а над нами засніжений верх Карвенделля (2385 м.) Ось лісова стежечка, втоптана в снігу, ось мала лавочка "Банкерль", потім підхід славетним "Канонером"-ом, а далі широка площа залита сонцем, хатинка гірської сторожі (що й опісля знесла лявліна), видніє "великий камінь" і тут вже чекає на нас Гайні, засмалений сонцем і вітрами, схожий на чугайстра чи ардника. Суддів тим разом мабуть більше ніж змагунів, так від нас, як від "Лева" Міттенвальд. Є очевидно козир "Лева" Ступницький, ще кількох, і є наша "п'ятірка" останніх могіканів: "Качмар, Купчинський, Шепарович, Шарко (Мирон)", ну і я, керівник дружини. Є і провідник змагань "Ясько" – Іван Варбаца, є і судді з "Лева", вже позабувалось, хто там ще був.

Ну, і потім самі змагання: про що тут писати? не було ще електронічних стартових влаштувань, час мір'ялося ручним "штопером", їздилося на дерев'яних лещетах з "кантами", шоломів чи аеродинамічних костюмів фабриканти спортивного приладдя ще не видумали але всетаки, їздилося швидко, гостро і "на ризико"... рискуючи поламати ноги в Каноненрорі.

А хто виграв? Ну, ясна річ, Роман Качмар, за ним був Ступницький з "Лева", потім "Куба", а потім решта... А дружиново першим були ми, себто наша п'ятірка.

А вечором після змагань в домівці ІМКА була роздача нагород, що їх вручали інж. Сіяк в асисті Обухівського ("Лев") і Варцаби (КЛК). В імені Клубу я відібрав дружинову нагороду (великий альбом роботи Михайла Черешньовського), на якому митець опісля випалив якимось інструментом такий текст:

"Року 1949, від заснування Карпатського Клубу 25-го, 11 дня в місяці квітні, відбувся в Баварських Альпах в Міттенвальді під верхом Карвендель на висоті 2400 м. на Даммкарі, Великий Крутобіг з нагоди Ювілею КЛК."

Нагородою за дружинову першість в цих змаганнях був цей альбом роботи мистця скульптора, вояка УПА Михайла Черешньовського.

Нагороду здобула дружина КЛК Мюнхен, в складі:

Качмар Роман, Купчинський Юрій, Шепарович Зенон, Шарко Мирослав, Лисяк Олег, перед дружиною "Лева" Міттенвальд.

Керівником цих змагань був Іван Варцаба.

І тут, власне, кінець цих "Останніх змагань в Європі". Але ні, є ще і "Постскріптум". Як пристало на керівника дружини нашого Клубу, я зібрав (трохи пізніше) автографи від наших змагунів, щоб їх опісля дати випалити Черешньовському на альбомі, в додатку до

попереднього тексту. Але Михайло виїхав до Мюнхену, а потім взагалі з Європи до Брукліна (де жив і працював до смерті і тужив за Стежницею і Ветлинською полониною)...

А автентичні автографи нас п'ятьох і керівника змагань, зберігаються у мене на одному аркуші паперу разом з альбомом. Може

O. Лисяк під час останніх змагань в Європі на Даммкарі в Баварських Альпах 1949 р.

колись "Сват" прийде і як я отримаю від нього потрійне слово чести (офіцерське, бурлацьке і КЛК-івське), що він зловить Черешньовського (Не зловив. М. Черешньовський помер в 1994 році.), у кенйонах Манеттену чи проваллях Бедфорд-Стайвесант в Брукліні, і подбає за утривалення шести автографів на альбомі тоді я з радістю передам йому альбом урочисто разом з оригінальними автографами і тоді щойно уважатиму своє завдання керівника дружини КЛК в останніх змаганнях в Європі, закінченим...

1989

...ПЕРШІ ЗМАГАННЯ В АМЕРИЦІ

Коли я залишав засніжені верхи Алльп, я був впевнений, що ніколи вже не буду брати участі в лещетарських змаганнях.

Позаду в часі, залишилися змагання в Карпатах, з'їзди під Вацманом, крутобіги на Даммкарі, олімпійські траси в Гарміш, "шуси" з Небельгорну, сляльоми на Кройцеку...

Добра компанія з верхів Карпат і Алльп розбрилася чи не по усіх континентах. Я вже навіть не мріяв про те, що ми колись зустрінемося на сніжних верхівях, високо понад турботами буднів, чекаючи на знак стартера, який означає, що від цього моменту ти є зданий лише на власну здібність встоятися у високій щвидкості на вузьких плозах лещет.

Але прийшла коротка телеграма, що кликала нас на олімпійські траси Лейк Плесід у горах Вайт Фейс, щоб ще раз позмагатися на з'їздовій трасі. Наша щорічна (з кілька річною перервою) зустріч, мала цим разом відбутися в Америці.

Ах, хто ж тоді журиться тими всіми незакінченими справами, що ми їх залишаємо на долах: працею, суспільними обов'язками, навіть

O. Лисяк (ч. 18) по дорозі на старт.

родиною але ж родина зрозуміє: тато йде на змагання! Що на світі може бути більше важним?

Це було лише 14 годин їзди автом, в більшості ніччу, бо ж ми виїхали з міста, коли западав сумерк. Після кількох годин ми минули Олбані і покищо ще не було видно снігу, не було ще й сліду снігу і після Саратога Спрінг. Але вже декілька миль за Глен Фоллс він появився. Спочатку це була лише снігова пороша, але невдовзі

краєвид почав забілюватися щораз більше. Авто почало танцювати на засніженій морозній шосе і їзда почала бути дещо неприємна. Зате краєвид на світанку був щораз приємніший.

Свіже гірське повітря наповнювало наші легені. Ми вже знали, що там, у горах, разом з шумом гірського вітру чекає на нас те, чого ви даремно шукаєте в труді і нудьготі щоденного буття, свіжа як цей зимовий ранок, як луна, що відбивається від гірських шпилів..

Коли зза гір вийшло сонце, ми прочитали придорожний знак: Лейк Плесід! Ще кілька миль і ми в'їхали в середину Вайт Фейс Мавнтенс. Останній гальон газоліни завіз нас до "Північного Бігуна" осередку американського Святого Миколая "Сента Клоса", а ще пів мілі і нарешті група будинків: "Вайт Фейс Мавнтенс Скі Центр".

У схорониці "ладж" ми провели наступних кілька годин при звуках акордеону, при горіючій печі і "давні добре часи" – вернулися...

Перші "Крайові змагання" в ЗСА 1954 р. в "White Face Mountain", Лаке Плацід, Н. Й. Частина змагунів. Серед них з номером 18 – О. Лисяк.

А в неділю рано вранці ми вже стояли на старті "Траси ч. 1", високо над "ладж"-ом. Там внизу чекали на нас на меті ці, яких ми згори не бачили.

А тут, були лише ми: нас небагато, ми щасливі, ми товариство братів! Стартер дає нам ще пояснення траси і зараз потім чути вже його голос:

"П'ять... чотири... три... два... вже!" і зараз чути скрипіт лещет по замерзлому снігу, хмара білого пилу і, як ліскавка пропадають між деревами траси білі стартові числа. Одним з моїх попередників є мій колишній близький приятель ще з краю і з Альп, Роман. Він був колись між чемпіонами світових першостей студентів... Але це було давно, а тепер, він батько родини, в нього діти... Він теж залишив на долах усе, навіть родину, щоби зустрітися з товаришами і змагатися разом з ними.

Роман, Куба, Мирон... кожне ім'я має якесь значення перемогу чи поразки, пісню чи жарт і змаг, та приязнь. Дехто з наших, прибув з далеких сторін: цей перебув два роки в Кореї, другий іхав 25 годин з Чікага, третій залишив працю в Клівленді, ще інший пригнався з Торонто нема ради, панове: це з'їздові змагання!

Певно, що я знов, що мені не можна мріяти, не то що про перемогу, але навіть про "можливе" місце. Хто може про це мріяти, коли тобі вже понад 45, а є тут і такі, яким щойно минула 20-ка? Але треба закінчити змагання, доїхати до мети. Чи ж не творець новітніх Олімпіяд, барон де Кубертен сказав: "Не перемога, але участь важлива"?

Олег Лисяк і Роман Качмар.

Всі ми це знали, але після тренінгованих з'їздів, дехто вже відступив: кілька поломаних лещет, кілька скручених кісток бо ж траса важка, замерзла, тверда – це не жарт.

"Ти готов?" чути голос стартера. "Так" відповідаю і від цієї хвилини концентруюся вже лише на вузькому просміку між брамками з барвними пррапорцями.

"Три-два-пішов!" і в наступному моменті сильний повітрових кийками виносить мене зі старту. Тепер вже йдемо! Від цього моменту я вже лиш "Число 18". Спершу скрут праворуч... потім короткий закрут вліво, а зараз потім перша брамка і п'ять стовпців "вертикалі". І ще один скрут і ще один, праворуч, ліворуч... І ще один! Минаючи брамки, зауважую якісь невиразні обличчя але я не можу їх розпізнати, нема часу, за швидко... Хтось щось кричить до мене але я не розрізняю слів...

А зараз потім довгий з'їзд, який треба брати на найвищій швидкості... і знову якісь обличчя при брамці... А мої ноги, мої ноги, я такий втомлений... і очі, очі я ледве щось бачу. Цей "шус" мене викинчить, я ледве просмікаюся близесенько дерев... Я зараз впаду, або таки відступлю... Це не справа для "ольд боя" по сороківці... Хай дідко бере всі змагання! Де тут пристати, щоб зняти стартове число? Не можна за швидко несуть мене лещата, я мушу закінчити змагання! МУШУ! Бо, що я скажу в хаті? Відступив? Це вже буде останній раз, таки направді останній раз!

Зі затіненого просміку між деревами вилітаю на широкий, ясний з'їзд. А на кінці, внизу, барвиста група на мету швидко зближається до мене чи, може, я до неї? Ще останнє зусилля, чоловіче, "дай си раду"! – останній поштовх кийками і вже судді похиляються у характеристичному русі, коли я минаю лінію мети.

З барвистої групи людей біжать до мене. Щось гукають, тиснуть мої бідні, втомлені руки і рамена, хочуть мене вітати... Мене? Та зашо? Надбігає Роман, обнімає мене, тисне руку і каже:

– Ти таки зробив це, хлопе! Добра робота!

– Я надто втомлений, щоб йому відповісти і не можу видусити з себе ані слова, до тих що далі тиснути мої долоні і щось говорять.

А коли вони відбігають, щоб привітати наступного на меті, ми залишаємося у двійку з Романом. Він широко посміхається дивлячись мені прямо у вічі, каже:

– Ну, що, старий друже? Чи це вже наш останній старт?

– Що ти здурув? Останній буде в наступному році!"

І ми сміємося з цілого серця, радісно і щасливо. А "Вайт Фейс Мавентенс" Гори Білого Обличчя радісно регочуть разом з нами.

Філадельфія, 1954

СПРАВА З ДЖАНСОНОМ

– У котрій це мало бути годині, коханий? У третій?

– Точно в третій, дорога. Якраз у третій годині, після полудня.

Хвилинка мовчанки, а потім у слухальці телефону відозвався знову її альтовий голос:

– Я ... я не знаю, Романе, чи я зможу прийти на час. Знаєш, субота це єдиний день, коли я можу побувати в місті і тоді я маю стільки різних справ... і тому...

У цій хвилині я був вдоволений, що нема в загальному вжитку телевізійних телефонів і що моя дружина не може побачити виразу моого обличча. Я був просто щасливий, що вона не зможе прийти на час, і ця радість напевно розлилася по моему понурому сьогодні обличчі. Я відповів, і в моєму голосі не було нічого, крім контролюваного і опанованого ввічливого жалю:

– Ох, тоді це справді шкода. Але, навіть якщо й ти запізнишся, все таки прийди на змагання. Хоч – я не думаю, щоб ти зловила ще цей матч. Мені здається, що це не потриває довго.

Щось фальшиве мусило зазвучати в моєму "опанованому" голосі, бо щойно після довшої хвилини прозвучав її голос:

– Так, це мабуть не потриває довго. Ну, що ж Романе... Звичайно в таких випадках недобре, коли жінки бажають щастя... Але я все таки, бажаю щастя. Не думаю, щоб це тобі пошкодить,

– Ні, Таню, воно мені не пошкодить. Не може пошкодити. Ну, бувай і до побачення у клубі.

Я відклав слухальце і оглянувся. Усе лежало підготоване. Три тенісові ракети, дві білі сорочки на зміну, шорти, вовняні скарпетки, білі полотняні капці на тутій гумовій подошві, рушник... Мабуть усе. Можна було вже їхати до Тенісового Клубу на змагання.

Поправді, це не були такі то знову дуже важливі змагання, цей матч проти містера Джансона. Вони не мали важливості змагань між Гібом і Гонсалесом, ні, вони навіть не були такі важливі, як фінал якогось турніру за будь - яке провінційне першенство, і переможця цих змагань так чи сяк до Вимбодону не запросили б. Ось такий собі льокальний турнірчик і у чверть - фіналі цього турніру за першість невеликого і не дуже навіть фешенебельного Тенісового Клубу (членський внесок лише 100 доларів на рік, що ж це таке супроти 900 доларів в "Крикет Клубі" чи 350 в "Голф Кантрі Клаб" – ?) маю грati я, Роман Ганжа, проти відомого у нашому клубі першуна містера Дж. Бі. Джансона.

Не йшло вже про те, що я просто наперехід не люблю цього Джансона. Ця ненависть триває з тих часів, коли містер Джансон (він дуже любить, коли його в нашому клубі зовуть по англосаксонському звичаю двома першими буквами його ініціалів, себто - "Джі - Бі"), - коли цей самий містер Джансон називався ще просто - Гриць Іванюх, а не Грегорі Бі. Джансон і видавав сиру квашену капусту на сухий приділ у таборі для Переміщених Особ в Обервестерлінген. Раз, пам'ятаю, містер Джансон - чи пак Грицько Іванюх дав мені напів зогнилу капусту і між нами дійшло до пожавленої виміни думок, у висліді чого Гриць нагнав мене з магазину харчів, а ми з Танею не мали капусняку на вечерю.

Але роки минають, запах гнилої капусти вивірюється, а також проминає усе, лише не ненависть. Щодо мене, маю в цій матерії свої переконання і хоч я непоганий християнин і, коли обов'язково треба, вмію прощати близжнім, але в деяких дрібніших питаннях тримаюся засади моого діда, що ще в часах, коли він мав суперечки з польськими жандармами, завжди твердив: "Пам'ятай, Ромку, що в ухо є час бити і за десять років!" До речі, я був наочним свідком, як в 1939 році мій діdo, вичекавши 10 років, солідно примінював цю свою життеву засаду по відношенні до вище згаданих жандармів.

Так що Джансона - Іванюха маю в печінці. Це, що тут за океаном ми зіткнулися якраз в тому самому місті, живемо в цій самій дільниці і що навіть якийсь біс надніс його до цього самого тенісового клубу, де членами є ми з дружиною - я заражовую до фатальних іграшок долі, що, як відомо, грає з людиною. І ця доля звела мене докути з Грицем грati у чверть - фіналі турніру.

Коли я вийшов на подвір'я, щоб вивести з гаражу авто, мій сусід Джек Лянг, тримаючи в руці місцеву газетку, вказав на третю сторінку і вигукнув:

- Гуд лак, Ромен! Тут пише, що в турнірі за чемпіоншіп "Теніс Клаб" ти граєш з цим гаем, Джансоном. Велл - ю нов...

Я махнув здалеку рукою Джекові. Біда, ніхто не хоче мені сказати: ні моя власна дружина, ні сусід, але всі вони не дають мені ніяких шансів проти Джансона. Правда, я не даю собі теж ніяких шансів. Бідний Джек Лянг не має що сказати. Він знає так, як і я, що я дістану в шкіру в трьох коротких сетах і добре буде, якщо це не буде на нуль... Десь тепер Джек лихий на себе, що зачіпив цю тему з газети.

Я дивлюся на годинник і додаю газу. Так, ще пів години часу, а Тенісовий Клуб недалеко, ось ще пару блоків над рікою. Хай би вже скорше все те скінчилося... Щоб бодай моя жінка не мусила дивитися на цей погром. Так, вона дипломатично "спізнилась", але ... а ну ж той клятий Іванюх мене до цього часу не скінчить і я буду битий перед обличчям моєї власної жінки - ?! До сто чортів, пощо біда наднесла того бісового Гриця до моого клубу? Не міг він записатися до "Крикет Клабу"? I взагалі і пощо Грицеві теніс?

А він, цей Гриць, чи пак Джансон грає не зле. Мене в кожному разі завжди періщить, аж дрантя летить. Не люблю з ним грati. Але часом, ось як у турнірі, не можна відмовитися. Де він підглянув ці всі "драйви", "смеші", "лаби", "драп шоти", "форгенди", звідки він взяв цю гостру подачу, що гру при сітці? Такий Грриць!

... А ще від рана мене йде, як із Петрового дня. Жінка не хотіла мене будити, ще спав втомлений трохи вчорашнім покером (сотня долярів пішла – фюю! – з чвіркою дев'яток, що зустрілась з чвіркою дам, але жінка не знає і знати не буде). Хто мав чвірку дам? Так, ви здогадалися. Гриць Іванюх – себто містер Джі Бі Джансон.

Отже, жінка вийшла раніше до міста походити по магазинах. Коли я почав ладити снідання, то спершу спалив електричну стопку, потім полляв кавою свіжу скатерті і нарешті прокляв усе до черга і вийшов по газету. Показалося, що газети нема, бо газетар має вихідне, а його заступник взагалі не прийшов і я пішов на ріг, купити газету на стенді. Очевидно, що я забув ключ до хати, і треба було повернутися при допомозі сусідів і драбини через вікно на горішньому поверсі. На щастя, вікно було відкрите.

Потім прийшла ця історія з картиною і стіною... Ну так, я хотів повісити картину, що ми купили на виставці в Нью - Йорку, цвях пробив стіну наскрізь, аж до Джека – сусіда, картина полетіла вниз, а важкі золочені рами впали мені якраз на великий палець правої ноги. Ага, і крім цього я вгратив себе молотком по лівій руці. Правда, я граю правою, але грайте ви в теніса проти Джансона, коли у вас гуля на пальці від ноги і синяк від молотка на сердешному пальці, нехай навіть на лівій руці.

Про те, що мене голова боліла від ранку, як баня, вже шкода й згадувати. Це зовсім ясне. Потім якраз прислали ще рахунок за нову холодильню і не було ради, треба було заплатити, і в наслідок цього я опинився з п'яткою в кишенні на цілий вікенд, а це як вам відомо, не впливає на добрий настрій, зокрема коли через ці чотири дами Джансона трісла мені попереднього вечора сотня зелених. Ну, окей.

– Гав д'ю філл, Ромен? – привітав мене керівник турніру, сивоголовий віцепрезидент клубу, в "цивілі" викладач на місцевому університеті: – Все в порядку, правда?

Він знає, що все не в порядку, і він бачить, що я шкутильгаю, і видить мій синячисько на лівіці і мое квасне обличча засудженця і знає, що я зараз наберу, як бідний у торбу, від Джі. Бі. Джансона, але що ж? Хоч ми відчуваємо до себе взаємну симпатію, ради нема. Нехай діється те, що написано, що Джі. Бі. Джансон бив, б'є і битеме Романа Ганжу в тенісі, як сам захоче.

– Відпочини, Ромен, – радить керівник – Джансон вже є своїй роздягальні. Запізнився лише суддя. Але й він зараз буде тут.

Відпочини! Дивлюся на годинник, лежачи на лавці в роздягальні. Вже 30 хвилин після третьої. Ще пару хвилин і моя

дружина приїде, думаючи, що вже все скінчилось і що вона не муситиме оглядати свого чоловіка, дорізуваного Джансоном Іванюком!

Ще раз заглядає до моєї роздягальні і ще раз чим швидше забирає голову і чути слова, повні співчуття: "О, ай'м соррі!"

Всі вони жалкують і шкодують мене, жертву Джі. Бі. Джансона. Я знаю, що на трибуні зібралося вже чимало народу, з того ціла фамілія і всі приятелі Гриця. Мої ж поховалися по коридорах і кутках. Знають, що тут нема ніяких шанс, то ж пощо себе нервувати?

Гул з трибуни щораз виразніший. Вже чую кроки на коридорі. О, щоб я так міг, щоб я так міг...! Як то казав мій дідо? "У ухо є час бити і за десять років"? А ця капуста, бігме, була таки зогнила...

Як почуває себе той, що його ведуть на гільотину? Питайте мене. (Так само я почував себе, коли в супроводі керівника турніру вийшов на червону заліяту сонцем площу тенісового току) оточеного вінцем трибун. Трибуни повні ясних літніх одягів, веселих облич, чути перегуки, сміхи... На високому кріслі царює вже головний суддя, бічні засіли на кріселках по рогах, хлопці до подавання м'ячів також чекають по боках. Я кладу запасні ракети і рушник коло драбинястого крісла судді і маю ще час лише кинути поглядом на годинник і ствердiti вже за 15 четверта, коли я бачу, як на бічну трибуну виходить якраз ще одна запізнена глядачка: "Моя дружина. Бідна. Не пощастило їй "спізнистися"..."

Грім оплесків повертає мене до дійсності. З противного боку входить на грище, у своїх наймодніших сніжнобілих шортах і сорочині з клубовою відзнакою, ввесь засмалений сонцем на бронзу, подібний на фільмового актора - Гриць Іванюх - Джі. Бі. Джансон. Він кидає усміхами на право і ліво і затримує коротко свій зневажливий погляд на мені, зігнутому коло суддейського крісла. Холодно звучить голос судді:

- Ви готові, джентельмени?

Іванюх, клятий Іванюх, ввічливо потакує - киває головою. Він, наче кат, що підносить із замахом топір, щоб спустити його на шию своєї жертви - підносить ракету до першої подачі, що має бути ударом грому! О, Джансон готовий - готовий до чергової перемоги.

Як то казав, як то казав мій діло? ... "Бити є час і за десять років..." А капуста була таки гнила... Бідна Таня сидить тепер там сама на трибуні... Думки шибають по моїй зболілій голові, коли Джансон, граючись ніби кіт з мишею, замахується ракетою вдруге, не давши зразу подачі за першим замахом. О - Джансон певнийного свого!

Я переміг його, 6:0, 6:0, 6:0.

) тік або корт.

ОЛІМПІЙСЬКА ПРИГОДА

Коли йде про Олімпіяди, то я, дотепер, мав завжди з ними пеха. Тоді, коли Олімпіада була найближчою територіально до нашого рідного Львова, себто, коли відбувалася вона в Берліні 1936 року, "нижче підписаний" (як пишеться в офіційних статтях), в даному випадку я, мав цивільну рангу безробітного магістра. Очевидно, й мови не було, щоб поїхати на Олімпіаду.

Пару років пізніше, коли я мав уже ранг рядовика в Дивізії і затьопав до Берліну, була якраз війна і, замість Олімпіяди, відбувалися такі атракції, як налети американських бомбовиків впопудне, а англійських опівночі. Так що я мав лише нагоду глипнути оком на порожній олімпійський стадіон, і на тому мої олімпійські переживання закінчилися, коли йде про Берлін.

Ще пару років пізніше, коли я був уже повноправним, п'ятикратно скринінгованим "діпістом" і жив у незабутньому Міттенвальді, в одній з українських республік на німецькій землі, в зелених баварських Альпах до місця, де в 1946 році відбувалася зимова Олімпіада, то Гарміш Партенкірхен, був лише один стрібок. Але з олімпійського стадіону в "Гармішу", як популярно ця місцевість між діпістичним народом звалася, – не лишилося ні сліду. Навіть п'ять олімпійських кол на великий скінні були замальовані замість них красувалася велика червоно-блакитна відзнака окупаційної армії ЗДА. Але все таки дружина "Лева" заграла там пару разів у хокей, і то в найкращому львівському складі з Бучацьким, Дицьом, Калитяком, Марковським, Цимбалістим та іншими. Там навіть мав я честь дати розбити собі голову на льоді змагунові СК "Грайнав". Не щобудь – олімпійський стадіон.

Перед тим мала бути ще Олімпіада в Гельсінкі, в 1940 році, але туди також не вдалося поїхати, бо якраз у 1940 році Фінляндія воювала з Советами і, замість змагатися на олімпійських шляхах, фіні змагалися з большевиками коло Віпурі. Залишалася у мене пропам'ятна відзнака, видана з нагоди тієї Олімпіади ще в 1939 році. Що ж, відзнака – Олімпіади не було.

Потім була ще Олімпіада в Лондоні, в 1948 році, перша після війни. Тоді ми вислали від Ради Фізичної Культури з Авгсбургу лист до президента Олімпійського Комітету, лорда Барлея, намагаючись йому пояснити, чому української молоді нема на цьому святі молоді цілого світу. На диво, лорд Барлі, колишній олімпійський першун в бігу через бар'єри на 400 метрів, чесно відписав на листа.

До самого Лондону я приїхав щойно двома роками пізніше, але там уже також не залишилося сліду від олімпійського духа. На потіху, ми випили з колегами з Дивізії пару склянок пива "Гінес", і на тому стало.

Про Олімпіаду в Осльо, в 1959 році – не було, ясна річ, мови. Якраз тоді чоловік дороблявся в поті чола першого ступня американізму, – то хіба тоді були в голові олімпіяди? Щодо Мелборну в 1956-ому, то вистачало, що поїхав туди Зенек Снилик як змагун олімпійської збірної ЗДА. Він же ж також народжений у Львові – отже, представництво було, і то ненайгірше. Крім Зенка, на олімпіаду до Австралії їздив ще один українець з Америки, Ахіль Хрептовський, який об'ємом і вагою дорівнює щонайменше двом українцям. Але яка штука їздити йому по світі, коли він, колишній напасник дружини УСК в Мюнхені, з фаху лікар? Він навіть на нашу "Союзівку" їздить літаком з Чикага.

Залишився ще Лейк Плесід, де в 1932 році відбувалася перша на американській землі зимова Олімпіада. Туди я заїхав також – але щойно через 22 роки після Олімпіади, в 1954 р. Зате мав я там приемність стати до останніх в своєму житті лещетарських змагань, і меншу приемність набрати добре в шкіру від молодших колег, так "як книжка пише".

Ну, а як оце відбувалася Олімпіада на американській землі, в Скво Веллі – мене за кілька тижнів перед її початком стало нудити під ложечкою. Як то, Олімпіада в Америці, правда, за пару тисяч миль від Френклін Стріту, але все таки у нас! Цілими ночами я не міг спати, зривався вночі, в бюрі рахував, комбінував, як сполучити дефіцит з недобором, брак відпустки з браком фондів і все таки – поїхати. Остаточно рішився, коли прочитав у філадельфійському "Інквайрері" репортаж відомого американського колеги, спортивного "колюмніста" Ред Смита. В тому репортажі Смит написав, що в Скво Веллі виступає вперше в історії Олімпіади японська гокейна дружина. Що ж це таке! – обурилося щось в мені! Та ж Японці були вже в Гармішу в 1936 р., грали в групі "Д", програли чемпіонові, Великобританії 0:3, а Швеції 0:2. А той пише! Нема ради іду, мушу навчити розуму Реда Смита – таке було мое моральне оправдання з приводу явного порушення домашнього бюджету. Хай буде що буде – іду до Скво Веллі!

Ніч перед відлетом була тяжка. Я ж мав уночі потихеньки висмикнутися з хати, щоб ніхто не знав, сісти на літак і дмухнути до Каліфорнії. Найгірше в цьому було те, що на другий день мав прийти Ясьо Одежинський по вкладку до УНСоюзу, а я ж недавно підвищив своє забезпечення до п'яти тисяч.

Стартую авто. На вулицях Філаделфії тиша. "Експрес-веєм" дістається на Міжнародний Авіопорт. Купую за важко запрацьовані гроші квиток, потім ще закуповую, за два долари "іншуранс" на 100.000 доларів, все таки, крім премії від УНСоюзу, в разі чогось ще й

тих сто тисяч родині придадуться. А ну ж якомусь самогубцеві захочеться летіти моїм літаком?

Цим самим шляхом, яким летіли ми з "Тризубом" до Сент Луїсу на фінал Чаші Америки, лечу я тепер. Згадується тодішня подорож, згадується, як стюардеса, списуючи пасажирів, натрапила спершу на трьох братів Чижовичів. "Як ваше ім'я?" - спитала першого: "Чижович!" - відповідає Ігор "Куди летите?" "до Сент Луїсу". Потім до другого, Дзюха: "Як ваше ім'я?" "Чижович". "Куди летите?" "До Сент Луїсу". Коли з Еньом повторилося те саме, стюардеса зупинилася. "Екскюз мі, джентльмен", - сказала вона з легкою познаковою знервування, "Чи в цьому літаку всі пасажири називаються "Чижович" і всі летять до Сент Луїсу? Бо як так, то я не буду далі питати..."

За пару годин причалюю в Ріно, в стеті Невада, місцевості, відомій з розводів. Ще кілька годин їзди дорогим, як лиxo, автобусом і ми в Каліфорнії, в Скво Веллі. Думаю, що нема потреби описувати Скво Веллі. Всі, хто мають телевізію (а лише "найтвєрдці" її не мають), знають вигляд цієї долини. Поза тим, як звичайно у високих горах, долина на висоті 6000 стіп, відповідно розріджене повітря, ціни згущені в тій самій пропорції, багато блакиті в небі, багато снігу, багато гір, таких, як Мала Папуза, Велика Папуза, Вершок Жінки і КТ-22, багато авт і багато багатіїв, які можуть дозволити собі на багату програму в Скво Веллі. Але пощо це все описувати? Кожний і так знає.

А гроші треба тут мати. Слушно писав наш сусід, екс-олімпійський першун, Ірвінг Джейфрі у своєму репортажі: самий лише вступ до долини коштує сім долярів, квиток на стадіон від 15 до 25 долярів, (ліжко не кімната?) в мотелі за 30 миль від Скво Веллі 10 долярів за ніч, на їжу треба чекати годинами. Одним словом, правду писав Джейфрі, якого не злюбили організатори, зокрема провідники американських ковзанярів, які навіть хотіли Ірвінга побити за його репортажі. А він наш сусід тому, що працює спортивним директором у "Гроссінгерсі" недалеко "Союзівки", і здається, походить або з Городенки, або з Бучача. В кожному разі, Джейфрі слушно стверджив, що Олімпіада в Скво Веллі була доступна лише для багатіїв і слушно вимагав "повернути Олімпіаду масам".

Починаю розшукувати Ред Смита і що важніше, українських змагунів та змагунок у збірних ССР і ЗДА. Нема, як звичайно, окремої української збірної, що, зрештою, треба у значній мірі завдячувати президентові Олімпійського Комітету, Еврі Брендеджові, який пару років тому офіційно спротивився допущенню на Олімпіаді збірних УССР і БССР, заявляюче ще, що цим Совети хочуть потроїти свої олімпійські успіхи і зайняти три перші місця, а не одне.

Ред Смита знаходжу швидко. Він, ясна річ, при барі Де ж би? і з місця дає себе втягнути в розмову, ніби ми старі знайомі. "Гай, Ред?" вітаю його, і він зовсім не дивується моїй фаміліярності. Навпаки,

ставить мені чарку "Блек анд Вайт" якби знов, що це моя улюблена марка. З місця атакую: "Слухай, Ред, що ти за дурниці виписуєш, що японці вперше виступили як гокеїсти на Олімпіяді в Скво Веллі? А хто був у Гарміші? Хто там програв? Показати тобі це чорним по білому в книжці? Скільки тобі платять в Інквайрері?"

Але Смит цим не переймається:

"А скільки тобі платить твій "юкрейніен пейпер"? Хто кому ставить горілку? Ти мені чи я тобі? Зрештою, не крути мені гітари, бо я зараз іду до Ляс Вегас грати в рулету. Їдеш зі мною? Гроші не маєш? Ту бед. А японським гокеєм і тою твоєю Олімпіадою не журися. Все це "балоні", бо правдивий спорт лише бейсбол. Там є гроші, мен. "Солонг і тейк іт ізі".

Не було ради. Про Олімпіаду він багато не знає, але пощо йому то? Він поїде собі зараз до Ляс Вегасу. А я? Аж страшно подумати, як я дам собі раду з усіма рахунками як вернуся до дому. Треба буде йти до "Кредитівки".

Іду шукати земляків. Іх же ж тут досить: є мій іменник Олег Гончаренко, екс-чемпіон світу на ковзанах, є "лівий оборонець" Советського Союзу, чи радше його гокейної дружини, Сидоренко, є Наталка Данченко, змагунка у швидкій ізді на льоду, є також Джін Омеленчук з Дітройту, змагунка-ковзанярка ЗДА. Але всі, як на злість, поховалися. Познікали наче примари. Спитаєш советів, кажуть: "Уехалі", спитаєш американців, кажуть: "Гу керс?" Нема щастя і на цій Олімпіаді.

Якраз кінчається фінальний матч з гокею між змагунами Чехо-Словаччини і ЗДА. Цей матч, як кожний знає, був справжнім спортивним чудом. Не зважаючи на всі зусилля братів, що називаються так, як горілка, "Кріщен Брадерс", перевтомлені матчем з советами американські змагуни ледве лазили по льоду і дали собі вбити чехам чотири голі, здобувши лише три. Від програної ділило їх лише двадцять останніх хвилин. У перерві капітан советської дружини, яка програла попереднього дня в користь ЗДА, Сологубов, порадив американцям вдихати кисень. Американці послухали, надихались кисню, і в третій, останній терції рубнули чехам за 67 секунд три голі, а потім ще додаткові два. Так то, з допомогою москаля, який дав добру раду не сателітним "братам", а "капіталістичним акулам", американці здобули золоту медалю. Що керувало Сологубовим ясно: не може того бути, щоб ті, які перемогли советську дружину, програли з кимось іншим. Хай пропадає пролетарська солідарність аби переможців советів не переміг хто інший!..

Якраз виходять із стадіону чеські змагуни. Лаються як шевці. Чую: "Маш ту твого старшого брата! Амеріканам дав нюхати оксіген, а що дав понюхати нам, братам-слованам? Затрацені клюк!" і далі пішло щось таке як істинно-руска "трьох етажна" лайка. Таки навчили чогось чехів брати-словани.

Маю вже досить Скво-Веллі, американсько-московської любові, високих цін, даремних пошукувань за земляками, викидів совісти, треба вертатися додому. Скорше, скорше на літак і до рідної Філадельфії на рідний Френклін.

В літаку відразу не подобається мені сусід за мною. Присадкуватий, з коротко обстриженою чуприною і бичачим карком. З рук не випускає полотняної летунської торби, і в ній присяйбі, щось виразно тикає. Продавець годинників чи може атентатчик-самогубець з часовою бомбою? Може це нерви, але в торбі таки виразно щось тикає. Обмащую кишенью, де спочиває іншуренс на 100,000, і пригадую собі слова Ясія Одежинського, який сказав, що в разі смерті у нещасливому випадку, УНСоюз виплатить вдові не п'ять а десять тисяч доларів.

На всякий випадок, таки пересяду. Всі місця зайняті, але може в Сент Луїсі буде інший літак? З такою постановою засипляю, і щойно будить мене голос гучномовця, який наказує прикріпитись поясом до сидження. Під нами вже місцевість, де зливаються ріки Міссісіпі і Мізурі, наче величезне озеро. Тикання коло мене не вщухає.

— Зараз буде Сент Луїс і зараз пересяду на інший літак, постановляю, і в цьому моменті чую коло себе пекольний гук і страшний блиск експльозії вдаряє мені в очі.

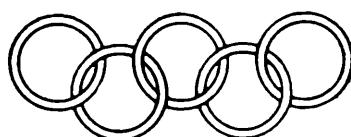
Потім не чути нічого, лише глибока темрява. Здалека надпливають яскравозелені і темночервоні кола, що вірують як смертельний калейдоскоп...

Коли відкриваю очі, бачу слабке світло нічної лямпи. "То я таки ще живу?" блискає півсвідома думка, і зараз же чую голоси. Один з них це голос моого сина:

- То нічого мамо... Тато знову вилетів з ліжка. І далі цей самий голос питает мене:

- Що то було цим разом, тату? Ти грав знову в гокей у Гарміш на стадіоні? А може іздив на Олімпіаду до Скво Веллі?

Моя олімпійська пригода закінчилася.

НА ТРОПАХ "СТРИЛЕЦЬКОГО ЗВИЧАЮ" **(Репортаж-спогад)**

СТРИБОК ЧЕРЕЗ ОКЕАН

В теперішніх часах, вже майже чверть сторічча після того, як ми перепили всякими "Генералами Гаанами", "Стирджисами" й ін. "велику калабаню", звану також Атлантійським океаном, писати репортаж з подорожі, а радше, прогулянки до Європи, це справжній анахронізм. В часах коли люди їдуть, а радше літають літаками кілька тисяч миль, щоб подивитися на змагання копаного мяча в Мехіко, або відвідати своїків у готелю "Інтурист" (колись "Жорж") у Львові чи стрінутися з колегами - студентами на з'їзді в Мюнхені; і коли, замість їхати на "Союзівку" чи до Вайлдвуду - земляки перебувають "вікенд" у Римі, або Парижі, щоб у понеділок ранком повернутися до роботи в Чікаго чи Філадельфії - кому цікава подорож до Європи?

Тим більше, коли та подорож лише "сентиментальна подорож" по таких мало атракційних місцях, як поля боїв Дивізії в Австрії, чи колишні "ДіПі" - табори, а тепер знову військові казарми, де живуть, як має бути, вояки - німецькі й американські.

Ті місця, як виходить з розповідей наших туристів, не є дуже популярні в плянях подорожників з нашого середовища. Рим, Париж, Лондон - оце гідна ціль для тих, що мають закриту дорогу до Львова чи Києва. А ті, що можуть собі на це дозволити, їдуть з турами різних агенцій туди, де чверть століття тому для більшості емігрантів закрилася "граніца на замке"...

Правду сказавши, може, ще колись знову пойду до європейських столиць відвідати знайомі закутини, як у часах, коли виходив тижневик "Український Самостійник", що платив за репортажі "З блукань по Європі". Варто б знову побачити, чи існує ще в Парижі той ресторчик, недалеко від катедри Нотр Дам, що здався "Мала Яскиня" (Ле пті кав) де ми з сл. памяті Миколою Фризом - Вернигорою їли вареники й борщ - (власник українець)... І що діється на Ноттінгем Гілл у Лондоні, або чи є ще наші студенти в Лювені, як колись були?...

Може це буде за два роки, коли, як Бог дастъ дочекати, знову буде маршрут на Мюнхен і Олімпійські Ігрища, а при цій нагоді оглянемо решту знайомих кутів дорогої, старої Європи...

Хтось сказав, що "вертатися до вчорашнього дня – це намагатися відсунути день завтрашній", або іншими словами, що подорожі в минуле, це лише даремне намагання відсунути неминуче майбутнє. Але ж звідки черпати силу для прийдешнього як не з минулого?

Часи Ліндберга безповоротно минули, тимто й описувати "лет над океаном" зовсім непотрібно, коли дехто з наших молодих людей відбуває цю подорож двічі на тиждень, як, наприклад, стюардеси. Очевидно, могла б трапитись атракція в формі подорожі до Гавані чи Аману, але, якось ні. Єдиною атракцією є знамените пиво "Левенброй" (яке інше могло б бути на літаку "Люфтганзи"?). Коли якийсь любитель напитку Гамбріна сперечається з стюартом, чому такого пива не можна дістати в ньюйоркських барах, хоч там теж продають "Левенбрав", дістає вічливу відповідь: "Ви повинні написати про це вашому сенаторові, сер. Він, здається, називається Девіс? Чи, може, Голдштайн?"

За дві-три години після старту з Кеннеді авіапорту пізнім пополуднем, над океаном западає темна ніч, а зараз за нею перші промені нового дня. "Ока не можна зажмурити..." нарікає сусід, який міряє цей повітряний шлях що три дні.

І справді, ось уже знайомі вежі Марієнкірхе і, праворуч, синява лінія Баварських Альп. Ще хвилина - дві, і ми вже на летовищі Рім коло Мюнхену. Почуваюся трохи, як дома.

А ще коли з обсерваційного помосту чути здалека: "Та тату, та я ту!" то сусід з літака зацікавлено питає: "Ви японець?" Той молодий чоловік привітав вас, здається по - японському: "Татуяту!"

Важко піznати Мюнхен. Даремно шукаю малого "гаствазу", де колись колега "Цінгель" вилетівши з мотоцикла просто через дерев'яні віконниці в саму середину таверни, не втратив самовпевненоти і перед утратою притомності, голосно й виразно замовив: "Айн гросес геллес бір, бітте!" Таккаже легенда, яку розказували півторічча тому у гуртожитку політичних вязнів, студентів і "ремісників" – дивізійників на "Фюріх Шулє", у мюнхенському передмісті Раммердорф.

Ось і сама школа – ледве її видно поміж новими будинками, а це і костел, де щонеділі проповідував колись о. Гриньох. Пам'ятаю, як усі вірні підходили якнайближче до казальниці, коли він проповідував, а зокрема коли кидав громи на тих, що видумали "декалог ОУН". Доводиться зустрітись і з тим, кому приписують авторство "Декалогу" в затишній таверні коло "Дойчес Музеум", і він усміхається: "Якби ви знали, хто справді був автором фрази "Я дух відвічної стихії...", що починає декалог – він є тепер священиком в Америці..."

Мюнхен перед Олімпіядою, це велика будівельна площа, де будують "сабвей", стадіон, приміщення для гостей і змагунів, але вірте або ні – легше запаркувати на самій середені Таймс Скверу в Нью Йорку, ніж на Стакус - Карльспляц у Мюнхені.

Відвідуємо все, що можливо: стару, незабутню будівлю на "Дахаверштрассе 9", де сходи скриплять, як чверть віку тому, новий будинок на Цеппелінштрассе, де все ще знайдете людей, що згадують: "А памятаєте?...", маємо приємну зустріч з антропологом - поетом, згадуємо "Регіт Арідника" в ресторані "Вінервальд" коло Штарнбергербангоф - у...

У ГОРАХ

Коли минути Штарнберг і озеро недалеко від шосе, повітря стає інакше: пахне Альпами. Швидкий спортивний "БМВ" мчиться стрілою по знайомій дорозі на Гарміш - Партенкірхен. "Та не гони, як божевільний, сину! Це тобі не Пеннсільванський тирнпайк", а він відповідає: "Як я не буду іхати так скоро, то мене з дороги зіпхають! Тримайся, тату!"

І я тримаюсь. Минаємо Мурнав, потім Полінг. Тут ми сиділи в американському полоні, між двома потічками, коли нас окружили американські танки, а Любко Ортинський перекладав наказ полк. Баєрсдорфа, що відділював нас від німців. І тут я розточмачував американському сержантові, чому ми, "недобрі сс-и" молимося, всі як один (а вісімсот нас було): "Боже, Великий Єдиний..."

Альпи вже осьде, рукою подати. Вже пізнаю Цугшпіце, найвищу тепер гору Німеччини, коли відпав після війни австрійський Гросгльокнер. Тут ми з Іваном Волинцем і Петром Грицаєм "робили Шпицю", себто вийшли на верх Цугшпіце через Пекельну долину (Гелленталь) і вернулися за один день у ділівських капцях, без чеканів, "раків", линв, на подив німецьких альпіністів: "Щось такого! Ось ті "авслендері!.."

А оце вже Оберамергав, "село, що живе Христом", як назвав я його в репортажі перед 20-ма роками. Тоді ми відвідували місце пасійних вистав і самі вистави, разом з проф. Ленкавським, у холодний, осінній день.

І пам'ятаю дискусії в поворотній дорозі на невідкличне питання: "А що зробило на вас найбільше вражіння?" Пам'ятаю і відповідь: "Мабуть, таки на завжди залишиться в пам'яті образ Оливної Гори, коли Син Божий - людина, як кожен із нас, намагався тричі від себе відвернути чашу горя. "Не моя, але Твоя хай буде воля, Господи!" В ті важкі часи, коли весь світ здригається перед марицом майбутнього і коли кожен з нас хотів би відвернути від себе власну чашу - ці слова западають в душу і додають відваги. Як не можна інакше, якщо це буде потрібно, ми випємо нашу чашу. Не наша, а Твоя хай буде воля, Господи!"

Підносять хрест із Розп'ятим Ісусом. Сцена з пасійних вистав в Оберамергав.

Минуло двадцять років від того часу, коли я писав ці слова. Чи багато змінилося? І що значать 20 чи 25 років?

Але теперешній Оберамергав, що й тепер готується до пасійних вистав, тому на вулицях повно бородатих і довговолосих мешканців (які все таки інші, ніж бородаті патлачі з Грин Віллдж в Нью Йорку, чи Ріттенгавз Сквер у Філадельфії) – це також і американське містечко. Тут знаходиться станиця однієї з найбільших американських військових установ в Європі, "Армійська Школа Європи", тут її Головна Квартира, якої відділи розташовані в Мурнав, Ленг-гріс і Бад Тельц. Та про військові справи пізніше: наразі, чимскоріше переспати різницю часу: тут вжевечір – а мій годинник ще далі показує філядельфійський час – полуднє.

А ранком... сонце вийшло з-поза гір, що на їх шпиллях біліє ще сніг, хоч це вже майже літо. Отже щоскоріше до Гарміш і щоскоріше на ліннову залізничку – адже на "Цугшпіце" весняний "фірн" – мрія лещетаря, чекає на мене вже хіба з двадцять років!

Лещата, черевики й інший виряд? Немає проблеми, управитель спортивного магазину "Спешел Сервіс", бородатий (аякже! це ж Оберамергав!) Герр Ганс, який зіздив двадцять років тому пів Америки - (був воєннополонений) знаходить без труду все потрібне. Ідем на Цугшпіце!

Десь далеко внизу, під нами, коли вагонетка лінівової залізнички колишеться між небом і скелями, видно зелене Айбзее (кажуть "зелене, як смарагд", але хіба смарагди бувають такі зелені, як альпійські озера?)

Так, це той самий "Шнефернергавз", той самий хрест, що блищить золотом на шпилі Цугшпіце, а трохи нижче кордон - по тому боці Австрія. І щоб ніхто не помилився, табличка: "Естеррайх". Але

помітних різниць не видко: сніг такий самий обабіч, по австрійському боці йодлюють так само, хіба пиво іншої марки.

Писати про їзду на чудово білому, як мрія, соняшному плято?

Хто ж це зможе описати? Може барвна знимка передала б невисказану пишноту весни в горах - а так, - бракує слів.

Вполудне, наїздившись бодай на 50 відсотків, вступаємо на "вюрстль" і справже, не-газоване пиво. І картки до знайомих, до колег лещетарів (!Бачите? Я тут йжджу - а ви там прієте у ваших "ер - полюшен"!) Одна, найважніша, картка до Філадельфії, з малим "віршиком":

"Ой, їздимо на Цугшпіци
Добре пиво п'ємо
Тай про Тебе, наша Мамо
Думку думаємо!"

На чудовому як мрія соняшному плято Цугшпіце. (Фото Раймар Ш.)

ЗНОВУ НА "ДОЛАХ"

За два дні я вже на долах, долині Рейну. Треба відвідати колегу з Дивізії, що тепер має велику адвокатську канцелярію, двоє дітей й лисину, а четверть століття тому носив того самого золотого лева, що й ми всі, і співав, навчений нами, так само голосно, як і ми: "Лопчі підемо - бороти сі будемо са Україну са рідні прафа!"

Ще й тепер "герр рехтсанванльт" не може забути й тлумачить своїй блакитноокій дружині:

"Зрозумій, Розмарі, то не була "ще одна Дивізія". Бути в тій Дивізії, це так, якби хтось мав шляхетський титул "фон", ферштест?"

Коли мій друг Раймар відвідував мене двічі в Америці, я намагався йому й дружині показати все: і Вайлвуд, і наш Гантер, і "Союзівку" і "Лиса Мікиту" в Нью Йорку - бо що ще цікавого в Америці? Тепер він віддячується: їздимо пароплавом по Райні, оглядаємо скелю Льорелай, зруйнований міст в Ремаген, теперішню столицю Німеччини Бонн, Годесберг. А коли переїздимо попри советську амбасаду, вона має типовий московський вигляд: позакривані віконниці, закриті двері, не видно живої душі. "Типіш руссіш", усміхається Раймар. За хвилину переїздимо попри американську амбасаду: широкі травники, костел у колоніальному стилі, просторі модерні будинки - на травниках якісь молодші дипломати жбурляють яйцеватий "футбол". "Типіш американіш", зауважую, і мій друг сміється. Правда, яка різниця? Там пустка і глуха тишина закритих віконниць, а тут ювіяльний гамір і гумор...

Треба, очевидно, побувати і в Кельні, побачити катедру, що її почали будувати 1248 року і скінчили аж по 632 роках. Бомби аліантів пошкодили її трохи, але небагато. Майже на пятсот стіп (156 метрів) висока вежа стоїть, як і сторічча тому і буде стояти, коли цвіллю позеленіє нагробне каміння не лише цього покоління, але й багатьох дальших. Стоїть катедра - свідок віри у Всевишнього, трикіша за вогонь, бомби і людську ненависть та злобу.

Бути в Німеччині і не бачити футбольних змагань - неможливо. Мій друг, аж ніяк не любитель спорту, іде зі мною. Маршуємо на змагання "ФЦ Кельн" - "Вердер Бремен" і бачу нарешті, що хотів! Справжній копаний мяч, дві команди в боротьбі за точки, гостру швидку, але правдиву гру, десятки тисяч захоплених глядачів з прaporами, мегафонами, свиставками й нефальшованім захопленням. Якийсь завзятий "кібіц" коло нас весь час вигукує прізвище свого улюблена гравця, без хвилини перерви: "Цікі - цакі,

Оверат! Цікі - цакі Оверат!" Але Оверат не має сьогодні дня, і "цикі - цакі" не помагає...

З гостинного Райнлянду виїжджаємо потягом раннім ранком. З другом побачимось за пару днів у Мюнхені, а звідти поїдемо до Австрії – ще раз перейти ті самі стежки: Фельдбах – Гнас – Гляйхенберг, куди носили нас підковані вояцькі черевики півсторіччя тому.

Їзда потягом – просто розкіш. Потяг з романтичною назвою "Райнбліц" ("Бліскавка Райну") несеться з швидкістю 160 км. на годину (це більше, ніж сто миль) від Дортмунду до Авгсбургу. Від Авгсбургу до Мюнхену потяг іде з швидкістю 200 км. на годину. А в нас, в Америці, найбільше досягнення, це "Метролайнер", якому треба більш ніж годину, щоб зайдти з Філадельфії до Нью Йорку. Ну, але хто в Америці їздить потягами, тому і "Пенн Сентрал" збанкротував...

В купе порожньо від Штутгарту, де потяг розділюється і частина його йде на Швайцарію, а друга на Мюнхен. Переїздимо міст на Некарі, високо - високо над рікою. Згадуються давні часи – ось Маріен - Госпіталь де народився той, що вітав мене в Мюнхені на летовищі вигуком: "Та тату, та я ту!", а тепер носить уніформу старшини армії – яка мене взяла була у полон 25 років тому. Ось величавий Некар - Стадіон, де я бачив перші після війни футбольні змагання німецької збірної, коли ще не можна було грati німецького гимну. А матч і без гимну, німці виграми проти Швайцарії, оборонець Бурденскі здобув ("Гомін України" написав би "завоював") голя з карного вдару. А на змаганнях було 100,000 людей, і я писав репортаж для "Української Трибуни"... Ех, багато чого згадується в порожньому купе "Райнбліц" - у.

ПРО ПАРАШУТИ Й ІНШЕ

Тиждень насолоджуємося Альпами. До Міттенвальду з Оберамергав лише "один крок". З висоти шпиля Карвендаля розглядаємо наші колишні табори "Єгер" і "Піонір". Тепер там стоїть дивізія гірських стрільців. На площі, де гравці "Лева" грали колись змагання, стоять тепер рядочками авта. Ось тут була церква, перероблена із стаєн, що в ній служив наш парох, о. Богдан Смик, завзятий прихильник усього, що пахло спортом, а футболом зокрема. А тут був славний "Марчук пляц", там таверна упітів, тут Петро Хома продавав "Трибуну", а тут був таборовий театр. В цьому блоці жила родина Степана Бандери, куди він часом приїздив з Мюнхену, а там ми "вітали" каміння совєтського генерала, що приїхав намовляти нас "на родину"... Гей - гей, "зелений горбочок" – Міттенвальде!

– Хочеш, тату, я завтра подзвоню до майора Нітце, він у них там "Пресе Офіцір". Я його знаю. І він каже, що він був у Львові під час війни, і знає про вашу Дивізію. Подзвоню завтра.

Але "завтра", якраз "День Збройних Сил" і початок "Тижня американсько-німецької приязні". І завтра приде Раймар, і будуть стрибки парашутистів, і показ зброї, і дефіляда. Оставайся в мірі Міттенвальде! Перебули ми тут п'ять років нашого життя, майже півтори тисячки наших днів - добрих і поганих. Але ми не згадуємо тебе лихом. Прощай, Міттенвальде!

З моїм другом Раймаром мандруємо серед тисяч публіки, що прийшла на площу перед казармами в Мурнав і переливається між будинками казарм, просовується під шатрами, де розкладені експонати - зразки зброї, діягтрами, тощо. Людська маса, аж ніяк не мілітаристично наставлена, заїдає ковбаски, попиває пиво, розмовляє, співає. Тут і там американські сержанти, побравшись попід боки з баварцями у шкіряних штанах і капелюках з перами, вже вигукують в ритм вальса: "Айнс - цвай, - гзофа!", і перехиляють величезні кухлі "Гофброй". А там, чорний як смола, американський оборонець демократії, пояснює руками й ногами гуртові хлопчаків підстави американського "бейз - болу". Хлопці слухають з зацікавленням. За пару хвилин, коли ми вертаємося на те саме місце, бачимо як чорношкірій сержант грає з малими баварцями в копаного мяча. "Кенду но натін, мен, - оправдується, - кідс, ар кідс..."

Заходимо з Раймаром до одного з шатер. Тут підстаршина в похідній формі з цілим рядом відзначень, пояснює групі молодиків механізм совєтської "пепеші" і німецького "емпі".

- Можна? - запитую і на привітний усміх - дозвіл, беру в руки "емпі". Раз-два - ось приклад разложений, дуло відняте, ще раз - два, і ось вже машинова пістоля знову складена.

- Ти ще справді не забув - з признанням, хоч без апробати, дивується Раймар. Він ніколи не був мілітаристом.

Але сержант радіє. Він звертається до мене по-німецькому:

Двадцять п'ять років пізніше -- чи двадцять п'ять років запізно?

Американські і німецькі парашутисти у спільному змаганні.
Фото пор. Олега З. Лисяка.

– Ви вже мали колись у руках, ніхт вар?

– Єс, сер, саржент, – відповідаю по - англійському. – І це друге теж, показую на "пепешу".

Коли виходимо з шатра, чую на собі погляди не лише американського сержанта, але й німецьких юнаків.

"Дас варен ді Зольдатен фон дамальс". Це були вояки з давніх часів.

А тим часом на майдані перед казармами вже гуде великий американський гелікоптер з німецькими знаками. Парапутисти 10-ої Групи Спеціальних Частин ("Зелених Беретів") з Бад Тельц будуть змагатися в точності стрибків з командою "Фальшірмегерів" Бундесвери з бази в Шонгав.

Трохи дивно бачити німецьких і американських парапутистів разом в акції, як вони дружньо і професійно змагаються. Змагання полягають на тому, хто причалить ближче намальованого в центрі майдану білого кола, кінчаються видатно перемогою нащадків спадунів з Крети і Ебен Емаель: "Зелені Берети" програють відношенням 625 - 275.

Намагаюся віднайти, хоч здалеку, між американською командою Юрка Ліщинського, який хіба десь там мусить бути – він же інструктор у парапутній школі "Зелених Беретів" в Бад Гельц. Юрко, "наш" Філадельфієць і син старшини Дівізії, Михайла – "Тата" Ліщинського. Але даремно – годі розпізнати обличча під шоломом з великими окулярами – з віддалі кілька десяти метрів.

Так, мабуть, – оминула мене остання нагода побачити Юрка. Хто ж міг сподіватися, що рік пізніше прийдеться нам відвідити труну з його тілом на вічний спочинок на цвинтар у Філадельфії? Якраз в річницю брідського бію, де його батько втратив рамя – упав старший сержант "Зелених Беретів" Юрій Ліщинський в бою у В'єтнамі...

НА СТАРИХ СТЕЖКАХ

Недаром кажуть, що головна індустрія Австрії – це туристи. Коли їхати через чудові гори, понад невисловленої краси озерами, то можна відвідувати знамениті ресторани з ввічливою обслугою (о, "вейтери" ньюйоркських ресторанів, тут ви побачили б, що таке "сервіс!"), де до того всього, на кожному кроці пахне історією. Тут Бад Гаштайн, там Ішль, тут був Франц - Йосиф за чийого панування я мав честь народитися, тут була "наша пані цісарева" – тут це, а там те. А до того ще "вінер шніцель міт шпаргель" і знаменитий "Гойрігер".

– Стейки будемо їсти, як я прийду знову до Америки, до тебе – каже Раймар. – Вони, до речі, не погані. Пам'ятаєш той "сірлайн", що

*Пам'ятник воякам Дивізії в Гляйхенбергу.
Щороку на Зелені Свята австрійські діти приносять тут квіти і
запалюють свічки. (Фото автора)*

ми його їли на вершку "Пан Амері肯 Билдінг"? Але тут, – їмо те, що наші дорогі "естеррайхери" мають для нас.

На жаль, коли западає ніч і наш "Фіят" причає до Грацу, дорогі австрійці не мають для нас даху над головою. В Грацу є якраз дві наукові конвенції і готелі заповнені. Нема ради, хоч це вже година духів, їдемо до Фельдбаху.

Фельдбах, місце, записане тривкими буквами в історії Дивізії. Тут були важкі бої, тут, на цвінтари, лежить коло п'ятдесяти наших вояків. Фельдбах – це перша зупинка в нашій турі "на старих шляхах".

Якийсь юнак у темній вулиці малого містечка охоче і ввічливо показує шлях до готелю на ринковій площі. А в готелі – скрипучі сходи, великий ключ до кімнати, порцелянова умивальня на комоді і справжні "цісарсько - королівські" перини. І хоч пізна година, черговий "вінершніцель" для гостей, і пляшка "Гойрігера" та привітне добраніч! "Гуте нахт, майнє геррен!"

Находить ранок. Хто покаже шлях на цвінтар, де лежать наши товарищи? Ми посередині містечка. Вибираю середнього віку чоловіка на велосипеді з великим шрамом на обличчі. Цей повинен знати.

– Українські вояки? Певно, що знаю. Показати вам дорогу – зараз, хай залишу тут мій ровер...

Ставить велосипед у стояк коло поштового будинку. Ні, не замикає на ланцюг і колодку. Це Австрія.

Їдемо в трійку. Балакаємо. Він не з цих сторін, він із Щтеттіна. "Там тепер поляки, знаєте. А я вийшов з полону і тут осів. Чого було вертатися? Тут добрі люди. І українців, – звертається до Раймара, – пам'ятають. Ви їх тут боронили поки Руссен прийшли. Вони пам'ятають".

Раймар відвертає голову. ("Чи я тобі не казав, Розмарі, що служити в цій Дивізії, це так, якби мав шляхетський титул "фон"?)

Стоять рядами в тиші цвинтаря вояцькі дерев'яні хрести на могилах наших товаришів. А при вході на цвинтар памятник роботи Крука – вояк, що йому долоню на шолом кладе ангел. Читаю прізвища на пам'ятнику і останнє речення: "...І багато невідомих вояків 1 Дивізії УНА".

– Для вас вони певно не є невідомі, ви мусіли їх знати, правда? – тихо каже людина із шрамом на обличчі, коли сідаемо до авта. – Це ваші товариші, правда?

І так обіждаємо цвинтарі в Бірнбавм, Травтсмандорф, Бад Гляйхенберг, Гнас... Ст. Стефан ім Розенталь... Тут вступаємо до учителя місцевої школи й одночасно нотаря, п. Рудольфа Грігоріча, що опікується нашими дивізійними могилами.

У школі, великий, ясний і модерній (звідки у "бідній" Австрії такі школи?) її директорка, на мое питання про учителя Грігоріча, кличе малу дівчинку (може перша, а може друга кляса: заплетею кіски, чемний "диг" ніжкою, і тоненьким голоском: "Гріс Готт, майн Герр!") і каже малій завести "ден Герр фон Амеріка" до кляси соціальних наук, де вчить "гер Лерер". Мала бере мене за руку і ми йдемо по порожніх, бліскучих коридорах школи в малому австрійському селі Ст. Стефан ім Розенталь.

– Чи ви в Америці також маєте такі школи, як у нас? – питає мала Маріяндель, яка встигла розповісти мені, що її батько працює на пошті. – А "Фрав діректор" казала, що ви хочете побачити Зольдатен - Фрідгоф. Я сама знаю, де це, ми туди щороку ходимо і носимо квіти і свічки. Я знаю, де це.

Пан Грігоріч розповідає, як совєтська амбасада противилася опіці над нашими дивізійними могилами і які треба було зводити бої з "антифашистами", розповідве багато.

– Але ми це перебороли, завдяки вашій допомозі з Америки, – тепер стоять пам'ятники на гробах наших товаришів, діти опікуються могилами. І так вже буде.

– Мене не було тоді, – продовжує п. Грігоріч, – коли ви боронили нашої землі, але моя дружина тут була і знає, що це значить "вен ді Руссен кумма"...

На цвинтарі в Гнас (хтось сказав, що це славянська назва "князь" з часів, коли тут володіли Словяни), іду на місце, де ми похоронили

десяtnика Стасенка, чотового третьої чоти, третьої сотні 29 - го полку, якої командиром був сотник Володимир Козак. Стасенко, що загинув від московської кулі, відкинув у бою за замок Гляйхенберг гранату, що впала побіч сотника Козака в рукопашному змаганні на вхід до замку.

Ось тут лежить одесит Стасенко, воїк "галицької" Дивізії, що віддав життя за свого командира. Тут, пам'ятаю, повісили ми на березовому хресті два шоломи понад і під таблицею, написавши на таблиці "хемічним" олівцем: "Впали за Україну 15 квітня 1945 р. десяtnик Стасенко, десяtnик Билюлях і гренадири Попович, Баранецький, Кунищук, Самолюк і Приходько".

Тепер тут камяний хрест і ті самі призвіща. Та сама вежа церкви праворуч і розлогі, вкриті зеленню весни узгір'я зовсім так, як тоді, коли впав у бою за Гляйхенберг на австрійській землі за Україну уродженець Одеси, син Чорного моря, десяtnик 1 УД УНА Стасенко...

Їдемо до Гляйхенбергу. Тут, ще в 1948 році коло головного шляху між Вольфсбергом і Гляйхенбергом, була могила з написом: Пантелеймон Прокіп, нар. 18. 2. 1922, впав за Батьківщину – 6. 4. 1945.

А недалеко була друга могила з написом: Васілій Лисенко, пал за Родіну 6. 4. 1945.

Оба впали того самого дня, 6. квітня 1945, в одному з перших боїв на околиці. Прокіп і Лисенко – один за батьківщину, другий за родіну... Чи не скрестилися тут кулі двох братів?

В ЗАМКУ ГЛЯЙХЕНБЕРГ

В готелі "Штеніцер", що находитися в курорті Гляйхенберг все наймодерніше і найбільш комфортне. А сам курорт нічим не нагадує цієї місцевості, що й відбивав від москалів Чучкевич і де загинув пор. Залеський. Тишина, зелені парки, лікування астми, серцевих недуг, спокій, курортна музика...

І лише, коли запитати кельнерки, яка теж вже пережила першу молодість, як їхати до замку, вона здивовано, питає:

– До замку? А ви звідки знаєте про замок? Замок тепер закритий. Ще від війни. Там тепер ходити "ферботен"...

☛ Раймар сміється:

– Коли ми туди перший раз ішли, то також було "ферботен". Ді Руссен були там!

Кельнерка виразно зацікавлена:

– Я була тоді ще в школі, але пам'ятаю... Панове певно також хочуть побачити памятник "Україніше зольдатен"?

Авто залишаємо на галевині за стайнями під деревами. Там, де був колись фільварок, тепер розбудована резиденція власника. Переходимо через густий ліс і підходимо до входу з двома камяними

балюстрадами. Двері залізні, забиті наглухо. На дереві прибита заржавіла таблиця: "Вхід до замку якнайгостріше заборонений".

— Мабуть, мусіли русські залишати там міни, або якусь біду, — муркотить мій друг. — Пам'ятаєш, з котрого боку ми заходили туди?...

"Заходили"! Пам'ятаю, як ми перечікували перерву вогні, перебігали таблицю з написом: "Увага! Ворог бачить!" і вбігали попри два кулемети, що при брамі, на внутрішнє подвір'я... І ті горбки свіжої, жовтої глини, що в них заstromлені були таблиці з призвіщами й написами: "Впав за Україну"...

*Височезна вежа висить над нами... Автор при вході до замку Гляйхенберг, за який ішли весною 1945 року завзяті бої.
(Фото: Раймар Ш.)*

Височесна вежа, поросла зеленню, висить над нами. Тут і там видно ще діри від гарматних набоїв. Так, тут був і Козак і Рубич, і Мотика, і скільки іх там ще було... А там внизу, у ярах під замком, сиділи "бойці" і мастили нас з гранатометів аж мури дрижали...

— А пам'ятаєш, як ми йшли ту вашу червону зупу на графських тарелях з гербами, — сміється Раймар. — І ще було вепрове мясо.

Червону зупу? Ну так, а що мала іти українська залога замку, як не борщ?

Ще один погляд на занімілий замок.

— Повернемося, як і тоді, — каже мій друг. — На Штаден.

Червоний Фіят несе нас аж на вершок штаденського узгіря. Так, ось тут наш капелян о. Левенець, "регулював" рух, коли, під час відвороту зробилася суматоха з гармат, возів, коней, людей і здавалося, що паніка охопить людську масу. Але якось дав собі раду о. капелян, як і під Бродами, звідки він вивів кінний ескадрон і казав: "Епітрахіль, на жаль, загубив, але машинову пістолю маю..."

А отут сидів наш передовий артелерійський обсерватор – хто це був? Роман Припхан? А тут...

– Пам'ятаєш, – знову сміється Раймар, – як цією долиною наступали москалі і ми мали йти в дію, – а нашого підстаршину, Люке, раптом "розболіла" голова? І як тебе і Луцького обстріляли з гранатометів на цій дорозі, бо ти мав офіцерські штані і вони, мабуть, тому на нас полювали...

Згадуємо, згадуємо і сміємося, сміємося. Немов це криваве дійство, що відбувалось тут чверть сторічча тому, щось справді веселе, Раптом Раймар поважні:

"Не забудьте, не забудьте нас..."

*Могили вояків на цвинтарі у Фельдбаху (Австрія). На другому пляні пам'ятник роботи мистця Г. Крука.
(Фото автора з 1971 р.)*

– Шкода себе дурити, – каже. – Ми того й так не забудемо.

Сутеніс. Сонце вже зайшло і крута дорога між верхами потонула в темніні ночі. Там десь угорі височить вежа замку Гляйхенберг. А по довкільних селах Бірнбаум, ТравтманENDORF, Гнас, Фельдбах, лежать тихо сині української землі, що загинули тут молоді, повні надій на краще і певні, що вернуться на рідну землю. І згинули, як "ішли до

бою темною ночі..." чи, може, ясного весняного ранку, весною 1945 року.

Вітер приносить пошум з лісу, що навколо замку. Ми не говоримо ні слова. Прожектори авта крають темряву. Ніхто нічого не каже. Але мені здається, що я чуко чиїсь слова. Стасенка, Танчака, Заревича, Андрухова і скільки їх там, відомих і невідомих, лежить...

Це, очевидно, лиш уява. Але я присягнув би, що я чую шепіт:

— Не забудьте. Не забудьте нас.

Минають хвилини. За нами вже ліси й узгір'я, де лежить в темряви замок Гляйхенберг. Вже видно перші світла курорту. Мандрівка слідами минулого — закінчена.

СОНЦЕ ВСТАЄ КОЖНОГО РАНКУ

Мотори літака монотонно гудуть. Десь далеко - далеко внизу під нами льодові гори північного океану, а потім знову безкрай, здається простори мовчазних, вкритих вічними снігами гір. Сонце блистить на шпілях, а монотонний гул реактивних моторів насуває думку — одну за одною, одну за одною.

Там за ними залишилися вежі готичного собору в Кельні, вінниці Райну, залита сонцем Цугшпіце, казарми Міттенвальду...

І замок Гляйхенберг, і тихі цвінтари серед зелених горбів австрійського Штаєрмарку...

Сьогодні, після чверть століття, ми памятаємо ще про тих, що сплять у тих могилах, памятаємо ще про "стрілецький звичай", про бої і простори... Та чи витримає "стрілецький звичай" пробу часу? Чи не загубимо ми, і ті, що по нас прийдуть, що колись були дітьми, а тепер вже стали дорослими людьми, змісту життя? Що буде, коли відійде останній з нас — колишніх вояків Дивізії? Чи тоді вже прийде кінець нашому "стрілецькому звичаєві"?

Коли я відходив до літака на летовищі в Мюнхені, мій син дав мені "дарунок на дорогу". "Але не можна, — каже, — відкривати, аж коли прийдеш додому, окей, тату?"

От я вже майже дома. Вже видно береги Америки. Відкриймо дарунок — може, там буде відповідь.

В папір завинена невелика фотознімка. Схід сонця над морем, він вже мені її показував; це він світлив цю знімку, десь в Еспанії, чи Португалії. А на звороті...

На звороті, написані типовим американським письмом українські слова:

"Сонце встає кожного ранку, але воно встає за кожним разом інакше, однакче це те саме сонце.

Не журися, Тату".

Сонце встає кожного ранку.

Aesop.

ЗМІСТ

Слово від видавництва	7
Слово від автора	9
Відламки "Шибки у вікні"	13
Тис Юрій: Провідна мисль творчості Олега Лисяка	15
Тарнавський Зенон: Літературний ессеї про Олега Лисяка	19
Шанковський Лев: Авторський літературний вечір Олега Лисяка	25

ЛЬВІВСЬКЕ

Шибка у вікні (Листопадовий спомин)	27
"А таки Лисяк повернувся до Львова"	31
Мое середмістя	32
Львівська міщенка	37
Лист зі Львова	39
Дзвони	42
По-листопадові рефлексії	45
Про ялинку на Вірменській вулиці	47
Гуцульські писанки	50
Вони прийдуть сьогодні ввечері	52

ДІВІЗІЙНЕ

У 50-ліття постання Дивізії	54
Мої три дивізійні весни	58
Ми не заснем	62
Данко з Підзамча	62
Фрагменти спогадів з дивізі	64
Ми повернемось!	74
Коло Бродів	75
Зустріч з полоненими	77
В замку Гляйхенберг	80
Як загинув десятник Стасенко	87
Скажи нечыші моїй...	90
Справа дивізійника Чуми	92
"Дивізія мене пече"	99
Увечорі над Саскеганною	100
"Нічого особливого"	100
Одна русска "пуля"	101
Дієнбіенфу піддасться завтра	102
Зміна, напевно, приайде!	118

Відвічний шлях	122
Хома, що ходив далекими шляхами	127
ДІВІЗІЙНИЙ ГУМОР	
"Скринінг"	131
Як Гнат із Грицьком воювали	133
Горілка поручника Запорожця	138
"Щоби штемпу не хапнути"	144
ОПОВІДАННЯ І НАРИСИ	
Ми будемо йти разом	150
Зустрінемося, як я не вернуся	154
Моя "невмоляма туга"	159
Глуза історія	161
Найбільша любов	166
"Слабосилі" жінки	167
Мій день	169
Один день з життя кічки	171
Медвежа історія	174
СПОРТОВІ РЕПОРТАЖІ	
Розмова	177
Про чари дністра	179
Омелян Бучацький: Забави у журналістику і в гокей	182
Як ми "напарили" американців	184
Операція "муха не сідає"	189
Останні змагання в Європі	194
Перші змагання в Америці	197
Справа з Джансоном	201
Олімпійська пригода	205
НА ТРОПАХ "СТРІЛЕЦЬКОГО ЗВИЧАЮ"	
Стрибок через океан	210
У горах	212
Знову на "долах"	215
Про парашути й інше	216
На старих стежках	218
В замку Гляйхенберг	221
Сонце встає кожного ранку	224
Зміст	227

